

ДО 50-РІЧЧЯ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

***РЕГІОНАЛЬНІ
АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
УКРАЇНИ***

Випуск 18

**Тернопіль
“Економічна думка”
2013**

**Регіональні аспекти
розвитку продуктивних сил
України
Науковий журнал
Заснований 1997 року**

**Випуск 18
2013**

Друкується за постановою
Вченої ради ТНЕУ,
протокол №8 від 29 травня 2013 р.

Зареєстрований постановою Президії ВАК України як наукове фахове видання
(№3-05/6 від 06.10.2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ 13363-2247ПР від 08.10.2007 р.

Головний редактор	Качан Є. П., професор, канд. екон. наук
Редакційна колегія	Бандур С. І., професор, докт. екон. наук Брич В. Я., професор, докт. екон. наук Гринчуцький В. І., професор, докт. екон. наук Дусановський С. Л., професор, докт. екон. наук Мельник А. Ф., професор, докт. екон. наук
Відповідальний секретар	Файфура В. В., доцент, канд. екон. наук
Літературний редактор	Мельничук Б. І.

Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори.
Порядок публікацій у змісті відповідає порядку подачі матеріалів до редакційної колегії.

Відповідно до Закону України “Про авторські права”, при використанні наукових ідей та матеріалів
цього випуску посилання на авторів і видання є обов’язковими

© “Економічна думка” ТНЕУ, 2013

ЗМІСТ

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

<i>Дусановський С.</i>	5
Аграрний сектор регіону в умовах різних форм господарювання: проблеми і перспективи	
<i>Ткач Д., Ілляш І.</i>	11
Господарський комплекс Тернопільської області: особливості структури і трансформація в ринкових умовах	
<i>Пушкар З., Пушкар Б.</i>	21
Агропромисловий комплекс Тернопільської області: сучасний стан та перспективи розвитку	
<i>Кошіль А.</i>	30
Модернізація туристичного та рекреаційного потенціалу Тернопільської області в контексті реалізації політики охорони природної і культурної спадщини	
<i>Файфура В., Садовник О.</i>	34
Природно-ресурсна складова сталого розвитку Тернопільської області	
<i>Надвиничний С.</i>	45
Регіональні особливості розвитку аграрної сфери в умовах глобалізації	
<i>Запорожан Л., Феш М.</i>	54
Особливості і перспективи розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Тернопільській області	
<i>Бабій П.</i>	59
Оцінка ринкової вартості суб'єктів господарювання на основі концепцій управління інтелектуальними активами	
<i>Карп І.</i>	64
Аналіз пасажирських і вантажних перевезень на ринку залізничного транспорту	
<i>Бабій С.</i>	70
Інтелектуалізація діяльності підприємств регіону	
<i>Пинда Р.</i>	75
Регіональні особливості розвитку будівництва в Україні	
<i>Файфура В.</i>	82
Еколого-економічний аналіз використання і відтворення водних ресурсів України	

ДЕМОГРАФІЯ І ЕКОНОМІКА ПРАЦІ

<i>Качан Є., Бакуліна Н.</i>	88
Результативність діяльності науково-педагогічного персоналу вищих навчальних закладів України	
<i>Дяків О.</i>	97
Тенденції розвитку ринку праці Тернопільської області	

<i>Баб'як Г.</i>	102
Демографічна складова соціально-економічного розвитку Тернопільської області	
<i>Слівінська Н.</i>	111
Дослідження резервів зростання ефективності праці на підприємствах Тернопільської області	
<i>Шушпанов П.</i>	119
Трудові міграції населення Тернопільської області	
<i>Прохоровська С.</i>	125
Пріоритетні напрямки удосконалення соціально-трудоких відносин зайнятості в Тернопільській області	
<i>Ціцик Р.</i>	130
Статистичний аналіз демографічної ситуації в Тернопільській області	
<i>Баб'як Г., Грицина О.</i>	137
Шляхи підвищення ефективності забезпечення організації формування персоналу	
<i>Коцелко С.</i>	141
Використання в оплаті праці мотиваційних важелів (на прикладі хлібопекарських підприємств Тернопільської області)	

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА І ЕКОНОМІКА

<i>Шушпанов Д.</i>	146
Здоров'я населення регіону в умовах реформування системи охорони здоров'я	
<i>Цісецький О.</i>	155
Інноваційні засади сталого розвитку Тернопільської області	
<i>Штокало Я.</i>	160
Рівень життя населення Тернопільської області	
<i>Коцур А.</i>	
Формування і реалізація регіональної соціальної політики збереження та розвитку економічно активного населення Тернопільської області	

ВІТАЄМО ЮВІЛЯРА

СВІТЛИЙ ПАМ'ЯТІ КОЛЕГ

АГРАРНИЙ СЕКТОР РЕГІОНУ В УМОВАХ РІЗНИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто сучасний стан розвитку аграрного сектора економіки в регіоні, обґрунтовано шляхи підвищення його ефективності на перспективу.

We consider the current state of development of the agricultural sector in the region, the ways to improve its performance in the future.

Ключові слова: ефективність, валова продукція, ціноутворення, продуктивність тварин, товарна продукція, кооперація, інтеграція.

Keywords: efficiency, gross product, pricing, animal productivity, commodity production, cooperation, integration.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Аграрний сектор Тернопільської області є одним з найважливіших сфер виробничої діяльності регіону. На цей сектор припадає понад 80 % виробництва валової продукції. За останні роки виробництво сільськогосподарської продукції має тенденцію до стабільного зростання. Однак, незважаючи на збільшення виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції на сьогодні виробництво м'ясо-молочної продукції, цукру, овочів не задовольняє потреби населення країни.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблемам розвитку аграрного сектора економіки присвячені наукові праці вчених економістів-аграрників, зокрема В. Г. Андрійчука, В. І. Бойка, П. І. Гайдуцького, Т. Г. Дудара, М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. П. Ситника, А. М. Стельмащука, В. В. Юрчишина, О. М. Онищенко, М. К. Пархомця, О. М. Шпичака та ін. Ці наукові праці мають велике значення для розвитку аграрного сектору економіки, але проблеми удосконалення організаційних форм господарювання в конкретних регіонах потребують дальшого вивчення та реалізації практичних заходів.

Мета статті полягає в подальшому обґрунтуванні та організаційному удосконаленні нових форм господарювання в умовах ринкових відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку 1990-х років Тернопільська область спеціалізувалася на виробництві зерна, цукрових буряків та м'ясо-молочної продукції. В усіх регіонах функціонували тваринницькі комплекси, а при цукрових заводах були організовані міжгосподарські відгодівельні комплекси з виробництва яловичини. Розпад великих аграрних підприємств негативно позначився на виробництві цукру, овочів, молока та м'яса.

Посівні площі цукрових буряків зменшилися з 107 тис. га в 1990 р. до 60 тис. га в 2011 р., а кормових культур з 313 тис. га до 67 тис. га. Відповідно зменшилося виробництво цукрових буряків – із 3310 тис. до 1988 тис. т, а виробництво картоплі та овочів у сільгосп підприємствах зменшилося відповідно з 356 тис. до 82 тис. т та з 100 тис. до 27 тис. т.

Поголів'я ВРХ за цей період зменшилося із 644 тис. до 29,4 тис. голів у сільгосппідприємствах, а в господарствах населення – з 286 тис. до 155 тис. голів. За останніх 10 років чисельність ВРХ у селянських господарствах області зменшилася на 99 тис. голів, або на 38%. Характерно те, що кількість домогосподарств, які не утримують худоби, зростає, а на початок 2011 р. кожен другий двір не мав корови, кожен четвертий – не мав птиці.

Із 2005 р. виробництво сільськогосподарської продукції стабілізувалось і помітна тенденція до його зростання.

Таблиця 1

**Валова продукція сільського господарства за категоріями господарств
(постійні ціни 2010 р., млн. грн.)**

Продукція сільського господарства	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2010 р.	2011 р.
1	2	3	4	5	6
Всі категорії господарств	5273	5267	6019	5825	7295
у т.ч. продукція рослинництва	3258	3178	4134	3875	5379
продукція тваринництва	2015	2089	1885	1950	1916
Вироблено продукції на 1 особу, грн.	4572	4721	5492	5362	6740
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	503	534	624	604	755
Сільськогосподарські підприємства					
Вся продукція сільського господарства	1416	1535	2578	2381	3262
у т.ч. продукція рослинництва	1184	1346	2331	2067	2912
продукція тваринництва	232	189	246	314	349
Господарства населення	3856	3731	3441	3443	4032
у т.ч. продукція рослинництва	2073	1831	1802	1808	2466
продукція тваринництва	1783	1900	1638	1635	1566

Із виробництва валової продукції на душу населення Тернопільська область займає 10 місце серед інших регіонів. Варто зазначити, що з виробництва валової продукції домінуюче місце належить господарствам населення.

Якщо в 1990 р. частка продукції населення становила 36,6 %, то в 2010 р. – 55,3 %. Нині в області є 415 діючих підприємств та 578 фермерських господарств. У їх користуванні – 519 тис. га сільськогосподарських угідь.

В області переважають невеликі сільськогосподарські підприємства (58%), які мають в користуванні менше 100 га сільгоспугідь, а кожне третє господарство обробляє менше 20 га землі. Біля 4% аграрних підприємств зосередили в себе половину сільськогосподарських угідь, з яких 7 агроформувань мають у користуванні понад 10 тис. га землі кожне.

За структурою аграрних підприємств 17,1% складають господарські товариства, 20,8% – приватні підприємства, 55,7% – фермерські господарства, 0,3% – виробничі кооперативи, 0,4% – державні підприємства, 5,7% інші форми господарювання. Основними виробниками сільськогосподарської продукції в області є сільгосппідприємства та дрібні селянські господарства.

Структура виробництва основних сільськогосподарських культур характеризується збільшенням частки продукції, виробленої в сільгосппідприємствах.

Таблиця 2

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції за категоріями господарств (тис. т.)

Продукція	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2010 р.	2011 р.
Сільськогосподарські підприємства					
зернові культури	517	704	1213	948	1471
цукрові буряки	730	839	1172	1352	1762
ріпак	10	24	153	95	104
картопля	15	25	31	56	82
овочі	8	7	30	15	27
Господарства населення					
зернові культури	223	339	384	312	411
цукрові буряки	472	636	231	202	226
картопля	1027	656	756	774	1164
овочі	132	137	175	178	225
Фермерські господарства					
зернові культури	18	73	145	104	163
цукрові буряки	35	60	223	224	222
картопля	8,0	16	21	44	69
овочі	0,6	0,6	2	3	6,4

Дані таблиці свідчать про те, що понад 80% виробництва зерна і цукрових буряків зосереджено в сільгосппідприємствах, а понад 92% картоплі та овочів виробляють у приватних селянських господарствах. Фермерські господарства виробляють 4,5% валової продукції від загального обсягу, в тому числі 8% зерна і 14% цукрових буряків.

Значні зміни відбулися в структурі чисельності худоби за категоріями господарств. Кількість поголів'я ВРХ в сільгосппідприємствах у 2000 р. становила 34,2% загальної чисельності, в тому числі корів – 19,6%, а на початок 2011 р. їх питома вага зменшилася відповідно до 14,6% та 8%.

Господарства населення утримують 85% ВРХ, в тому числі 92% корів, 70% свиноголів'я та 82% птиці. Поголів'я худоби в фермерських господарствах складає менше одного процента. Таким чином, аналіз виробництва сільськогосподарської продукції свідчить, що в регіоні склались три основних форми господарювання в аграрному секторі: сільгосппідприємства, фермерські господарства та приватні господарства селян.

До 1990 р. в області переважало крупно товарне виробництво, а саме: колективні та державні аграрні підприємства, в яких була велика кількість техніки, транспортних засобів, ремонтні майстерні та кваліфіковані кадри. Крім цього на селі працювали підсобні підприємства та промисли, які створювали додаткові робочі місця. Нині ми можемо коментувати, що аграрна реформа, яка була необґрунтована і проведена наспіх, знищила село, позбавила людей роботи та соціального захисту.

Основні виробничі засоби повністю зносилися і їх не оновлювали роками, а нестача органіки, міңдобрив призвели до зниження родючості ґрунту. Це вплинуло на зменшення виробництва цінних продовольчих товарів – цукру, м'яса, молочних продуктів, овочі та фруктів.

Закриття переробних підприємств, знищення поголів'я тварин перетворили аграрний сектор у найбільш занедбану галузь. Неправильна цінова політика негативно вплинула на економіку аграрних підприємств, де закупівельні ціни на зерно, молоко, м'ясо у 5-8 разів нижчі, ніж відпускні ціни у споживчій кооперації, а ціни на промислову продукцію у 6-7 разів випереджають зміну цін на сільськогосподарську продукцію.

Внаслідок такої цінової політики селяни позбавлені можливості придбати техніку за власні кошти. Для подолання кризи в аграрній сфері виробництва необхідно перейти до нових методів господарювання, впровадження ресурсозберігаючих технологій на основі спеціалізації та концентрації, створення крупних аграрних підприємств оптимальних розмірів з врахуванням місцевих умов та залученням селян до виробництва.

Суттєвої перебудови потребує галузева структура підприємств і, насамперед, малих за розмірами господарств. Найефективнішою формою господарювання в регіоні є крупно товарні підприємства середніх розмірів – 2000-3000 га сільськогосподарських угідь. Вони мають кращі можливості для ефективного використання виробничих ресурсів та впровадження досягнень НТП.

Великої ефективності домагаються ті підприємства, в яких поєднують рослинницькі й тваринницькі галузі. Це – господарства зерново-скотарського напрямку, буряково-молочного напрямку, картопляно-свинарського та інших. Нині у сільськогосподарських підприємствах рослинництво у структурі валової продукції становить 89%, а продукція тваринництва – 11%, в той час, як у селянських господарствах продукція рослинництва – 61%, а тваринництва – 39%. Реформовані аграрні підприємства в регіоні умовно можна поділити за розмірами сільгоспугідь на малі до 1000 га і 200 корів, середні – від 1001 до 2000 га і 400 корів та великі понад 2000 га і 600 корів.

У таких господарствах доцільно спрямувати галузеву структуру на збільшення частки продукції молочного скотарства до 40%, а на 100 га сільгоспугідь утримувати не менше 20 корів, виробляти 800 ц молока. Молочне скотарство варто поєднувати з вирощуванням зернових культур та цукрових буряків. У структурі посівних площ кормові культури мають становити не менше 25-30%, за рахунок розширення посівів багаторічних трав, зернобобових та коренеплодів.

З метою розвитку молочного скотарства та державної підтримки галузі необхідно розробити прогностні показники розвитку тваринництва на державному, обласному, районних рівнях та в спеціалізованих господарствах, у т. ч. плани реалізації продукції в державні ресурси через переробні підприємства.

У господарствах з виробництва свинини доцільно довести товарне виробництво м'яса до 35-40% у структурі товарної продукції. Виробництво свинини можна поєднати з вирощуванням зернових культур та картоплі.

Фермерським господарствам необхідно мати 2-3 головні галузі, в т. ч. тваринництво, а їх оптимальні розміри доцільно довести до 300-400 га за рахунок пайової участі селян.

Розвивати дрібні селянські господарства необхідно на основі кооперації в різних сферах: виробничій, обслуговуючій, заготівельній. Сільськогосподарська

кооперація дає змогу виробникам продукції згуртувати власні зусилля для підприємницької діяльності в галузях виробництва, переробки та реалізації продукції.

Кооперація селян – вагомий засіб залучення їх до трудової участі та управління виробництвом, що сприятиме створенню робочих місць на селі. Без обслуговуючих кооперативів неможливе нормальне функціонування селянських господарств. Так, у скандинавських країнах частка кооперації в збуті сільськогосподарської продукції складає 70-80%, а в Японії – 90%. Висока вага кооперації в постачанні господарствам промислових засобів виробництва.

Перспективним напрямом розвитку сільськогосподарських кооперативів є процеси їх вертикальної інтеграції за сферами впливу, асортиментом наданих послуг. Такі кооперативи спеціалізуються на виробництві та реалізації молока і продуктів його переробки, зерна, насіння, олійних культур, цукру, овочів та інших.

На жаль, кооперативна форма організації діяльності в АПК занедбана. Старі принципи організації такої діяльності не здатні забезпечити належних результатів господарювання, а нові гальмуються загальною кризою в країні й тим, що їх не підтримують державні органи. Створення кооперативних форм господарювання на селі дасть змогу вивести аграрний сектор економіки з кризового стану.

Важливе значення для економіки регіону має розвиток цукробурякового виробництва та необхідність повернути втрачені позиції області з виробництва цукру. Найвагомішими районами виробництва цукрових буряків мають бути ті, де розміщені цукрові заводи. Це Гусятинський, Чортківський, Кременецький, Збаразький, Лановецький, Козівський та інші. В господарствах цих районів доцільно розширити посівні площі цукрових буряків, що дасть змогу зменшити затрати на перевезення сировини. Це мають бути великотоварні господарства зерно-бурякового напрямку з розвиненим скотарством.

Розрахунки показують, що в перспективі господарства області можуть розширити посіви цукрових буряків до 72 тис. га і виробляти не менше 2520 тис. т. цукросировини при середній урожайності 35-40 т/га.

Така кількість цукросировини повністю забезпечує виробничі потужності цукрових заводів в оптимальні строки роботи на 60-70 робочих днів. Для цього необхідно збалансувати виробничі потужності заводів з сировинними ресурсами, враховуючи специфіку кожного району.

Важливим фактором дальшого розвитку буряківництва є удосконалення виробничих відносин між бурякосіючими господарствами та цукровими заводами. Нині ці відносини базовані на основі договору і купівлі. Форми інтеграції є різноманітні, але ми вважаємо тепер найдієвішими щодо оптимального використання ресурсів агропромислові об'єднання.

Це вища форма інтеграції, де в технологічному комплексі поєднується вирощування цукросировини, зберігання та переробка, реалізація продукції та використання відходів. Для раціонального використання відходів цукрового виробництва (жом, меляса) доцільно створити при заводах комплекси з відгодівлі ВРХ, підсобні промисли та цехи переробки меляси. Підсобні промисли сприятимуть комплексному використанню виробничих ресурсів заводів та створенню робочих місць.

Розвиток форм господарювання в аграрному секторі економіки неможливий без державної підтримки. На це має бути спрямована законодавча та фінансова політика держави. Нині назріло питання удосконалення форм управління в аграрному

секторі. Для цього необхідна корінна перебудова роботи обласних та районних управлінь сільського господарства.

Для цього в управліннях доцільно створити групи організаторів виробництва, за якими закріпити відповідні території господарств з наданням контрольних функцій та відповідальності. В кожному районі доцільно визначити окремі господарства з виробництва насіння та розведення племінної худоби. Спеціалісти районних управлінь мають контролювати раціональне використання землі та інших ресурсів, розвиток сільських територій і впровадження прогресивних форм господарювання.

Висновок. Таким чином, з викладеного можна зробити висновок, що Тернопільська область має всі можливості для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Для цього необхідно поєднати всі фактори, які впливають на дану галузь. На нашу думку, до них належать розвиток кооперації та спеціалізації, впровадження науково-технічного прогресу, створення робочих місць та соціального захисту села.

Література

1. *Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку.* – К.: ННЦ, ІАЕ, 2005. – 292 с.
2. *Дусановський С. Л. Агропромисловий комплекс України в ринкових умовах.* Тернопіль, вид. «Тайп», 2009. – 167 с.
3. *Саблук П. Т. Інституційні засади трансформацій в аграрній сфері.* К.: ННЦ, ІАЕ, 2011. – 61 с.
4. *Сільське господарство Тернопільської області. Статистичний щорічник.* Тернопіль, 2012.

ГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ В РИНКОВИХ УМОВАХ

Досліджено трансформації господарського розвитку Тернопільської області за умов зміни суспільних відносин та їх вплив на соціально-економічний розвиток поселень регіону. Виявлено основні проблеми економічного розвитку регіону.

Transformations of economic development of the Ternopil area at the terms of change of public relations and their influence on socio-economic development of settlements of region are investigated. The basic problems of economic development of region are found out.

Ключові слова: економічний розвиток, господарство, сільські населені пункти, міста, економічні відносини.

Keywords: economic development, economy, rural settlements, cities, economic relations.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Останнім часом дедалі актуалізується питання поживлення соціально-економічного розвитку депресивних і слаборозвинених аграрних регіонів України. Одним із таких регіонів є Тернопільська область. Вивчення сучасних процесів і трансформацій в господарстві дає змогу сформулювати підходи до подальшого розвитку регіону.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Трансформації господарського розвитку територій, регіонів, пов'язані зі зміною суспільних відносин, зумовили посилення уваги багатьох учених до цих процесів. Це відображено в наукових публікаціях М. Барановського, В. Джамана, А. Доцента, О. Заставецької, Т. Заставецького, Є. Качана, М. Пістуна, В. Поповкіна, А. Степаненка, Д. Ткача, О. Топчієва, Л. Шевчук, Л. Шепотько та ін.

Метою статті є виявлення змін у структурі господарства Тернопільської області та їх вплив на соціально-економічний розвиток поселень регіону.

Виклад основного матеріалу досліджень. Економічний розвиток території визначається історичними і природними особливостями, характером розселення та господарського освоєння. Базовою структурною одиницею обмеженої території є населений пункт.

Роль населеного пункту в системі розселення та його місце в економічному просторі визначається ступенем насичення цього поселення економічними об'єктами, його економічною базою. Під нею, як зазначає Б. Хорев (1972) стосовно економічної бази міста, слід розуміти "сукупність усіх матеріально-технічних умов розвитку міста в єдності з їх соціально-економічним змістом та відповідними формами організації і технології виробництва". Тип економічної бази, її структура визначають темпи і напрями розвитку населеного пункту, його місце у системі розселення регіону.

Залежно від того положення, яке займає поселення у системі розселення, від обсягів його соціально-економічного потенціалу, процес розвитку поселень у системі розселення має неоднакову інтенсивність (швидкість), а їх зміст є різноплановим. Це

спричиняє ситуацію, коли одні населені пункти (переважно міста) розвиваються інтенсивніше, а інші не можуть так розвиватись і обмежуються виконанням якихось локальних завдань для забезпечення існування такого поселення.

Економічний розвиток поселень залежить великою мірою від виду господарського освоєння території. Він визначає економічну базу розвитку поселень, тобто основні виробництва, що забезпечують їх функціонування. Тип економічної бази, її галузева структура і пропорції визначають напрями й темпи розвитку населеного пункту, його економічні параметри. Рівень розвитку зумовлює величину доходів і ресурсів для життєдіяльності населення, для розвитку поселення. Ті населені пункти, що мають нерозвинену економічну базу, поступово занепадають, рівень життя їх жителів значно нижчий, аніж у населених пунктах із розвинутою економічною базою.

Тернопільська область належить до регіонів України з низькими показниками економічного і соціального розвитку. Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в області становить менше половини середньоукраїнського показника (11713 грн. проти 23600 грн.). Не заглиблюючись у причини такого становища господарства, принагідно зауважимо, що економічне відставання в регіоні набрало інерційного характеру. Інвестиції в основний капітал області теж мізерні, як в абсолютних, так і у відносних щодо інших регіонів країни показниках.

У Тернопільській області, що характерна значним агропромисловим освоєнням (частка сільськогосподарських угідь становить 76%, ріллі – 62%, у розрахунку на одного жителя припадає 1,3 га сільськогосподарських земель, в т. ч. 0,78 га ріллі), невисоким насиченням основними виробничими фондами, розвиток більшості поселень залежить від розвитку сільськогосподарського виробництва. Це стосується як усіх сільських поселень, бо сільське господарство є основою їхньої господарської діяльності, так і невеликих міських поселень (у них функціонують підприємства, що переробляють сільськогосподарську сировину). Сільське господарство є економічною базою розвитку всіх сільських поселень регіону й важливим видом діяльності для населення більшості селищ міського типу і малих міст.

Тому зміна економічних відносин у сільському господарстві, яка відбувається в усіх регіонах України, накладає значний відбиток на виробничі функції сільських поселень, призводить до деградації цих населених пунктів, їх знелюднення, а також до посилення серед сільського населення асоціальних явищ – збільшення злочинності, пияцтва та наркоманії, зростання потоків економічних мігрантів, розпаду сімей тощо.

Декларування реформ, а не їхнє проведення, стало головним чинником занепаду сільської місцевості, який характерний руйнацією всіх складових соціально-економічного потенціалу, передусім виробничої складової. Це підтверджують показники розвитку сільськогосподарського виробництва, які ми проаналізували від 1990 р. до 2011 р. для території Тернопільської області. Цей регіон належить до аграрно-індустріальних, сільське господарство виробляє 3,1% продукції згаданої галузі в Україні. У загальному обсязі валової доданої вартості Тернопільської області в 2011 р. частка сільського господарства становила 19,6% (у 2001 р. – 34,5%). Впродовж 1990–2011 рр. виробництво продукції цієї галузі, загалом, зменшилося в області у 1,6 раза, зокрема рослинницької – в 1,4 раза, а тваринницької – в 2,3 раза. Внаслідок ліквідації колективних господарств (колгоспів і радгоспів) та непродуманої політики щодо використання їх матеріально-технічної бази відбулося ще більше майнове розшарування селянства, а приватизація землі досі не стала важливим

засобом піднесення добробуту сільських жителів. Пріоритет індивідуальних селянських господарств у цій справі не свідчить про їх значну роль у соціально-економічному розвитку сільської місцевості за сучасних умов. Це пов'язано з політикою держави, яка реально не підтримує цих товаровиробників, зі слабким матеріально-технічним забезпеченням селянських господарств, умовами їх кредитування тощо. А наслідками є високі трудові затрати і низька продуктивність праці у сільському господарстві області.

На початку реформування сільського господарства багато працівників цієї галузі стали займатись індивідуальним господарством і вважали, що воно дасть можливість отримувати певні прибутки та реалізовувати свій трудовий потенціал. В області створено 614 фермерських господарств, 237 приватних підприємств, 5 виробничих кооперативів, 4 державних підприємства, що функціонують поруч із 198 господарськими товариствами. За показниками землезабезпечення ці господарства переважно невеликі (до 100 га сільськогосподарських угідь – 55,9%) і середні (до 1000 га – 28,4%). Однак рівень рентабельності в них ще низький (табл. 3.1), а витрати порівняно високі. Все це накладає значний відбиток на рівень доходів сільського населення, більшість якого зайнята у сільськогосподарському виробництві. За останні роки на території Тернопільської області середньорічна кількість зайнятих у цій галузі значно зменшилася, порівняно з попередніми роками (у 1995 р. – 154,7 тис. осіб, у 2000 р. – 102,3, у 2011 р. – 14 тис. осіб).

Зменшення кількості працівників у сільському господарстві регіону зумовлене їх низькими доходами і тим, що зайнятість в індивідуальному господарстві, що майже не дає доходів, позбавляє селян грошової допомоги у зв'язку з безробіттям. Загалом, у сільському господарстві рівень зарплати в 2011 р. становив 1606 грн. (середньомісячна в області – 1871 грн.). Сільське населення має найнижчі в області пенсії та соціальні виплати. Середньомісячний рівень грошових доходів 57,1% сільських жителів нижчий від прожиткового мінімуму.

У структурі витрат переважають споживчі грошові витрати (84,5%) а в них – продовольчі товари (53,0%). Це свідчить про бідність людей, неможливість виділити значні кошти на розвиток свого господарства, облаштування садиб, будівництво і ремонт житла тощо. Така структура витрат також зумовлює деградацію людського потенціалу, що виявляється у його звуженому відтворенні, збільшенні обсягів міграцій із сіл та поступовому знелюдненні сіл, посиленні їх економічної і соціальної депресивності.

Дослідження показують, що деякі переваги у соціально-економічному розвитку мають села, що прилягають до обласного центру. Це місто потужним соціально-економічним потенціалом притягує в “орбіту своєї взаємодії” навколишні села. Воно делегує прилеглим сільським поселенням частину своїх функцій, сприяючи тим самим розширенню економічної бази цих сіл (с. Біла, Петрики, смт Велика Березовиця).

Незважаючи на те, що Тернопільська область належить до аграрноосвоєних і за показниками виробництва та реалізації продукції на одного жителя перевищує середньо український рівень, вона значно поступається за цим показником Черкаській, Кіровоградській та Вінницькій. За показником середньої заробітної плати працівників підприємств сільського господарства і пов'язаних із ними послуг Тернопільська область поступалась Київській, Донецькій.

Показники розвитку сільського господарства в області свідчать про його депресивність. Трансформація цієї галузі, що супроводжувалася відсутністю зваженої

державної політики, призвела до деякого “перекачування” ресурсів з аграрної сфери в інші галузі, до ігнорування проблем розвитку сіл, до погіршення життя їх мешканців.

Невеликі селянські господарства з їх примітивними сільськогосподарськими знаряддями ще не стали (і не можуть бути) економічною основою розвитку сіл, позаяк не дають значних прибутків товаровиробнику, а нерідко й є збитковими. Декілька великих сільгоспідприємств (“Мрія”, “Агропродсервіс”), що діють у межах області, на жаль, теж не сприяють поліпшенню соціально-економічного клімату і нагадують результатами діяльності сумнозвісній латифундії в Латинській Америці першої половини ХХ ст. Переважання споживчого характеру виробництва є причиною невисокого рівня життя селян, а відповідно – обмеженої економічної бази розвитку сіл.

Сільські спільноти у багатьох випадках можна вважати “депривованими”, тобто позбавленими потреб [2, с. 147]. Це зумовило значні міграційні потоки селян, передусім закордон. Люди, котрі залишили наш регіон як заробітчани, привнесли за останні десятиліття у бюджет своїх родин значні грошові надходження, що стало додатковим економічним підґрунтям для розвитку багатьох домогосподарств. З іншого боку, це є важливим чинником байдужості сільських жителів до реформ в аграрній сфері. Тому необхідний пошук науково обґрунтованих рішень, що дадуть змогу розширити економічну базу сільських поселень та визначити оптимальну траєкторію їх розвитку.

Економічний розвиток сільської місцевості може бути пов’язаний із реальним реформуванням сільськогосподарських підприємств, а особливо – з підтримкою індивідуальних селянських господарств, створенням кооперативних об’єднань товаровиробників. Досвід розвинених країн світу показує, що саме селянські господарства є основою сільськогосподарського виробництва і тому потребують підтримки з боку влади, передусім пільгової політики стосовно їх розвитку. Саме з такими господарствами зі значним землеволодінням, високою оснащеністю матеріально-технічними засобами і пов’язаний розвиток сільських поселень у регіоні. За сучасних умов господарства, передусім фермерські, укрупнюються. Дрібні товаровиробники у багатьох випадках не витримують конкуренції з боку більших, що мають потужнішу матеріально-технічну базу, вищий рівень доходів. Але, як вважають українські економісти О. Бородіна і І. Прокопа, “утворення великотоварних виробничих структур у сільському господарстві не є необхідною і достатньою умовою усунення бідності, рівень якої можна серйозно знизити й за існуючих обсягів виробництва, якщо це пріоритет політики” [1, с. 75]. Тому з розвитком сільського господарства значну увагу необхідно приділити й іншим галузям, що доповнювали б економічну базу поселень.

Поруч із сільським господарством основою економічної бази сільських поселень впродовж тривалого часу були невеликі підприємства з переробки сільськогосподарської сировини, виробництва будматеріалів. Вони розміщувалися переважно в центрах великих селянських господарств (колгоспів та радгоспів) і були важливим чинником зменшення сезонності сільськогосподарської праці й додатковим джерелом прибутків для частини сільських жителів.

У сучасних умовах усі інші галузі економіки в селах майже нерозвинені. Ті підприємства, що колись переробляли сільськогосподарську сировину і видобували будівельні матеріали, майже всі занепали. Залишилися поодинокими в селах спиртзаводи (смт. Козлів, с. Нове Село, Кобиловолоки, Ковалівка, Нагірянкa, Струсів, Мишковичі), а також кар’єри, майстерні з ремонту автомобілів, із

виробництва меблів тощо. Вони поки що не відіграють значної ролі в економічній базі сіл (ні за доходами в бюджет, ні за кількістю працівників), але у майбутньому завдяки диверсифікації економічної діяльності та джерел доходів сільських мешканців ці виробництва можуть стати важливими чинником ефективного функціонування сільських поселень.

Зміна суспільних відносин упродовж останніх десятиріч, що супроводжувалась економічним занепадом, особливо чітко позначилася на розвитку сільських поселень. Унаслідок кризових процесів у економіці відбулись руйнація всіх складових соціально-економічного потенціалу регіону, значне майнове розшарування населення, поглиблення рівня бідності. І хоча ліквідовані колективні форми господарювання в сільському господарстві змінюють нові, індивідуальні, фермерські господарства, вони ще не набули достатньої потужності й не можуть забезпечити належної частки в доходах і зайнятості населення сільської місцевості. Тому економічна база сільських поселень потребує значного реформування та підтримки у вигляді політики пріоритетного розвитку як сільського господарства, так і несільськогосподарських виробництв у регіоні.

Основною галуззю, що тривалий час формувала економічну базу міських поселень регіону, була промисловість. Розміщення промислових підприємств у містах сприяло збільшенню чисельності населення, підвищенню його добробуту, розвитку виробничої та соціальної інфраструктур, розширенню економічних і соціальних функцій цих поселень. Найінтенсивніше промисловість у містах регіону розвивалась у 70–90-ті роки ХХ ст. Завдяки будівництву величезних промислових підприємств у м. Тернополі (“Ватра”, “Текстерно”, “Технотерн”, “Тернопільський комбайновий завод”, заводів “Оріон”, “Сатурн” та ін.) та розміщенню їхніх філій у навколишніх містечках (Підволочиськ, Зборів, Козова, Збараж, Теремовля, Велика Березовиця, Скалат й ін.) в області сформувався потужний промисловий вузол (основні галузі – машинобудування, текстильна, харчова, промисловість будматеріалів та ін.).

У містах та селищах Тернопільської області функціонували переважно підприємства харчової промисловості – цукрової, борошномельно-круп’яної, плодоовочеконсервної, спиртово-горілчаної, тютюнової, кондитерської, молочної і м’ясної, а також швейної промисловості, виробництва будматеріалів тощо.

Потужні цукрові заводи діяли у Великій Березовиці, Борщові, Бучачі, Збаражі, Ланівцях, Козові, Кременці, Хоросткові, Чорткові, консервні заводи – у Мельниці-Подільській, Скалі-Подільській, Вишнівці, Теремовлі, Копичинцях, Заліщиках, Бережанах, Підволочиську, Гримайлові, м’ясокомбінати – у Тернополі та Чорткові, маслозаводи – у Шумську, Хоросткові, Підгайцях, Ланівцях, Заліщиках, сирзаводи – в Бучачі, Чорткові, Козові, Монастириськах та ін.

Підприємства легкої промисловості формували економічну базу м. Тернополя (“Текстерно”, швейна фабрика), Кременця (фабрика “Ватин”), смт Вишнівець (шкіргалантерейна фабрика), м. Заліщики (галантерейна фабрика), Почаєва, Монастириськ і Чорткова (швейні підприємства).

Підприємства машинобудівної і металургійної промисловості займали важливе місце у структурі економічної бази м. Тернополя (частка зайнятих у цих галузях промисловості становила 29%), в інших мали незначну роль.

Деревообробна промисловість впродовж тривалого часу була складовою економічної бази м. Тернополя, Бережан, Кременця, Козови (меблева промисловість), а промисловість будівельних матеріалів – смт Велика Березовиця, Скала-Подільська, с. Дружба, міст Монастириська, Бережани, Теремовля.

Аналіз концентрації промислових підприємств у міських поселеннях Тернопільської області, який ми здійснили у 90-х роках ХХ ст., дав змогу виділити серед міст багатогалузеві (таких 28) і одногалузеві промислові центри [4, с. 63]. Серед них на основі багатовимірного математичного аналізу було виокремлено групи малих міських поселень за рівнем розвитку промислового виробництва. Це:

1) багатогалузеві промислові центри з високим рівнем розвитку промисловості (18–25 млн. крб. на 1000 жителів), значною зайнятістю людей у промисловому виробництві (125–210 осіб на 1000 жителів) – Чортків, Збараж;

2) багатогалузеві промислові центри зі значним рівнем розвитку промислового виробництва (6–9 млн. крб. на 1000 жителів), високою зайнятістю людей у промисловості (115–165 осіб на 1000 жителів) – Бережани, Бучач, Кременець, Терехівля;

3) нові одногалузеві промислові центри зі значною зайнятістю людей у промисловості (130–140 осіб на 1000 жителів) – Дружба, Заводське;

4) одногалузеві промислові центри з високим рівнем розвитку промислового виробництва (понад 30 млн. крб. товарної продукції і 208 працівників на 1000 жителів) – Товсте;

5) одногалузеві промислові центри з низьким рівнем розвитку промислового виробництва (менше 1 млн. крб. та 20–40 осіб на 1000 жителів) – Коропець, Гусятин, Зборів;

6) промислові центри з 1–2 галузями промисловості, невисоким рівнем розвитку промислового виробництва (2–8 млн. крб. і 95–130 осіб на 1000 жителів) – Копичинці, Козлів, Мельниця-Подільська, Вишнівець, Скала-Подільська, Гримайлів, Підволочиськ, Скалат, Підгайці, Козова, Ланівці, Борщів, Заліщики;

7) багатогалузеві промислові центри зі значним розвитком промисловості (5–15 млн. крб. та більше 150 осіб на 1000 жителів) – Микулинці, Шумськ, Золотий Потік, Почаїв, Великі Бірки, Залізці, Хоростків, Монастирська, Велика Березовиця [4, с. 63–64].

Зміни, що відбулися в суспільстві, передусім соціально-економічна криза та перехід економіки від централізовано-планової до ринкової негативно позначились на рівні розвитку промисловості, виробничих зв'язках між підприємствами, суспільних формах організації цієї галузі. Внаслідок зменшення обсягів виробництва на багатьох промислових підприємствах, із ліквідацією чималої кількості підприємств або призупиненням їх діяльності роль промисловості у функціонуванні поселень сильно зменшилася. Про це свідчить передусім те, що частка зайнятих у цій галузі значно зменшилася в майже всіх міських поселеннях.

У промисловості було зайнято від 4,6% до 81,5% трудових ресурсів міст, нині – від 4,8% до 65,7%. Це відбулося за рахунок як зменшення кількості підприємств, так і зміни їх спеціалізації. У багатьох райцентрах було ліквідовано великі промислові підприємства (цукрозаводи, консервні заводи, філії “Оріону”, “Ватри”), зупинено та перепрофільовані окремі підприємства. Роль промисловості у функціонуванні міст значно зменшилася. Це відбулось унаслідок зменшення як обсягів виробництва промислової продукції, так і кількості зайнятих у цій галузі та її частки у господарстві міста. Незважаючи на деяке збільшення кількості підприємств, усі інші показники зменшилися. Це стосується, передусім, випуску продукції (в натуральних величинах) і чисельності промислово-виробничого персоналу. Обсяги ж продукції у грошовому виразі нібито збільшились, але воно показане у діючих на той час цінах, вони не ідентифіковані до гривні, не враховують показників інфляції.

Міські поселення виробляють близько 60% промислової продукції області, на них припадає 86% промислово-виробничого персоналу регіону. Вони значно відрізняються за обсягом промислового виробництва. Найбільші частки виробництва промислової продукції від міських поселень мають такі міста: Тернопіль (43,9%), Хоростків та Чортків (по 8,4%); також виділяються м. Борщів (4,5%), смт Підволочиськ (4,3%), м. Бережани (3,8%), м. Кременець (3,0%), м. Бучач (2,7%), смт Залізці (2,5%), смт Скала-Подільська (2,4%) та м. Тербовля (2,2%).

Проте частка решти міських поселень не перевищує 1–2% від виробництва промислової продукції у міських поселеннях. Порівняно з обласними показниками виробництва виділяються лише м. Тернопіль (26,2%), м. Хоростків та м. Чортків (по 5%), а решта міських поселень загалом виробляють 23,5% промислової продукції області.

Найбільші частки промислово-виробничого персоналу є у м. Тернополі (46,3%), Кременці (4,7%), Чорткові (4,5%), Бережанах (4%), Бучачі (3,4%), Хоросткові (3,3%), смт Заводському (3,3%).

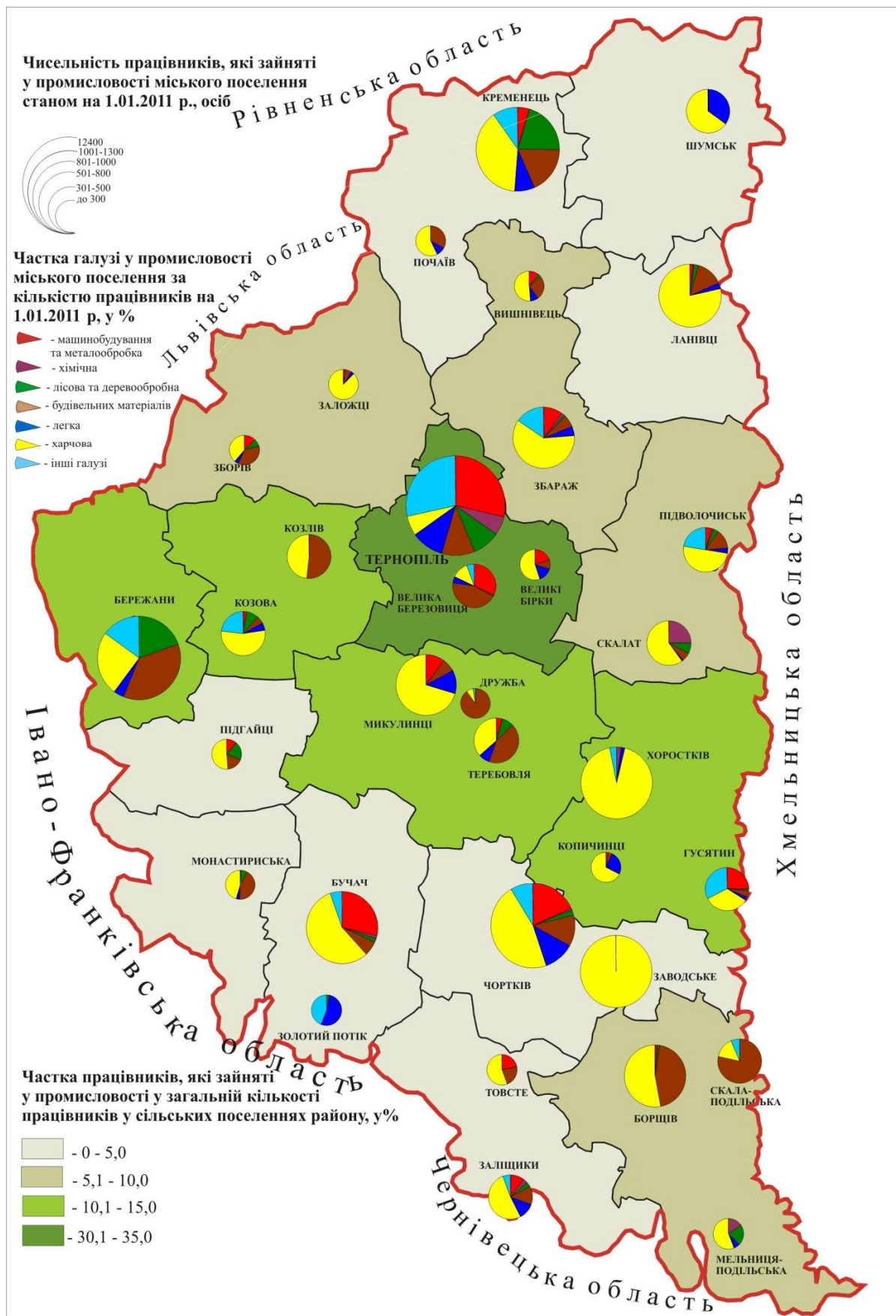
Частка промислово-виробничого персоналу значна у міських поселеннях, де раніше були розміщені великі промислові підприємства, проте нині цей показник не завжди відображає високий рівень промислового розвитку через занепад старих підприємств і значний рівень прихованого безробіття. Характерною рисою сучасного промислового виробництва є те, що воно розвивається не у результаті будівництва нових підприємств, а внаслідок його оновлення на якісно нових засадах (поки що цей процес відбувається в області дуже повільно) та головним чином завдяки деконцентрації виробництва. Це особливо проявилось у створенні малих підприємств, реорганізації наявних нерідко зі зміною виробничого профілю. За інтенсивного економічного розвитку, який неодмінно настане після кризи, це призведе до нової територіальної організації виробництва на вже наявних підприємствах та їх територіальних системах, що є ознакою реалізації ідеї гнучкої територіальної організації виробництва, яку О. І. Шаблій висловив ще у 90-х роках ХХ ст. [5].

Певні зміни відбуваються вже. Це виявляється у зміні структури промисловості (рис. 1). На першому місці у міських поселеннях області перебуває харчова промисловість, її частка – від 78,4% (Ланівці) до 25,2% (Бережани). Серед підприємств цієї галузі виділяються цукрові заводи у Ланівцях, Збаражі, Бучачі, Чорткові, молочний завод – у Монастириськах, сирзавод у Бучачі та ін.

Діють багато малих підприємств з переробки сільськогосподарської сировини, особливо з виробництва м'ясної продукції, хлібобулочних і кондитерських виробів, напоїв тощо. Їх продукція споживають нерідко не тільки в межах району, а й у Тернополі, за межами області.

Найбільші зміни сталися у машинобудуванні. Раніше воно було представлене великими промисловими підприємствами в Тернополі, Збаражі, Бережанах, Бучачі, Товстому, ремонтними підприємствами в інших містах. Тепер у цій галузі працюють переважно авторемонтні майстерні. У ній частка зайнятого населення змінюється від 1,5% (м. Монастириська) до 29,0% (м. Тернопіль).

На другому місці після харчової промисловості за кількістю працівників – промисловість будівельних матеріалів. Найвищий цей показник у смт Дружба, містах Монастириська, Бережани, Тербовля, Борщів. Вона є містоформуальною галуззю у більшості райцентрів області. Крім будматеріалів, ця галузь виробляє посуд (Бережанський склозавод був одним із найбільших в Україні), ялинкові іграшки (Тербовля).

Рис. 1 Розвиток промисловості у Тернопільській області за станом на 01.01.2011 р.*

* Склали автори за даними Головного управління статистики у Тернопільській області.

Лісова і деревообробна промисловість формує структуру галузі у містах Бережани, Кременець, Підгайці, смт Мельниця-Подільська. Вона представлена меблевими цехами, пилорамами, цехами з виробництва дерев'яних будматеріалів.

Інших галузей у промисловій структурі райцентрів області нема.

Позаяк малі міські поселення розташовані в оточенні сільської місцевості, то й деяка частина їх мешканців зайнята у сільському господарстві та в об'єктах виробничої інфраструктури, які його обслуговують. Найбільша частка працівників цієї галузі – у селищах міського типу та в містах Підгайці, Почаїв, Хоростків, Шумськ (понад 20%).

На підприємствах транспорту і зв'язку зайнята відносно висока частка працівників, але вона є менш, ніж у 90-х роках ХХ ст. Більшість працівників задіяні в автотранспортних підприємствах, що обслуговують населення області, на станціях технічного обслуговування автомобілів, нафто- і газозаправних станціях.

Будівництво є важливою складовою економічної бази міських поселень – райцентрів. Але зміна управління цією галуззю, передусім ліквідація райагробудів, рембуддільниць, промислово-монтажних комбінатів тощо, призвела до деякого сповільнення темпів будівництва. Тепер нові організації здійснюють будівельні роботи на інших засадах, багато з таких об'єднань є приватними.

Як показує дослідження структури зайнятості працівників господарства міських поселень Тернопільської області, у період кризи в економіці посилюється роль сфери послуг. У ній відбулося значно менше скорочення працівників, аніж у виробничій сфері, виникло багато закладів нових форм власності, почали функціонувати об'єкти ринкової інфраструктури.

Завдяки розвитку галузей сфери послуг, зокрема освіти, фінансово-кредитної діяльності, туризму, страхування, торгівлі, інформаційного обслуговування та інших, райцентри дедалі більше набувають значення “ділових центрів”. Виробництво відіграє все меншу роль у структурі економічної бази поселень, його поступово змінює сфера послуг. Це вже яскраво виявляється у містах Тернопіль, Заліщики, Збараж, Зборів, Бережани, Бучач, Терехів, Копичинці, Кременець, Чортків, смт Великі Бірки, Коропець та ін.

Зміни у виробництві призведуть до того, що модернізовані підприємства, які є у міських поселеннях області, стануть основою для їх економічного розвитку. Це потребує гнучкості у здійсненні економічної політики в регіоні, ефективних змін у розвитку поселень. Надання міським поселенням нового імпульсу до економічного розвитку має знову перетворити їх на так звані “полюси зростання”, вагомими соціально-економічними центрами для навколишньої сільської місцевості.

Висновки. Розвиток населеного пункту, його місце у системі розселення визначається значною мірою типом економічної бази міста, її структурою. В умовах агропромислового регіону розвиток більшості поселень залежить від стану сільськогосподарського виробництва.

Тому зміна економічних відносин у сільському господарстві в період переходу суспільства до ринкових засад господарювання накладає значний відбиток на виробничі функції сільських поселень, призводить до деградації цих населених пунктів, їх знелюднення через погіршення демовідтворювальних процесів та міграції населення, а також до майнового розшарування селян, зменшення їх доходів, до соціально-економічного занепаду сіл, їх монофункціональності у регіоні.

В економічній базі міських поселень за останні десятиліття значно зменшилася роль промисловості внаслідок ліквідації та зупинки у м. Тернополі та багатьох центрах багатьох великих підприємств (переважно машинобудівних заводів і фабрик легкої промисловості).

Але поступово промислове виробництво вже змінюється на якісно нових засадах завдяки деконцентрації промислового виробництва (створення малих підприємств, реорганізація існуючих зі зміною виробничого профілю). Це найкраще відбувається у харчовій промисловості, промисловості будівельних матеріалів та лісовій і деревообробній. Значна роль у структурі економічної бази міст області й будівництва і транспорту.

На зміну промисловості провідну роль у розвитку міських поселень займає сфера послуг, передусім ринкова інфраструктура, освіта, фінансово-кредитна діяльність, туризм, страхування та ін., завдяки чому міські поселення набувають рис так званих “ділових центрів”.

Література

1. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні : проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // *Економіка України*. – 2009. – № 4. – С. 74–85.
2. Калугина З. И. Контуры будущей сибирской деревни / З. И. Калугина, О. П. Фадеева // *Регион : Экономика и социология*. – 2006. – № 4. – С. 141–158.
3. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2011 р. / [за ред. В. Г. Кирича] // *Головне управління статистики у Тернопільській області*. – Тернопіль, 2012. – 468 с.
4. Ткач Д. В. Малі міські поселення : економіко- і соціально-географічні проблеми розвитку : [монографія] / Дмитро Володимирович Ткач. – Тернопіль, 1997. – 145 с.
5. Шаблій О. І. Західноукраїнський район : економіко- і соціально-географічний аналіз / Олег Іванович Шаблій // *Проблеми соціально-економічної географії Західного регіону України*. – К. : ІСДО, 1993. – С. 5–23.

АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Проаналізовано сучасний стан агропромислового комплексу Тернопільської області, досліджено показники розвитку сільського господарства, розкрито головні проблеми й намічені основні заходи, які необхідно здійснити в регіоні для розвитку АПК..

The current state of agriculture Ternopil region studied indicators of agricultural solved major problems and outlines key actions to be undertaken in the region for the development of agriculture.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, сільське господарство, тваринництво, рослинництво, виробництво продукції, виробнича інфраструктура.

Keywords: agribusiness, agriculture, animal husbandry, crop production, production, production infrastructure.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» йдеться про пріоритетність розвитку агропромислового комплексу та соціального розвитку села в національній економіці, що зумовлено важливим значенням продукції сільського господарства для життєдіяльності людини і суспільства, потребою відродження села та селянина як господаря землі, носія високої моралі й національної культури. Тому основною метою аграрних перетворень є створення умов для розвитку ефективного, високопродуктивного і конкурентного агропромислового сектору, що в цілому сприятиме економічному зростанню та підвищенню добробуту населення країни. Виконання цього важливого завдання неможливе без ефективного розвитку та врегулювання аграрного ринку.

Тернопільщина завдяки сприятливим природним, агрокліматичним умовам та історично складеним традиціям характерна високим рівнем розвитку АПК і порівняно значним обсягом виробництва продукції рослинництва й тваринництва на душу населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у яких започатковано розв'язання проблеми. Розвитку агропромислового комплексу, формуванню продовольчого ринку на теренах України присвячені праці українських учених В. Андрійчука, М. Маліка, В. Мессель-Веселяк, П. Саблука, Ю. Лузан та ін. Однак невирішеними залишаються питання, що стосуються регіональних аспектів та проблем розвитку аграрного сектору в окремих областях України.

Метою статті є аналіз розвитку агропромислового комплексу Тернопільщини на основі статистичних даних Головного управління статистики у Тернопільській області, висвітлення основних проблем функціонування та запропонування основних заходів щодо поліпшення його діяльності на перспективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасному аграрному секторі виникають складні виробничі відносини, певна система земельних відносин власності

у процесі виробництва сільськогосподарської продукції, її розподілу, обміну та використання. Важливу роль у виробництві цієї продукції відіграє АПК, що є єдиною цілісною виробничо-економічною системою, яка охопила ряд галузей народного господарства, спеціалізованих на виробництві продовольства.

Головне завдання галузей АПК – це зростання сільськогосподарського виробництва, надійне забезпечення країни продуктами харчування та сільськогосподарською сировиною, об'єднання зусиль усіх галузей комплексу для отримання високих кінцевих результатів. А також надати можливість виходу продукції АПК України на світовий ринок. Подолання глибокої економічної кризи, зокрема в АПК України, пов'язане з усуненням державного монополізму і розвитком досконалої конкуренції в усіх сферах АПК. Важливою умовою зміцнення економічного потенціалу в Україні є створення сучасної ринкової структури виробництва.

В основу ринкових перетворень в АПК покладена програма роздержавлення і приватизації, а для сільськогосподарських підприємств – створення нових господарських структур на засадах приватної власності на майно та землю. Причиною низької результативності аграрної реформи є недооцінка її здійснення як єдиної багатоаспектної системи. Проте пошук ефективних шляхів реформування АПК України триває досі.

Агропромисловий комплекс займає важливе місце в господарстві Тернопільської області. Для розвитку АПК тут є сприятливі природні та економічні умови. АПК – це міжгалузевий комплекс, який формується на основі виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Основною для його розвитку є сільське господарство. Воно дає сировину для легкої і харчової промисловості області, забезпечує населення продуктами харчування.

Усього в Тернопільській області є 1082 сільськогосподарських підприємства, в тому числі фермерських господарств – 603 од. [9, с.115]. Площа сільськогосподарських угідь (усіх товаровиробників, охоплюючи підсобні господарства) становить 1055,7 тис. га, або 2,5% угідь України, з них: ріллі – 872,4 тис. га (2,6% ріллі України); пасовища – 126,3 тис. га.

За даними головного управління агропромислового розвитку облдержадміністрації, сільськогосподарські товаровиробники мають: 3,49 тис. тракторів, плугів – 1,8 тис., культиваторів – 2,1 тис., сівалок – 2,1 тис., 480 комбінованих ґрунтообробних агрегатів та іншу ґрунтообробну і посівну техніку. Також у населення області, на підприємствах та в організаціях є в користуванні понад 11 тисяч тракторів [9; 2].

У Тернопільській області виробляють у розрахунку на кожну людину значно більше, ніж у країні, зерна, картоплі, молока і м'яса, але значно менше овочів та фруктів. Виробництво сільськогосподарської продукції на одну особу за станом на 01. 01. 2011 р. дорівнювало 2707 грн., продукції рослинництва – 1718 грн., тваринництва – 989 грн. [2; 9]. Серед галузей сільського господарства в області на першому місці – рослинництво (в структурі сільськогосподарського виробництва на рослинництво припадає 57%, а на тваринництво – 43%).

У 2012 р. обсяг валової продукції сільського господарства Тернопільщини збільшився на 9,8% порівняно з 2011 р. і становив 8010,1 млн. гривень. Валовий збір зернових у 2011 р. дорівнював 1882,8 тис. тонн. У 2012 р. всі категорії господарств виростили рекордний, від часу утворення області, валовий збір зернових та зернобобових культур – 2163,8 тис. тонн, що на 14,9% більше, ніж у 2011 р. [7],

(таблиця 1).

Виробництво картоплі у 2012 р. зросло на 3% порівняно з 2011 роком. Цього було досягнуто за рахунок зростання її врожайності на 5 ц з га. Площа під цукровими буряками порівняно з минулим роком скоротилася майже на чверть. Проте завдяки високій урожайності цукристих виробництво солодких коренів зменшилося порівняно з 2011 р. лише на 4,8%.

Таблиця 1

Основні показники розвитку сільського господарства Тернопільської області (2011 - 2013 рр.) [6]

Показники	Одиниця виміру	2011 р.	2012 р.	2013 р.	
				програма	% до виконання 2012 р.
Валова продукція сільського господарства в усіх категоріях господарств (ціни 2010 р.) – всього	млн. грн.	7295,0	8010,1	8018,1	100,1
в тому числі:					
сільськогосподарські підприємства	млн. грн.	3262,4	3764,6	3765,6	100,0
населення	млн. грн.	4032,6	4245,5	4252,5	100,2
Валова продукція сільського господарства на душу населення	грн.	6742,0	7401,0	7444,8	100,6
Обсяг виробництва сільськогосподарської продукції в натуральному виразі у всіх категоріях господарств:					
зернові культури	тис. тонн	1882,8	2163,8	2000,1	92,4
цукрові буряки	тис. тонн	1988,7	1892,4	1883,4	99,5
картопля	тис. тонн	1247,1	1284,6	1290,6	100,5
овочі (відкритого ґрунту)	тис. тонн	230,0	254,8	255,0	100,1
молоко	тис. тонн	418,1	459,6	459,6	100,0
м'ясо	тис. тонн	58,4	61,5	62,7	101,9
яйця	млн. шт.	378,7	414,3	444,0	107,2
Обсяг виробництва сільськогосподарської продукції в натуральному виразі у сільськогосподарських підприємствах:					
зернові культури	тис. тонн	1471,0	1690,0	1553,9	91,9
цукрові буряки	тис. тонн	1762,7	1705,1	1640,7	96,2
картопля	тис. тонн	82,5	122,9	127,7	103,9
овочі (відкритого ґрунту)	тис. тонн	27,1	24,9	24,7	99,2
молоко	тис. тонн	37,7	44,2	44,2	100,0
м'ясо	тис. тонн	15,7	16,5	16,9	102,4
яйця	млн. шт.	132,8	167,1	186,6	111,7
Обсяг виробництва сільськогосподарської продукції в натуральному виразі в особистих господарствах населення:					
зернові культури	тис. тонн	411,8	473,8	446,2	94,2
цукрові буряки	тис. тонн	226,0	187,3	242,7	129,6
картопля	тис. тонн	1164,6	1161,7	1162,9	100,1
овочі (відкритого ґрунту)	тис. тонн	202,9	229,9	230,3	100,2
молоко	тис. тонн	380,4	415,4	415,4	100,0
м'ясо	тис. тонн	42,7	45,0	45,9	102,0
яйця	млн. шт.	245,9	247,2	257,4	104,1

Як видно з таблиці 1, у 2012 р. Тернопільщині вдалося стабілізувати ситуацію у тваринницькій галузі. Виробництво м'яса у цілому в області становило 61,5 тис. тонн,

що на 5,3% більше показника 2011 року. Виробництво молока у всіх категоріях господарств дорівнювало 459,6 тис. тонн, що на 9,9% більше 2011 року. В усіх категоріях господарств виробництво яєць становило 414,3 млн. штук, що на 9,4% більше, ніж у попередньому році.

З метою нарощування виробництва тваринницької продукції в області у 2012 р. реалізовано низку інвестиційних проектів з будівництва та реконструкції тваринницьких комплексів [1].

Зокрема, у ТОВ “Бучачагрохлібпром” Бучацького району завершено реконструкцію та введено в дію молочні комплекси у селах Осівці та Пилява проектною потужністю 1200 голів корів кожен; у ТОВ “Агропродсервіс-Інвест” завершено будівництво в Козівському районі доїльного залу на 500 корів.

У приватному агропромисловому підприємстві “Дзвін” (с. Звиняч Чортківського району) тривають будівництво комбикормового заводу, реконструкція приміщення для створення молочного комплексу з доїльним залом та безприв’язним утриманням худоби потужністю на 1000 корів. Потужність свиногокомплексу в ПАП “Агропродсервіс” (с. Настасів Тернопільського району) збільшено до 60 тис. голів.

У ТОВ “Україна” завершено реконструкцію приміщень і введено в дію свиногокомплекс з вирощування та відгодівлі свиней потужністю 20 тис. голів у с. Медин Підволочиського району. Розширено потужності ВАТ “Птахофабрика Тернопільська” в с. Великі Гаї Теннопільського району з виробництва яєць, шляхом реконструкції приміщень на 290 тис. голів курей-несучок. У с. Вірлів Зборівського району ТОВ “Вірлів-Агробізнес” реконструйовано приміщення для утримання 150 тис. голів бройлерів на рік [6].

Окрім того, у 2012 р. в області реалізований проект “Будівництво тепличного комплексу “DF Agro” (с. Синьків Заліщицького району) – один з найбільших в Україні. Будівництво розпочалося в листопаді 2011 р. і було завершено до вересня 2012 року. Введення в експлуатацію тепличного комплексу в с. Синьків створить потужності для вирощування щороку 4 тис. тонн помідорів, 2,5 тис. тонн огірків та 1,6 тис. тонн перцю. Площа теплиць – 10 гектарів. Обсяг виробництва перцю в с. Синьків дасть змогу на 20% зменшити його імпорт в Україну.

У 2012 р. продукцію АПК області експортували до Польщі, Росії, Єгипту, Ізраїлю, Німеччини, Іспанії. В структурі експорту переважали: зернові культури (14,5% загального експорту області), продукти переробки овочів, плодів (11,2%), м’ясо і харчові субпродукти (5,9%), насіння та плоди олійних рослин (4%) [6]. Обсяги експорту порівняно з 2011 р. суттєво збільшилися: зернових культур – у 5,1 раза, продукції рослинництва – у 4,3 раза, різних харчових продуктів – у 225,5 раза. Проте зменшились обсяги вивезення таких товарів: жирів та олій тваринного або рослинного походження – на 97,8%, цукру та кондитерських виробів із нього – на 90,3%, алкогольних і безалкогольних напоїв, оцту – на 86,9%, білкових речовин – на 70,7%.

У структурі імпорту області риба і ракоподібні займали 4,2%, алкогольні та безалкогольні напої, оцет – 2,4% загального імпорту області. Товари імпортували з Польщі, Німеччини, США, Молдови, Нідерландів, Китаю. У 2012 р. порівняно з 2011 р. збільшилися обсяги ввезення в область: цукру і кондитерських виробів із нього – у 10 разів, риби і ракоподібних – у 154,3 раза, жирів та олій тваринного або рослинного походження – у 59,7 раза, живих рослин та продуктів квітництва – у 4,3 раза, живих тварин – у 2 рази [12]. Реалізація заходів з імпортозаміщення дала змогу зменшити імпорт готових продуктів із зерна на 69,2%, продуктів переробки овочів, плодів – на 44,1%, різних харчових продуктів – на 32,8%.

Актуальним для Тернопільщини залишається питання подальшої інтеграції місцевих товаровиробників у внутрішній ринок європейських країн, а також країн СНД, в тому числі у ринок Росії, – завдяки збільшенню обсягів експорту товарів із подальшим подоланням негативного сальдо зовнішньої торгівлі.

Найбільша частина експорту в 2012 р. припадала на два райони (Тернопільський – 40,8%, Гусятинський – 13,2%) та м. Тернопіль (19,5%). Значно збільшили обсяги експорту в Гусятинському (в 17,3 раза), Збаразькому (в 5,1 раза), Борщівському (в 1,4 раза) районах. Незначними залишаються обсяги експорту в Козівському, Зборівському, Буцацькому та Підгаєцькому районах [2].

Обсяги імпорتنих операцій зосереджені переважно у м. Тернопіль, Гусятинському і Тернопільському районах, проте лише у Чортківському, Кременецькому та Борщівському районах досягнуто позитивного сальдо в зовнішньоекономічній діяльності; у м. Тернопіль обсяги імпорту в 2,1 раза більші обсягів експорту.

Фахівці прогнозують зростання у 2013 р. валового регіонального продукту на 4,9%, а валової доданої вартості – на 4,8%. Питома вага промисловості у валовій доданій вартості має досягти 20%, сільського господарства – 19,3%, торгівлі та послуг – 54%. Збільшення обсягу валового регіонального продукту пояснюється очікуваним зростанням обсягів виробництва у промисловості, сільському господарстві та в сфері торгівлі й послуг.

Серед основних видів товарів продовольчої групи спеціалісти передбачають збільшення у 2013 р. виробництва масла тваринного, м'ясних, молочних продуктів, хлібобулочних виробів, круп та борошна, безалкогольних напоїв, спирту, цукру й пива. Водночас прогнозують зменшення обсягів виробництва горілчаних та коньячних виробів (на 32,1%), мінеральної води (на 26,3%).

У 2013 році заплановано відновлення виробничої діяльності ТОВ “Шумський маслозавод”, який забезпечить зростання виробництва молочної продукції в області. Передбачено відкрити завод з розливу мінеральної води “Поляна Карпат” у м. Кременець від ТОВ “Роса Волині”; здійснюватимуть реконструкцію забійного цеху і налагодження нових камер технологічної обробки ковбасних виробів СП ТзОВ “М'ясовіта” і модернізацію виробництва (реконструкція випарки) ДП “Дінтер Україна Скала”.

Валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) в 2013 р. становитиме 8018,1 млн грн., що більше показника 2012 р. на 0,1%. За прогнозними розрахунками (табл. 2, див. табл. 1), у всіх категоріях господарств у 2013 році валовий збір зернових буде 2000,1 тис. тонн, виробництво цукрових буряків – 1883,4 тис. тонн, картоплі – 1290,6 тис. тонн, овочів відкритого ґрунту – 255 тис. тонн [6]. Виробництво молока прогнозують на рівні 2012 р. – 459,6 тис. тонн, м'яса – 62,7 тис. тонн (+ 1,9% до 2012 р.), яєць – 444 млн. штук (+ 7,2%).

Нарощуванню виробництва продукції у тваринницькій галузі, а відтак і збільшенню сировинної бази переробних підприємств області сприятиме впровадження інвестиційних проектів. Так, у 2013 р. буде здійснено будівництво та реконструкцію молочного комплексу ТОВ “Бучачагрохлібпром” у с. Ліщанці Буцацького району на 1200 корів. У ПАП “Агропродсервіс” у с. Теофіпілка Козівського району буде реконструйовано та споруджено приміщення тваринницького комплексу також на 1200 корів.

Прогнозують уведення в дію ПАП “Агропродсервіс” комплексу з вирощування та відгодівлі свиней у м. Ланівці – потужністю 20 тис. голів за рік. У с. Гарбузів

Зборівського району ТОВ “Вірлів Агробізнес” планує реконструкцію тваринницьких приміщень і встановлення обладнання для вирощування бройлерів проектною потужністю 360 тис. голів одноразової посадки.

Таблиця 2

Основні показники розвитку АПК Тернопільської області у 2011 – 2013 рр. [6]

Показники	Одиниця виміру	2011 р. (факт)	2012 р. (факт)	2013 р.	
				(програма)	% до виконання 2012 р.
Розвиток сфери матеріального виробництва					
Обсяг випуску продукції в основних сферах матеріального виробництва (порівняльні ціни)	млн. грн.	13973,2	14974,4	15388,0	102,8
в тому числі:					
промисловість	млн. грн.	5920,3	6176,0	6482,4	105,0
сільське господарство	млн. грн.	7295,0	8010,1	8018,1	100,1
лісове господарство	млн. грн.	86,4	84,9	87,5	103,1
будівництво	млн. грн.	671,5	703,4	800,0	113,7
Промисловість					
Обсяг промислового виробництва (порівняльні ціни) – всього	млн. грн.	5920,3	6176,0	6482,4	105,0
у т. ч. за галузями:					
харчова,	млн. грн.	3666996,8	3780673,7	3897874,6	103,1
з неї:					
спиртова	тис. грн.	686400,6	869865,5	956834,1	110,0
консервна	тис. грн.	309059,2	287734,1	296218,0	102,9
молочна	тис. грн.	822954,4	906895,7	952240,5	105,0
цукрова	тис. грн.	1019200,0	1022879,9	1081184,1	105,7
хлібопекарська	тис. грн.	65554,7	68860,0	72922,7	105,9
м'ясна	тис. грн.	314952,0	283118,4	291353,0	102,9
борошно – круп'яна	тис. грн.	121758,5	133934,4	150006,5	112,0
Виробництво найважливіших видів промислової продукції у натуральному вимірі:					
цукор-пісок з цукрових буряків	тонн	208000,0	208751,0	220649,8	105,7
м'ясо і субпродукти 1-ї категорії	тонн	8569,0	8477,0	9265,8	109,3
ковбасні вироби	тонн	1290,0	1005,0	1021,8	101,7
масло тваринне	тонн	3925,0	4744,0	5455,6	115,0
сири жирні	тонн	5009,0	4640,0	4732,8	102,0
молоко оброблене рідке	тонн	26643,0	25429,0	25683,3	101,0
спирт	тис. дал.	5557,5	6172,0	6789,2	110,0
борошно	тонн	48085,0	55720,0	60996,8	109,5
круп	тонн	5015,0	7267,0	8359,6	115,0
хлібобулочні вироби	тонн	14171,0	13027,0	1395,9	105,9
безалкогольні напої	тис. дал.	625,5	617,8	645,8	104,5
– мінеральна вода	тис. дал.	1699,2	2005,5	1478,2	73,7
– горілчані та кон'ячні вироби	тис. дал.	664,2	515,4	350,2	67,9
– пиво	тис. дал.	1237,7	1387,5	1398,6	100,8

Окрім того, в 2013 р., передбачено значно поліпшити інфраструктуру агропромислового комплексу, а саме ввести в експлуатацію потужності трьох зернових елеваторів, зокрема [10; 6]:

- в смт Козова – на 104 тис. тонн (група компаній “Мрія”);
- у м. Борщів – теж на 104 тис. тонн (група компаній “Мрія”);
- у м. Ланівці – на 35 тис. тонн (ТОВ “Ланівці Інвест”).

Будівництво млина потужністю 250 тонн зерна на добу передбачено групою компаній “Мрія” у с. Крогулець Гусятинського району. В с. Синьків Заліщицького району заплановано реалізацію другої черги будівництва тепличного комплексу, що передбачатиме розширення до 40 га критої площі тепличного комплексу ТОВ «Едем-Ф» і щорічне виробництво 8 тис. тонн томатів та 1,6 тис. тонн перцю.

Незважаючи на у цілому позитивну динаміку розвитку регіону в 2012 р., залишилася низка проблемних питань розвитку АПК, а саме:

– у промисловості: нестабільна кон’юнктура споживання місцевої продукції на світових ринках; нестача власних обігових коштів і капітальних вкладень у модернізацію виробничих потужностей; зростання цін на енергоносії (електроенергія, газ), що негативно впливає на собівартість продукції та її конкурентоспроможність; високе зношення основних фондів; низький рівень переробки місцевої сировини та висока ресурсозатратність виробництва, обмежена платоспроможність суб’єктів внутрішнього ринку; недостатні темпи впровадження інноваційних процесів у виробництво;

– у сільському господарстві: відсутність дієвих механізмів фінансово-кредитної підтримки розвитку тваринництва та будівництва об’єктів інфраструктури галузі (зокрема тваринницьких комплексів, зерносховищ);

– вапнування кислих ґрунтів (їх в області є 102,3 тис. га), реформування спиртової галузі (необхідно переоснастити непрацюючі спиртові заводи та ввести їх до Державної програми з виробництва біопалива);

– недостатньо ефективна структура валового регіонального продукту, сировинний характер промислового виробництва на фоні низького коефіцієнта переробки власної сировинної продукції;

– переважання якісних характеристик деякої іноземної продукції над вітчизняною (сільськогосподарська техніка, комплектуючі й запчастини до неї, вантажні автомобілі);

– невелика кількість в області експортоорієнтованих виробничих підприємств, які виготовляють конкурентоспроможну для іноземних ринків продукцію; недостатній розвиток виробничої та соціальної інфраструктури на селі.

Саме для розв’язання нагальних проблем АПК області обласна державна адміністрація розробила головні пріоритети розвитку та діяльності, серед яких [6]:

- розвиток високопродуктивного агропромислового комплексу;
- впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій;
- поліпшення доступу жителів області до соціальної інфраструктури;
- розвиток сучасної інфраструктури малих міст та сільських територій;
- розбудова дорожньої інфраструктури.

На нашу думку, основними завданнями для розвитку АПК Тернопільської області у 2013 – 2014 роках є: [1;10]

- створення сприятливих умов для залучення інвестицій та ведення бізнесу, зменшення тиску контролюючих органів на суб'єктів господарювання, використання можливостей пільгового оподаткування окремих видів господарської діяльності;
- зміцнення сировинної бази для молокопереробних і м'ясопереробних підприємств за рахунок будівництва і реконструкції молочних та відгодівельних комплексів і встановлення технологічного обладнання на свинокомплексах; розширення площ садіння й нарощування обсягів виробництва жита, плодів і ягід;
- будівництво об'єктів сільськогосподарської інфраструктури з метою високоякісного збереження, реалізації і переробки продукції рослинництва;
- забезпечення на споживчому ринку області стабільної цінової ситуації, зокрема шляхом реалізації заходів щодо забезпечення споживчого попиту населення в продуктах харчування за доступними цінами, дослідження споживчого ринку стосовно зміни цін на продукцію та вжиття заходів для врегулювання цінової ситуації;
- забезпечення захисту населених пунктів, територій, сільськогосподарських угідь і виробничих об'єктів від шкідливої дії вод, поліпшення санітарно-епідеміологічного стану водних об'єктів області та зниження рівня негативного впливу на здоров'я населення;
- реалізація програми підготовки робітничих кадрів для АПК, що дасть змогу забезпечити ринок праці висококваліфікованими кадрами, поліпшити надання освітніх послуг;
- збереження позитивної динаміки розвитку регіонального споживчого ринку, зокрема, забезпечення зростання обсягів обороту роздрібною торгівлю, збільшення на споживчому ринку частки конкурентоспроможної продукції місцевих виробників, насичення споживчого ринку високоякісними та безпечними товарами (послугами) за доступними для споживачів цінами.

Отже, для підтримки розвитку АПК Тернопільської області доцільно:

1. Підвищення родючості ґрунтів вапнуванням і сидерацією кислих ґрунтів та створенням умов для збільшення тут урожайності сільськогосподарських культур на 15%.
2. Активізувати роботу з міжгосподарського обміну і закупівлі високоякісного насіння нових сортів та гібридів сільськогосподарських культур і реалізації Державної програми підтримки селекції в рослинництві.
3. Забезпечити своєчасне оформлення зобов'язань із фінансування видатків за бюджетними програмами підтримки розвитку підприємств АПК та здійснення заходів щодо ефективного й повного їх використання.
4. Продовжити роботу з представленими в області системними банками, стосовно кредитування підприємств агропромислового комплексу.
5. Сприяти збільшенню обсягів виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції: збільшення в області площ садіння і нарощування обсягів виробництва плодів та ягід; нарощування виробництва картоплі та овочів в області.
6. Допомогати створенню нових та розвитку діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.
7. Продавати земельні ділянки несільськогосподарського призначення. Провести інвентаризацію земель сільськогосподарського призначення державної власності.

Висновки. Тернопільська область має всі потенційні можливості для відродження та ефективного розвитку агропромислового комплексу. Важливо вжити низку економіко-технологічних та соціально-економічних заходів для розв'язання нагальних проблем розвитку сільськогосподарського виробництва та підвищення конкурентоспроможності його продукції відповідно до вимог вітчизняного та світового ринків. Реалізація цих заходів дасть змогу аграрному секторові економіки стати надзвичайно прибутковою галуззю регіону і зробити гідний внесок у розвиток держави загалом.

Література

1. Концептуальні напрями стратегії розвитку агропромислового комплексу та сільськогосподарських територій України на період до 2020 року / Ю. Ф. Мельник, Ю. Я. Лузан, М. В. Зубець [та ін.]. – К.: НЦ «ІАЕ», 2008. – 46 с.
2. Державний комітет статистики України [www.ukrstat.gov.ua].
3. Малік М. Й. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та екологобезпечного агропромислового виробництва / М. Й. Малік, М. А. Хвесик // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 3–11.
4. Мессель-Веселяк В. Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / В. Я. Мессель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 7–15.
5. Микитенко І. А. Аграрний сектор України за умов становлення нової соціально-економічної системи – глобалізму / І. А. Микитенко // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 29–36.
6. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Тернопільської області на 2013 рік.
7. Пушкар З., Пушкар Б. Аналіз сучасного стану сільського господарства Тернопільської області // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. Науковий журнал. – Тернопіль: Економічна думка, 2012. - Випуск 17. – С. 10 - 15.
8. Саблук П. Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П. Т. Саблук, В. Я. Мессель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3–13.
9. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2010 рік / За ред. В. Г. Кирича. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2011. – 463 с.
10. Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2015 року. [Електронний ресурс].
11. Супрун О. М. Ефективне господарювання в умовах економічної кризи / О. М. Супрун // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 142–146.
12. Тваринництво України: статистичний збірник. За ред. Н. С. Власенко. – Київ, 2012. – 211 с. [Електронний ресурс].

МОДЕРНІЗАЦІЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ТА ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто передумови розвитку рекреаційно-туристичного комплексу Тернопільської області, рівень освоєння рекреаційного і туристичного потенціалу. Запропоновані напрямки модернізації рекреаційно-туристичного комплексу регіону.

The article deals with the problems of sacred tourism development in Ternopil region. The economical problems of infrastructure maintenance of tourism sphere development in the region are outlined.

Ключові слова: туризм, рекреація, потенціал, підприємництво, інфраструктурні об'єкти, регіон.

Key words: tourism, sacred tourism, infrastructure and religious objects.

Розвиток туристичного бізнесу Тернопільської області в умовах подолання наслідків економічної кризи має надзвичайне значення для економіки регіону. У ньому представлені унікальні природні ландшафти, історичні та архітектурні пам'ятники, культові релігійні споруди. У поєднанні із сприятливими природно-кліматичними умовами, розвинутою мережею доріг, системою діючих інфраструктурних об'єктів рекреаційно-туристичний комплекс області має об'єктивні передумови для успішного розвитку.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. На сьогоднішній день туристичний бізнес на Тернопіллі розвинутий недостатньо. Причини несуть як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Крім відсутності належного фінансування та інвестицій у галузь не завжди правильним є часткове використання рекреаційного ресурсу.

Мета і завдання дослідження полягає у розгляді передумов та рівня розвитку туристично-рекреаційного комплексу Тернопільської області та розробці пропозицій щодо напрямків модернізації сфери туристичного бізнесу з метою раціонального використання наявного рекреаційного та туристичного потенціалу.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідженням ресурсного потенціалу Тернопільської області займалися велика кількість науковців. Так, наприклад, ця проблема знайшла відображення у працях таких дослідників., як О. В. Заставецька, Є. П. Качан, А.В. Кузишин, Д. В. Ткач, І. Ю. Чеболда, Л. П. Царик. Туристичні та рекреаційні ресурси регіону досліджені частково і потребують більшої уваги. Подальше опрацювання вищезгаданої проблеми сприятимуть освоєнню нових видів туристичних послуг і розвитку туристично-рекреаційному потенціалу Тернопільської області в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туристичний та рекреаційний потенціал Тернопільщини характеризується різноманітністю рельєфу, який представлений рівнинним і гірським ландшафтами. По рівнинній території області протікають 120 річок, основними з яких є Дністер із притоками Збруч, Джурин, Золота Липа, Коропець, Нічлава, Серет, Стрипа. Унікальними природними об'єктами

краю є Дністровський каньйон, водоспади, озера. Гірський ландшафт представляють Товтровий кряж, Кременецькі гори. Карстові печери Борщівського району вважаються найбільшими у світі. Спеціалісти схиляються до думки, що підземні природні утворення області досліджені лише на 20 %. У найближчому майбутньому ми станемо свідками відкриття нових карстових печер у регіоні.

Багатство флори і фауни у межах області представлено 421 об'єктами природно-заповідного фонду. Основні з них - природний заповідник "Медобори", три регіональні ландшафтні парки, 117 ландшафтних, лісових, ботанічних, зоологічних, орнітологічних, гідрологічних заказників, геологічні, гідрологічні, ботанічні та зоологічні пам'ятки природи, 4 заповідні урочища, 3 ботанічні сади, 9 дендрологічних парків, зоологічні парки та 13 пам'яток садово-паркового мистецтва. Представлені об'єкти природно-заповідного фонду становлять основу туристичного продукту регіону.

Тернопільська область багата на всі види лікувальних вод (типу "Моршин", "Нафтуса", "Друскінінкай" тощо), цілющі грязі, унікальні методи оздоровлення. Регіон відзначається потенціалом у розвитку санаторно-курортних та відпочинкових зон.

Оскільки вище згаданий регіон знаходиться у центрі материка, то клімат у більшості випадків залежить від континентальних повітряних мас, які надходять на територію області. Тому середньорічна температура повітря коливається від 6,9°C у центральній частині області до 7,4°C на півночі і півдні. Найтепліший місяць - липень, найхолодніший - січень. Улітку середні температурні показники найвищі в південній частині області (18,8°C), а найнижчі - у центральній і західній частинах (+18,0°C - +18,5°C). У січні температура повітря в центральній частині дещо нижча - 5,4°C, а ніж в інших частинах області (-4,5°C - -5°C). Середньорічна температура повітря становить +6,8°C, однак цей показник впродовж останніх років підвищується. Безморозний період - 150 - 165 днів. Річна сума опадів коливається від 600 мм до 650 мм.

Історичні та архітектурні пам'ятники Тернопільщини займають другу позицію серед популярних об'єктів відвідування туристами після природних. У Тернопільській області на їх основі створено три державні історико-архітектурні заповідники - Збаразький, Кременецько-Почаївський і Бережанський. За кількістю архітектурних пам'яток Тернопільщина посідає третє місце в Україні, а наявність 34 старовинних замків і їх фрагментів дає підставу отримати перше місце у державі. Збаразький історико-архітектурний заповідник утворюють Збаразький замок XVII століття, церква Преображення Господнього 1600 року, ансамбль споруд монастиря ордену отців Бернардинів, Вишневецький архітектурно-ландшафтний комплекс із пам'яток архітектури XIV-XIX століть, Скалатський замок XVII століття, вісімнадцять замків у Теревовлі та Чорткві, смт. Микулинцях, Золотому Потоці, селах Язловець та Підзамочок, фортеці у смт. Скалі Подільській та с. Кривче.

До складу Кременецько-Почаївського історико-архітектурного заповідника входять 17 пам'яток XIV - XX століть, розташованих у містах Кременець і Почаїв. Найціннішими історичними об'єктами є: руїни Кременецького замку, Свято-Миколаївський собор, ансамбль архітектурних споруд Кременецького Свято-Богоявленського монастиря, Кременецький ієзуїтський монастир та Почаївська Свято-Успенська лавра.

Бережанський історико-архітектурний заповідник утворюють комплекс замків Синівських, будівля ратуші, адмінбудинок, споруда магістрату, будівля “Рідна школа”, комплекс споруд вірменської церкви.

Важливою складовою туристичного потенціалу області є об’єкти сакральної культури. На її території функціонують два центри світового значення: Почаївська Лавра, Маріїнський духовний центр.

Почаївська Лавра знаходиться в Кременецькому районі на півночі області на віддалі майже 100 км від м. Тернополя. Маріїнський духовний центр розташований у с. Зарваниця, на віддалі 60 км південно-західного напрямку від м. Тернополя.

Освоєнню рекреаційного потенціалу сприяє транспортна доступність території. В області розвинуті такі види транспорту: залізничний, автомобільний, річковий, трубопровідний, авіаційний. На території області розташовані 43 залізничні станції та зали очікування пасажирів, довжина колій становить 777,3 км, експлуатаційна довжина колій - 634,3 км. Найважливіша магістраль (Львів - Київ) перетинає область із заходу на схід. Перевезення в межах області здійснюється залізницями Тернопіль - Ланівці, Тернопіль - Підволочиськ, Тернопіль - Бережани, Тернопіль - Заліщики. Ділянка залізниці Львів - Підволочиськ електрифікована. Із Тернополя можна добратися залізницею до усіх обласних центрів України та країн ближнього зарубіжжя.

Довжина автомобільних шляхів області складає 5,6 тис. км, з яких 5,1 тис. км становлять дороги із твердим покриттям. Найважливіші автомагістралі перетинають область із півночі на південь (Дубно - Кременець - Тернопіль - Заліщики - Чернівці) і з заходу на схід (Львів - Зборів - Тернопіль - Підволочиськ - Хмельницький), важливою є також автомобільні дороги Тернопіль - Бучач - Івано-Франківськ та Тернопіль - Чортків - Кам'янець-Подільський. Вони забезпечують міжобласні і внутрішньообласні зв'язки. Крім того, перевезення в межах області здійснюються автомобільними дорогами обласного значення. Серед них найважливішими є: Тернопіль - Бережани, Тернопіль - Гусятин, Галич - Підгайці - Тербовля - Тернопіль; Тернопіль - Кременець, Тернопіль - Залізці - Почаїв. Автобусні маршрути пролягають в усі кінці області; ними курсує понад 2,5 тис. автобусів і мікроавтобусів. Міський електротранспорт працює в Тернополі.

Річковий транспорт - один з основних видів транспорту, що здійснює перевезення вантажів та пасажирів внутрішніми водними шляхами. В області він розвинутий на р. Дністер за течією нижче м. Заліщик.

Авіаційний транспорт в основному використовувався в області для перевезення пасажирів. Зараз він майже не функціонує. Аеропорт "Тернопіль", що знаходиться за межами міста на відстані двох кілометрів, має злітно-посадочну смугу з штучним покриттям розміром 2000 м на 42 м і може обслуговувати повітряні судна з максимальною злітною масою до 61 тонни (літаки типу Л-410, Ан-24, Ан-26, Ан-12, Як-40, Як-42, Іл-18, ТУ-134, та вертольоти всіх типів). Пропускна здатність аеропорту 100 пасажирів за 1 год.

Використанню рекреаційного потенціалу Тернопільської області сприяють об’єкти інфраструктури і сфери обслуговування. Високий рівень обслуговування забезпечують кваліфіковані спеціалісти із туризму, готельно-ресторанної справи, які готують місцеві заклади освіти. У галузі туризму сьогодні працює 46 ліцензованих суб’єктів підприємницької діяльності, 13 туроператорів, 33 турагенти. Готельне господарство Тернопільщини представлене більше 70 готелями. Вони розміщені на території області нерівномірно. Більшість сконцентровано у Тернополі або поблизу

обласного центру, а також у містах Заліщики, Чортків, Кам'янець-Подільський, Кременець.

Для покращення використання рекреаційного і туристичного потенціалу у Тернопільській області, на нашу думку, необхідно в першу чергу реконструювати автомобільні шляхи загальною протяжністю не менше 150 км, а також облаштувати їх закладами побутового, технічного і медичного сервісу згідно з європейськими стандартами.

Розвиток туристичного бізнесу вимагає значних інвестицій. Оскільки можливості держави поки що обмежені, видається доцільним вироблення механізмів залучення коштів вітчизняних інвесторів, що має гарантуватися державою і базуватися на відповідних законодавчих актах. Доцільно розробити регіональну програму податкової лояльності для підприємців, які здійснюють діяльність у сфері туризму або галузях обслуговування його інфраструктури, особливо, якщо ними створюються робочі місця, стимулювати бажання підприємців освоювати нові види туристичних послуг. Прикладом цього може становити розвиток таких активних видів відпочинку як сафари на квадроциклах, автомобілях підвищеної прохідності, дайвінгу, підводного полювання, велосипедних турів.

Підвищення рівня послуг об'єктами готельно-ресторанного бізнесу відповідно до європейських стандартів, а саме: можливість замовлення і бронювання послуг через Інтернет, надання об'єктам по всій території доступу до Інтернету, облаштування зони для дозвілля дітей у готелях і ресторанах та послуги нагляду за ними, володіння обслуговуючим персоналом іноземними мовами сприятиме комплексному використанню туристичного потенціалу Тернопільської області.

Висновки. Тернопільська область має сприятливі природо-кліматичні, фізико-географічні, інфраструктурні передумови для розвитку рекреаційно-туристичного комплексу.

1. Розвиток туризму в області вимагає реконструкції автомобільних шляхів загальною протяжністю не менше 150 км, а також їх облаштування закладами побутового, технічного і медичного сервісу.

2. Забезпечення дотримання європейських стандартів у функціонуванні об'єктів готельно-ресторанного бізнесу.

3. Організація та освоєння нових видів активного туризму на території області.

4. Раціональне використання рекреаційного потенціалу вимагає значних інвестицій. Оскільки можливості держави поки що обмежені, видається доцільним вироблення механізмів залучення коштів вітчизняних інвесторів, розробки програми податкової лояльності для підприємців, які спеціалізуються на наданні послуг у сфері туризму.

Література

1. Андропов О. М. Стан рекреаційного комплексу України // *Економіка і Екологія*. – 2005. - № 24. - 21 с.

2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України : методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001. – 395 с.

3. Береза Г. Тербовляниця. Рідний край / 5 клас. Географія району 8-9 кл. - Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. - 96 с.

4. Головка Г. Святині мальовничої Тернопільщини // *Краєзнавство. Географія. Туризм*. - 2006.-№14-15.-. 37 с.

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті оцінено природні ресурсні передумови розвитку економіки Тернопільської області. Намічені перспективні шляхи розвитку господарського комплексу краю на основі використання місцевих сировинних ресурсів.

The estimation of natural resource pre-conditions of development of economy of the Ternopil area is conducted in the article. The set perspective ways of development of economic complex of region are on the basis of the use of local raw material resources.

Ключові слова: природно-ресурсний потенціал, земельні, водні, лісові, мінеральні ресурси, використання природних ресурсів.

Keywords: naturally-resource potential, water, forest, mineral resources, utilization of natural resources.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В основу реструктуризації економіки Тернопільської області надалі необхідно закладати інвестиційно-інноваційну її модель з урахуванням особливостей потенціалу регіону, в. т. ч. ефективного використання його природно-ресурсної складової. Тернопільщина не є багатим регіоном на природні ресурси, однак науково обґрунтоване раціональне їх використання має стати суттєвою передумовою подальшого соціально-економічного розвитку. Відсутність значних запасів мінеральної сировини спричиняє пошук іншої моделі розвитку економіки нашого краю. Така модель свого часу була реалізована через формування відповідної галузевої структури господарства, коли лице економічного розвитку визначали галузі переробки аграрної сировини, наукомістке та сільськогосподарське машинобудування, сфера обслуговування. Подальший розвиток потребує розроблення програмних дій щодо відновлення колись зруйнованого виробничого потенціалу області, а також функціонування суб'єктів господарювання, які б орієнтувалися на використання місцевих ресурсів розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Питанням розвитку продуктивних сил Тернопільського регіону на основі використання місцевих ресурсів, в тому числі ефективного використання ПРП області присвячено значну кількість наукових публікацій. Про роль агрокліматичних чинників ідеться у працях Б. Федуніка, Д. Ковалишин, Г. Чернюк, про водоресурсні передумови розвитку краю – в дослідженнях Р. Бойка, Я. Мариняка, а мінерально-сировинних – у роботах Й. Свинка та М. Сивого. Але, незважаючи на це, природні чинники ще не стали рушієм розвитку. Як зазначила О. Заставецька [2; с. 25], в області лише земельні ресурси мають комплексотвірне значення. В цьому плані таке твердження слушне, оскільки структура природно-ресурсного потенціалу Тернопільщини суттєво відрізняється від аналогічної структури по Україні. Якщо у структурі інтегрального ПРП України на земельні ресурси припадає, за оцінками В. Руденка, 44,4%, то їх роль у ПРП області суттєвіша – 75,0%. Водночас, абсолютно незначною є частка мінерально-сировинних ресурсів – 1,2% в області порівняно з українським показником 28,3%.

Водночас не можна скидати з шальок терезів ландшафтні і рекреаційні ресурси, запаси мінеральних вод, окремі види мінеральної сировини. Тому метою статті ми обрали пошук шляхів подальшого розвитку продуктивних сил регіону на основі обмеженого природно-ресурсного забезпечення. Адже відсутність значних покладів корисних копалин – це ще не вирок депресивного розвитку. Просто, лімітуючи розвиток ресурсомістких галузей виробництва, наявні ресурси визначатимуть структуру господарства і технології використання наявних природних ресурсів.

Але перед тим, як перейти до безпосередньої характеристики ПРП Тернопільської області треба визначитися з особливостями трактування предмету нашого дослідження. Така необхідність пояснюється розмаїттям проявів природи в цілому та її компонентів зокрема і потребою економіки і населення в конкретних видах природних ресурсів. Питання в іншому – що саме вважати за ПРП подальшого розвитку регіону. З одного боку ПРП розглядають як продуктивність природних комплексів і їх складових, тобто як таких, що можуть приносити певну величину доходу [1; С. 203].

Процеси розвитку продуктивних сил, розміщення виробництв потребують розгляду ПРП як сукупності мінеральних, водних, земельних, біологічних, рекреаційних ресурсів певних територій з відповідними їх кількісними оцінками. Разом з тим, у трактуваннях природних ресурсів, будь то земельних, мінеральних чи інших, завжди фігурує технологічна складова, пов'язана з можливостями їх використання нині чи в недалекому майбутньому.

Тобто, ми вважаємо, що ПРП сформований тими елементами, тілами та силами природи, які становлять природну основу виробничої діяльності на конкретній території. Тому надалі ми будемо обмежуватися тільки тими складовими, які мають для господарства області найбільше значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тернопільщина – аграрно-промисловий регіон в зоні з родючими ґрунтами і достатнім зволоженням. Клімат Тернопільщини помірно-континентальний з теплим і вологим літом та здебільшого м'якою зимою. За рік випадає 520-600 мм опадів. Середня температура повітря в січні становить -5°C , а в липні $+19^{\circ}\text{C}$. Все це разом з високопродуктивними сільськогосподарськими угіддями, площі яких покривають 77,9% усіх земель області, сприяє розвитку сільського господарства в регіоні.

У структурі сільгоспугідь 80% припадає на рілля. Найбільш розораними є центральні частини області, найменш – північні та західні. Значними є також площі, зайняті під лісами, – 201,1 тис. га та земель під забудовою – 62,8 тис. га (табл. 1).

У структурі ґрунтового покриву переважають різні типи чорноземів та сірих лісових ґрунтів, а на заплавах річок – лучні ґрунти. Лише на півночі області (Кременецький та Шумський райони) є незначні ділянки під дерново-підзолистими ґрунтами. Незважаючи на їх високу продуктивність, нині активні процеси виснаження цих ґрунтів. З одного боку, так відбувається через недотримання технологій агровиробництва, а з іншого виснаження спричиняють процеси ерозії ґрунтів. Порушення правил обробітку ґрунтів впливає на інтенсифікацію ерозійних явищ, але тут є ще й природна складова, запобігти впливові котрої дуже важко. Одним із шляхів буде подальше виведення з сільгоспобороту земель на сильно почленованих територіях.

Таблиця 1

Землі Тернопільської області за станом на 1 січня 2012 р. [5; С. 416]

Категорії земель	Площа, тис. га	Відсотків від загальної площі
Усього земель	1382,4	100,0
землі сільськогосподарського призначення	1075,9	77,9
ліси та лісопокриті площі	201,1	14,5
забудовані землі	62,8	4,5
землі під водою	19,4	1,4
відкриті заболочені землі	5,6	0,4
інші землі	17,6	1,3

Водоресурсна складова сталого розвитку Тернопільської області достатня. Споживання водних ресурсів у середній за водністю рік не перевищує 10%-кової екологічної місткості водоресурсних систем області, а загальні запаси водних ресурсів у такий рік становить 1,81 км³. Навіть у дуже маловодний рік 95%-ної забезпеченості сумарне використання води не перевищує 20%.

Використання свіжої води за останні десять років стабілізувалося, а найбільшими водокористувачами залишаються традиційно Тернопіль, Зборівський, Козівський, Лановецький та Чортківський райони, що пов'язано із використанням значної частини вод на господарсько-побутові цілі і на потреби водомістких галузей господарства (табл. 2).

Таблиця 2

Використання свіжої води по районах і м. Тернополі [5; С. 417]

(млн м³)

	2000	2005	2008	2009	2010	2011
По області	65,1	66,1	58,6	58,1	60,6	67,4
Бережанський	2,6	2,5	4,8	3,4	4,8	6,9
Борщівський	1,1	1,0	0,5	0,7	0,8	1,5
Бучацький	1,5	1,5	1,1	1,1	1,2	1,4
Гусятинський	2,8	5,4	4,0	3,8	3,9	1,9
Заліщицький	0,7	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3
Збаразький	1,4	0,9	0,7	0,7	0,7	1,2
Зборівський	5,9	11,2	6,3	7,5	9,8	10,1
Козівський	5,3	7,8	7,6	7,6	7,8	8,5
Кременецький	2,4	1,5	2,1	2,9	2,1	2,2
Лановецький	3,6	6,1	6,7	7,0	6,7	7,7
Монастириський	0,5	0,4	0,3	0,3	0,2	0,3
Підволочиський	1,0	1,1	1,1	0,9	1,0	1,5
Підгаєцький	0,9	1,7	1,7	1,7	1,7	1,6
Теребовлянський	1,5	1,2	1,2	1,2	1,2	1,4
Тернопільський	1,3	1,1	1,2	1,3	1,2	1,9
Чортківський	3,2	2,3	1,9	1,9	1,9	3,4
Шумський	1,7	2,3	2,6	2,4	2,4	2,9
м. Тернопіль	27,7	17,7	14,5	13,4	12,9	12,7

У формуванні водних ресурсів провідне місце в Тернопільській області належить річкам, а рівнинний рельєф і достатнє зволоження сприяють формуванню густої річкової мережі. З 1401 річок і потічків області тільки 120 річок довші за 10 км, а до великих річок належить взагалі тільки одна річка – Дністер. Середніми за гідрологічною класифікацією є Збруч, Серет, Іква та Горинь, а всі інші належать до малих річок.

Особливість гідрографічної мережі басейну Дністра – її меридіональний напрям. Так протікають Золота Липа, Коропець, Стрипа, Серет, Збруч, Нічлава, Джурин. Ріки області мають змішаний тип живлення: навесні провідну роль відіграють талі снігові води, влітку – дощові.

Підземні води живлять річкову мережу впродовж усього року, забезпечуючи 30% загального стоку. Для регулювання річкового стоку в області створено 886 ставків загальною площею 5,6 тис. га.

Лісовкрита площа у області становить 201,1 тис га, в т. ч. лісовою рослинністю вкриті 188,1 тис. га. Активно тривають в області процеси відтворення лісів. Так, у 2011 р. в цілому було відтворено в області 979 га лісу, найбільше – у Чортківському районі – 231 га, Бережанському – 206 га, Кременецькому – 199 га, Тернопільському – 179 га та Буцацькому районі – 130 га.

У майбутньому лісові ресурси можуть стати вагомим чинником подальшого економічного розвитку. Особливе значення їх – у формуванні регіонального лісогосподарського комплексу саме на сильно почленованих територіях та ділянках з інтенсивними поверхневими процесами ерозії.

Показовими тут є показники садіння і висівання лісу за районами Тернопільщини. Так, у Чортківському районі – з 231 га відтворених лісів 219 га – нові насаджені ліси, Бережанському – 161 га з 206 га, Кременецькому – 184 га з 199 га. У Тернопільському та Буцацькому районах нові насаджені ліси у структурі відтворення лісових площ становлять 100%.

Флора Тернопільщини – це понад 1100 видів рослин, фауна – понад 15400 видів тварин. Серед їх ресурсів найбільше значення мають запаси лікарської сировини, ягід та грибів, ресурси для мисливства і любительського рибальства. Значними є запаси лікарської сировини, особливо у лісах.

Близько 800 га займають площі лікарських чагарників (шипшина, калина, глід); велике значення для розвитку місцевої фармацевтики має щорічна заготівля більше як 160 видів лікарських рослин.

Уже йшлося сказано про недостатню забезпеченість території і господарства Тернопільської області мінерально-сировинними ресурсами. Незважаючи на практично повну відсутність енергетичних та рудних корисних копалин, сировини для хімічної промисловості, значні запаси будівельної сировини (каменю, гіпсу, крейди, піску, глини та ін.) створюють хороші передумови для розвитку промисловості будматеріалів.

Скупчення промислового значення мають також поклади торфу та мінеральних вод.

На території області відкрито більше 300 родовищ корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення. Переважно це:

- ✓ сировина для виробництва будівельних матеріалів;
- ✓ облицювальний і пиляний камінь;
- ✓ енергетичні ресурси (буре вугілля, торф, нафто і газопрояви);
- ✓ нерудна сировина;

✓ прісні та мінеральні підземні води.

У «Стратегії розвитку Тернопільської області на період до 2015 року» [6] важливу роль відведено оцінці місцевої мінеральної сировини. Разом з тим «Стратегія...» не визначає перспектив ефективного її використання. Тому узагальнені дані та пропозиції ми наводимо у таблиці 3.

Таблиця 3

Мінерально-сировинні ресурси Тернопільської області та перспективні виробництва з їх переробки*

Види ресурсів	Виробниче призначення	Основні родовища	Перспективні виробництва на місцевій сировині
Будівельна сировина	Цементна сировина	Бертниківське (промислові запаси > 90 млн. тонн).	
		Баранівське, Бережанське, Посухівське, Шибалинське	
	Крейда будівельна	Підлісцівське (промислові запаси більше 12 млн м куб.).	Для потреб сільського господарства: виготовлення добрив, комбікормів, підгодівлі для тварин і птахів.
		Новоставське, Комарівське, Кімнатківське, Лопушнівське, Рудківське, Старопочаївське, Шпиколоське, Борсуківське, Вілієвське	Для потреб будівництва: виробництво будівельних та обробних матеріалів, сухих сумішей, шпаклівок. Для хімічної промисловості: виробництво наповнювачів для емульсій та фарб; гумових та пластмасових виробів. Для скловаріння: виготовлення крейди як компонента шихти.
Вапняк для виробництва вапна	Підвисоцьке, Галуцинецьке, Максимівське, Підгайчиківське	Для потреб будівництва: виготовлення будівельних матеріалів, в. т. ч. негашене вапно, стінові матеріали; виробництво облицювальних матеріалів; виробництво відсіву та вапнякового щебеню для потреб дорожнього будівництва і приготування бетонів.	
	Бережанське, Волицьке, Комарівське, Торське		
Гіпс і ангідрит	Шість родовищ гіпсу в Борщівському, Заліщицькому і Монастириському районах (загальні запаси для	Для потреб будівництва: виробництво в'язучих матеріалів, шпатлівок, плитки; виготовлення недорогих крупних ювелірних виробів та предметів інтер'єру; виробництво зліпків,	

	промислових розробок становлять більше 30 млн. тонн).	форм для відливів; виготовлення будівельного гіпсу, надміцного гіпсу, гіпсо-цементних в'язучих матеріалів; виготовлення гіпсокартону, тепло- та шумоізоляційних плит. Для потреб сільського господарства: виготовлення добрив, засобів для гіпсування ґрунтів. Для хімічної промисловості гіпс – цінна сировина для отримання фарб, емалей, глазури, наповнювач для целюлозно-паперової промисловості. Для потреб медицини: виробництво в'язучого матеріалу.
Сировина для скляної промисловості	Рогачинське	Використовують для виробництва склопродукції.
Пісок будівельний	21 родовище пісків будівельних, з них 19 взяв на облік Державний баланс запасів. Найбільше родовищ піску розвідано у Тернопільському, Тереховлянському, Бережанському та Збарзькому районах.	Багатоцільове використання.
Піщано-гравійна суміш	Богданівське, Литячинське, Городоцьке, Нирківське, Вільховецьке, Устівське (загальні запаси для промислових розробок становлять більше 7 млн м. куб).	Для виготовлення бетонних виробів.
Керамзитова сировина	Козівське, Микулинецьке (загальні запаси для промислових розробок – більше 10	

		млн м куб.).	
	Цегельно-черепична сировина	86 родовищ, з них 75 узяв на облік Державний баланс запасів, 54 постійно чи періодично розробляють (загальні запаси цегельної сировини в області більше 70 млн м куб.).	Будівництво нових сучасних цегельних заводів для виробництва як будівельної і облицювальної цегли.
Облицювальний і пиляний камінь	Камінь будівельний	Узято на облік 21 родовище вапняків, 7 – пісковиків та одне – доломітів. Окрім цього, в області відомі ще 54 родовища, які не взяв на облік Державний баланс запасів (загальні запаси для промислових розробок складають більше 70000 тис. м куб.).	Для потреб будівельної галузі.
	Камінь пиляний	Взято на баланс Добриводівське, Підволочиське, Збарзьке та Лисиченське родовища тесового каменю із загальними запасами по промислових категоріях більше 5000 тис. м куб.).	Для потреб будівельної галузі.
	Камінь облицювальний	Застіноченське, Застінківське, Буданівське, Підгайчиківське, Лощинівське, Слобідське (загальні запаси облицювального каменю в області становлять біля 7 млн. м куб.).	Для потреб будівельної галузі.
Паливно-	Торф	78 родовищ торфу, з	Для потреб сільського

енергетичні ресурси		них 30 – експлуатаційні і взяті на облік державним балансом, 2 – перспективні для організації на них розвідувальних робіт, 13 – осушені. 6% загальноукраїнських запасів.	господарства: виготовлення торф'яних субстратів у системі органічного землеробства; виробництво органічних добрив, стимуляторів росту рослин і гербіцидів; виготовлення підстилаючих і бактерицидних матеріалів для тваринництва. Для потреб легкої промисловості: сировина для виготовлення тканин. Для потреб хімічної промисловості: сировина для виготовлення метилового і етилового спиртів, фенолів, воску, парафінів, молочної, оцтової та щавелевої кислот, аміаку. У галузі охорони здоров'я: на оздоровницях Західної Європи доволі поширені торф'яні купелі, в яких використовують бактерицидні та лікувальні властивості торфу.
	Буре вугілля	Кременецький, Збараський, Шумський райони (запаси 114 тис. т).	
Нерудна мінеральна сировина	Глина бентонітова	Бережанське	Для потреб комунального господарства: виготовлення адсорбційних матеріалів; виготовлення засобів для очищення питної води, стічних вод, адсорбції забруднень; виготовлення гідроізоляційних матеріалів при похованні побутових та промислових відходів. Для харчової промисловості: виготовлення адсорбентів для рідинних продуктів; освітлювачів соків та вин. Для гірничодобувної промисловості: виготовлення антифільтраційних бурових розчинів, гідроізоляційних і адсорбційних матеріалів. Для потреб сільського
		Кременець, Жуківці, Старий Почаїв, Стіжок, Жолобки, Смиківці (запаси для промислових розробок – більше 400 тис. м куб.).	

			господарства: виготовлення комбінованих кормів, вологих кормових сумішей; виробництво підстилаючих матеріалів для тварин; засобу хімічного обробітку ґрунтів.
	Карбонатна сировина для цукрової промисловості	Полупанівське Потуторське	Для потреб цукрової промисловості.
	Гончарні глини	Кременецький, Зборівський райони	Для виготовлення посуду й декоративних гончарних виробів на основі розвитку народних промислів.
	Вогнетривкі глини	Кременецький, Зборівський, Шумський, Тернопільський райони	
	Фосфорити	Долина р. Стрипи на околицях Бучача, долина р. Серет у районі Тернопіль-Теребовля	Для виробництва фосфоритного борошна.
Рудні ресурси	Мідні, залізні, марганцеві руди	Рудопрояви	
Мінеральні підземні води	Сірководневі	Микулинці, Бучач, Сороцьке, Конопківка, Мшанець, Великі Дедеркали, Козівка, Настасів	90 перспективних ділянок
	Сульфатні	Борщів, Мельниця-Подільська, Скала-Подільська, Кривче, Товсте, Іванківці	
	Гідрокарбонатні та хлоридні	Велика Лука, Копичинці, Борщів, Гусятин, Буданів, Тернопіль	

* Виконали автори

Висновки. Таким чином, аналіз наявного природно-ресурсного потенціалу дає змогу зробити низку узагальнень. З одного боку, ми вже зазначили невелику частку

ресурсів з комплексотвірною роллю і переважання ресурсів місцевого значення, а з іншого – ПРП області доволі різноманітний. Недостатній рівень освоєння мінерально-сировинних ресурсів області був у минулому визначений не стільки відсутністю ресурсів, скільки наявністю дешевих аналогів в інших частинах колишньої великої країни. Тоді дешевше було привезти. Нині часи змінились, актуалізувалося завдання ефективного використання усіх наявних на території Тернопільщини ресурсів для збалансованого розвитку території, подолання депресивного стану економіки, підвищення рівня життя жителів області.

Стратегічні орієнтири економіки краю базовані на розвиткові суб'єктів малого та середнього бізнесу, щоб орієнтувалися б на використання місцевих сировинних ресурсів. Тому пропонуємо, залежно від наявних природних ресурсів, сконцентруватися на реалізації наступних напрямів. Реалізація запропонованих заходів і використання ресурсів за вказаними напрямками дасть змогу широко використовувати хоч і обмежені, але наявні природні ресурси, створити додаткові робочі місця у первинному та вторинному секторах економіки області.

Провідне місце на Тернопільщині й надалі займатиме аграрний сектор. Але він, у поєднанні зі ставковим рибництвом, становить лише частину первинного сектора економіки області. Та й тут не все так просто. Тернопільщина потребує рішучих заходів щодо створення потужного комплексу з переробки вирощеної в аграрному секторі продукції. Залучення інвестицій саме у цю сферу забезпечить доволі швидкий і відчутний ефект. Область має стати виробником кінцевої продукції, що потраплятиме на «стіл споживача».

Потребує великої уваги розвиток видобувної промисловості. Але тут є значні проблеми, пов'язані із отриманням дозволів на розроблення родовищ корисних копалин, корумпованістю цієї сфери, а відтак і небажанням потенційних інвесторів спрямовувати свої інвестиційні ресурси в область.

Спрощення процедури отримання ліцензій на розроблення корисних копалин стало б поштовхом для розвитку переробних підприємств. Останні ґрунтуватимуться саме на переробці місцевої викопної сировини, бути спрямованими на задоволення потреб місцевих споживачів та орієнтуватися на використання місцевих трудових ресурсів.

Не останнє слово залишається за необхідністю відродження наявного або залишкового виробничого потенціалу, що орієнтувався б на місцеві природні ресурси і для розвитку котрого були б достатні ресурсні передумови. Насамперед, це стосується виробництва цегли та черепичних виробів. Нині багато будівельних організацій завозять цеглу з інших регіонів України. Причин тут чимало, але головна з них – вкрай застаріле обладнання, що не дає змоги випускати високоякісну цеглу. Тому потрібно спорудити сучасні цегельні заводи для виробництва будівельної і облицювальної цегли та розширити сировинну базу. Це ж стосується відродження потужного фармацевтичного виробництва на Тернопіллі.

Ще одним із важливих напрямків розвитку підприємств з переробки місцевої сировини є розширення сфери застосування традиційних видів сировини, які видобувають на Тернопільщині. Так, виробництво вапняків, торфу чи гіпсу переважно мають одне цільове призначення. Разом з тим, їх можна застосовувати для різних потреб, а це, своєю чергою, сприятиме організації спеціалізованих приватних виробництв, для котрих непотрібними будуть великі капітальні вкладення при їх створенні.

Намічені кроки – не повні. Більше того, увагу слід приділяти розвиткові й інших сфер, як от зелений туризм, сфера обслуговування, розвиток присадибного бізнесу, в основі котрих будуть природні умови та ресурси краю. Формат даної статті не дає змоги сповна виконати завдання стосовно соціального та економічного розвитку Тернопільської області. Але реалізація запропонованих кроків може стати важливою для подолання наслідків двохдесятилітнього руйнування господарства краю, наслідків економічної кризи, виведення економіки із затяжної депресії.

Література

1. Брошкова С. Л. Природно-ресурсний потенціал как основа эколого-экономического развития региона. // *Національний лісотехнічний університет України. Науковий вісник*, 2005, вип. 15.6. – С. 201-207.
2. Заставецька О. *Тернопільська область: географічні основи комплексного економічного і соціального розвитку*. – Тернопіль, 1993. – 203 с.
3. Руденко В. П. *Природно-ресурсний потенціал України*. – К.: Либідь, 1994. – 150 с.
4. *Стан довкілля у Тернопільській області. Інформаційно-аналітичний огляд. IV квартал 2011 рік*. – Тернопіль, 2011. – 16 с.
5. *Статистичний щорічник Тернопільської області за 2011 рік*. – Тернопіль, 2012. – 468 с.
6. *Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2015 року*. // <http://www.adm.gov.te.ua/index.php?module=economics&section=120>

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто регіональні особливості розвитку аграрної сфери регіону у сучасних умовах глобалізації та інтеграції у європейську спільноту.

The article considers the regional characteristics of the agricultural sector of the region in the current context of globalization and integration into the European community.

Ключові слова: аграрний сектор, особливості розвитку, регіонала організація, індекс продукції сільського господарства.

Keywords: agriculture, especially the development, regional organization, the index of agricultural production.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. В умовах світової глобалізації економічний розвиток аграрної сфери набуває надзвичайно великого значення, оскільки від нього залежить рівень життя населення, зокрема зростання ВРП в цілому і в розрахунку на душу населення, а також відображає темпи регіонального економічного зростання. Більшої уваги заслуговують регіональні особливості розвитку, адже територіальна диференціація чинників визначає галузеву спеціалізацію і територіальну організацію сільськогосподарського виробництва. Таке твердження ґрунтується на тому, що ефективне функціонування аграрної сфери України забезпечує зайнятість майже третини населення в самій галузі та суміжних з нею сферах, економічну стабільність та державну продовольчу та економічну безпеку, формує експортний потенціал країни на світовому ринку.

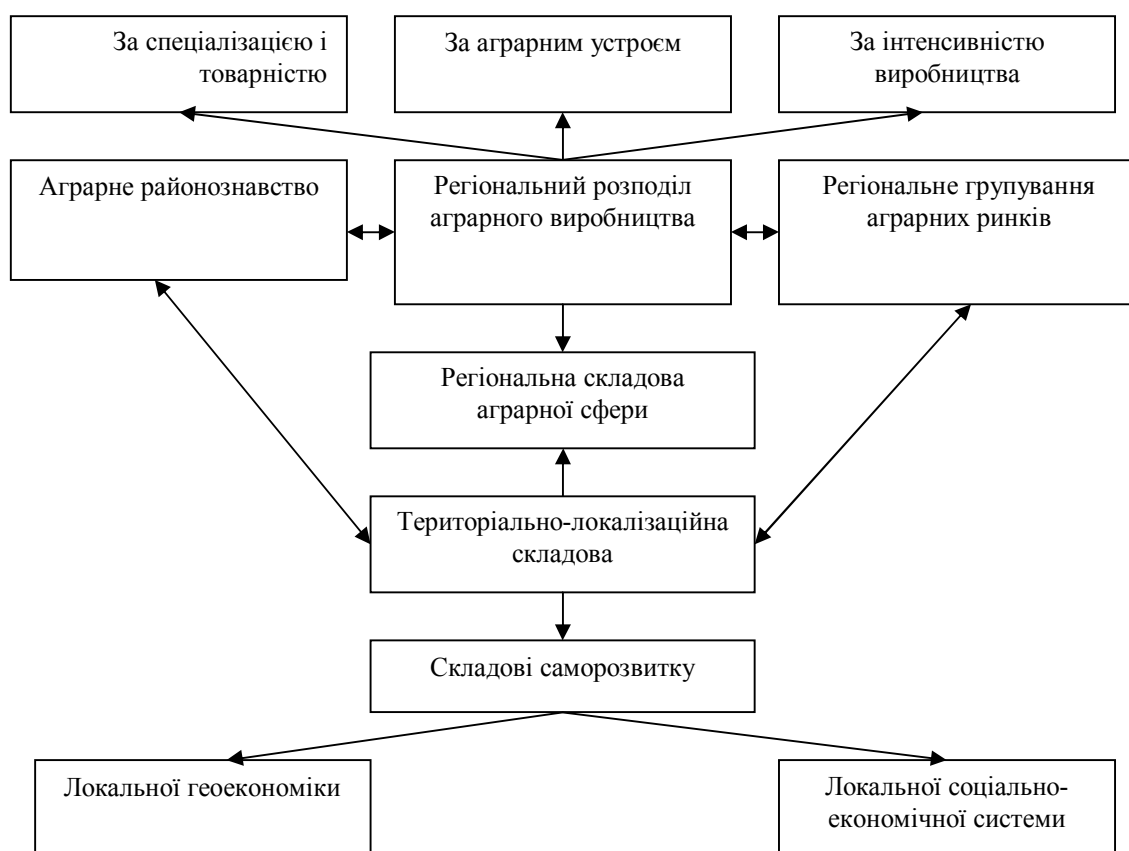
Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблеми регіонального розвитку аграрної сфери України знайшли відображення в наукових працях багатьох зарубіжних і вітчизняних учених: О. Балацького, Б. Данилишина, М. Дем'яненка, М. Долішнього, С. Дорогунцова, О. Єрмакова, Г. Іваницької, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, Л. Мельника, В. Паламарчука, П. Саблука, В. Трегобчука, Г. Черевка, О. Шпичака та ін. Проте залишається ціла низка питань, що стосуються дослідження регіональних особливостей аграрної сфери, які потребують детальнішого дослідження.

Мета дослідження. Членство України в СОТ та актуальність проблем рівня конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції спонукали до розробки організаційно-економічних основ для подолання існуючих диспропорцій розвитку аграрної сфери регіонів України. Для подальшого виявлення потенційних можливостей сільськогосподарського виробництва необхідно виділити наявні особливості, що впливають на формування та функціонування цього сектора економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, в умовах формування потужного ринкового сектора, виникають сприятливі умови для забезпечення економічної свободи сільськогосподарських товаровиробників, вільного вибору маркетингових стратегій, використання нових підходів в організації управління. Такі

перетворення характеризуються певною специфікою, яка визначається соціально-економічними, природно-кліматичними, інноваційно-інвестиційними та іншими чинниками. Ринково обумовлена регіональна організація аграрної сфери є визначальним аспектом загальної регіональної детермінанти і реалізується за складною системою складових (специфіка аграрного устрою, рівень інтенсивності виробництва, спеціалізація тощо). При аналізі визначальних складових регіональної обумовленості важливу роль відіграє територіально-локалізаційна складова, яка залежить від особливостей саморозвитку локальних культур регіонів тощо (рис.1).

Розвиток агропромислового виробництва зумовлений змінами як зовнішнього, так і внутрішнього середовища, потребами суспільства та інтересами людей, старінням і зносом сільськогосподарської техніки (окремих елементів), екологічними проблемами, інноваційним розвитком і глобальним станом світової економіки.

Рис. 1. Регіональна складова аграрної сфери

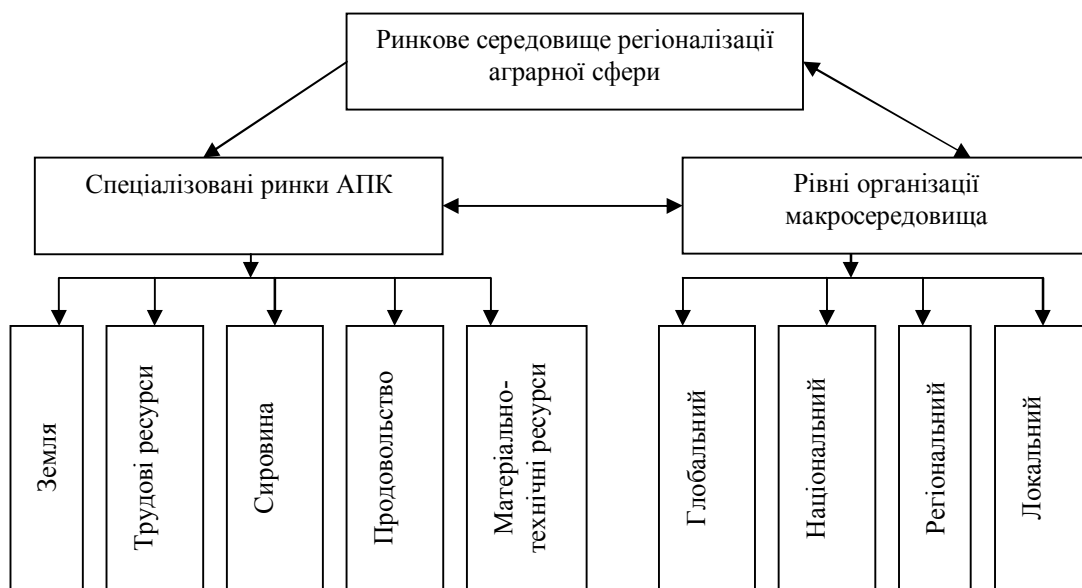
Відтак розвиток аграрної сфери як у кількісному, так і в якісному вимірі відбувається у межах певної системи, яка формується під впливом чинників зовнішнього середовища на основі інновацій пов'язаних із перетворенням зовнішніх і внутрішніх зв'язків.

Аграрний сектор національної економіки є споживачем великих обсягів продукції фондovиробничих галузей, джерелом трудових ресурсів. Через великий відсоток сільського населення формується специфічний споживчий попит, вклад галузі в ВВП на 1 зайнятого, рентабельність виробництва і продуктивність праці в

сільському господарстві.

Оскільки регіон є багатофункціональною та багатоаспектною системою, то економічний розвиток аграрної сфери в цілому визначною мірою залежить від економічного розвитку кожного регіону держави і є відособленою підсистемою національної економіки, яка виконує ряд функцій. Регіоналізація аграрного сектора має фактичну обумовленість конкретними формами взаємодії ринкових суб'єктів у процесі виробництва, розподілу та споживання аграрної продукції.

Передумовою такої регіоналізації є певні комбінації чинників виробництва. Зокрема макроекономічні визначають загальний рівень регіоналізації, функціональне групування такого середовища, здатність конкретного регіону бути системою зі специфічним ринковим середовищем. Основною формою економічного взаємозв'язку регіональних виробників агропродукції є система спеціалізованих ринків продовольства, сировини, трудових ресурсів, капіталу, землі, матеріально-технічних ресурсів (рис. 2).

Рис. 2 Ринкове середовище аграрної сфери

Відтак регіональна організація аграрного виробництва формується та функціонує в ринковому середовищі. Все вищезначене дозволяє нам виокремити основні властивості регіональної аграрної сфери, зокрема це цілісність, ділимість, структурованість і відособленість, що і зумовлює певні особливості.

Основний зміст цілісності полягає у тому, що господарюючі суб'єкти об'єднані у спільне утворення, надають йому нових якостей, які відсутні у цих суб'єктів, коли вони порізно. Зокрема, це розвинута ринкова інфраструктура, де підприємства одержують доступ до комерційної інформації, використовуючи можливості системи збуту, набувають нових можливостей, якостей та конкурентних переваг.

Ділимість відображає поділ аграрної сфери на певні елементи. Так, у складі регіональної аграрної структури можна виділити такі окремі частини: складові, підсистеми, елементи. Такими підсистемами можуть бути молочний, м'ясний та інші підкомплекси, які є сукупністю взаємопов'язаних елементів, виділених як частина системи за окремими ознаками (технологічні, функціональні, організаційні). Так сільськогосподарське або переробне підприємство може бути одночасно і елементом АПК і складною господарсько-економічною системою.

Структурованість передбачає розгляд системи вертикальних і горизонтальних зв'язків між елементами.

Відособленість передбачає розгляд системи як окремого цілого, проте є відносною, оскільки регіональний АПК та його під комплекси є складовою національного АПК.

Зазначені принципи, на нашу думку, є визначальними для формування та функціонування такої складної економічної системи як аграрний сектор.

Розглядаючи особливості економічного розвитку аграрної сфери слід зазначити, що АПК є складною територіальною виробничо-економічною системою, елементами якої є галузі економіки, а також мережа сервісної інфраструктури, розвиток і діяльність яких підпорядковується вирішенню питання задоволення потреб населення в продовольчих товарах і гарантування продовольчої безпеки держави [1, С. 18-19].

З огляду на це виникає об'єктивна необхідність розкрити сутність регіональних особливостей аграрного сектора, що сприятиме зростанню ефективності його розвитку, зростанню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, її реалізації та внутрішньому та зовнішньому ринках.

У «Великому тлумачному словнику української мови» зазначено, що «особливий» це такий, який: чимось відрізняється з поміж інших, не такий як інші; не схожий на інші; незвичайний, винятковий; характерний лише для певного об'єкта, суб'єкта своєрідний, специфічний; має специфічне завдання чи призначення. Тут же термін «особливість» розкривається як: характерна риса, ознака; властивість когось, чого-небудь [2, С. 861-862].

Отже, зміст поняття «регіональні особливості економічного розвитку аграрної сфери» полягає у ідентифікації специфічних ознак, процесів регіональних утворень або їх підсистем (елементів) та співставленні їх із аналогічними показниками інших регіонів за певний період часу. З цією метою здійснюється аналіз макроекономічних показників, явищ, процесів. Для аграрного сектора використовуються наступні абсолютні величини.

- розмір сільськогосподарських угідь;
- обсяг валової продукції сільського господарства, обсяг продукції рослинництва і тваринництва;
- реалізація сільськогосподарської продукції.

Окрім того, доцільно аналізувати і середні величини такі як:

- забезпеченість населення посівними площами в розрахунку на 1 особу;
- середня урожайність сільськогосподарських культур і середньорічний надій молока на одну корову;
- рентабельність виробництва.

За ознаками, що досліджуються, використовуються різні групи індексів:

- за змістом досліджуваних об'єктів, явищ і процесів – індекси обсягу, індекси якісних показників;
- за повнотою охоплення елементів сукупності – індивідуальні індекси, зведені (групові, загальні) індекси;
- за формою зображення – агрегатні індекси, середні зважені індекси (арифметичні, гармонійні);
- за базою порівняння – індекси динаміки (базові, ланцюгові), індекси виконання плану, територіальні індекси;
- за характером впливу на зміну складного явища – індекси сталого складу,

індекси структурних зрушень;

- за коефіцієнтами співвимірювання – індекси зі змінними вагами, індекси зі сталими вагами [3, С. 154].

Особливості розвитку регіонів можна відобразити за допомогою індексів продукції сільського господарства, які використовуються для характеристики сукупності в часі, з метою співставлення фактичного випуску з плановим, для порівняння цін, продуктивності праці, у розрізі регіонів, підприємств, сільськогосподарської продукції. При виокремленні особливостей регіонального розвитку аграрної сфери України використовуються індекси цін, товарообігу, фізичного обсягу, собівартості. Зокрема для аналізу візьмемо індекси продукції сільського господарства за регіонами (табл.1).

Таблиця 1

Індекси продукції сільського господарства за регіонами

(у господарствах всіх категорій, 1990=100%)

Територіальна одиниця	1995	2000	2005	2009	2010	2011	Індекс 2011 р. в % до 2010 року	Індекс 2011 р. в % до україн- ського показника	Місце регіону за індексом 2011 р.
АР Крим	53,1	43,3	46,6	67,4	64,5	73,3	113	88,7	19
Вінницька	67,3	53,5	59,0	70,6	70,6	85,0	119,6	102,9	10
Волинська	59,7	54,6	62,8	64,7	65,9	72,7	109,6	88,0	20
Дніпропетровська	68,9	54,8	73,8	83,0	83,9	99,0	117,2	119,9	2
Донецька	65,5	56,4	71,4	67,1	68,3	82,3	119,7	99,6	12
Житомирська	68,8	51,5	54,7	56,9	56,8	65,1	113,8	78,8	24
Закарпатська	79,6	77,6	89	93,7	91,1	96,7	105,4	117,1	3
Запорізька	59,6	47,4	58,8	57,7	58,9	67,8	114,3	82,1	21
Івано- Франківська	81,1	73,1	77,2	82,1	82,6	94,3	113,3	114,2	6
Київська	71,5	53,6	71,5	81,1	80,6	96,2	118,6	116,5	5
Кіровоградська	63,4	48,3	67,8	67,1	68,4	85,4	124	103,4	9
Луганська	57,9	41,1	61,3	56,0	50,9	64,2	125,3	77,7	25
Львівська	66,7	66,9	68,6	73,9	70,7	81,2	114,0	98,3	13
Миколаївська	58,2	41,0	57,1	69,2	69,8	78,8	112,2	95,4	14
Одеська	58,5	57,9	66,0	62,6	68,9	73,7	106,8	89,2	18
Полтавська	66,2	43,3	63,5	75,5	67,5	92,2	135,7	111,6	7
Рівненська	66,5	56,5	61,6	67,9	69,3	77,4	110,9	93,7	15
Сумська	62,8	50,6	50,8	54,1	48,7	67,0	136,7	81,1	22
Тернопільська	66,5	55	55,1	64,1	60,7	76,5	125,2	92,6	16
Харківська	65,1	55,5	71,3	64,1	56,8	84,9	148,3	102,8	11
Херсонська	55,7	53,3	61,9	75,9	78,2	96,3	122,4	116,6	4
Хмельницька	70,1	57,4	54,6	65,5	65,2	75,8	115,5	91,8	17
Черкаська	66,5	57,5	72,9	104,1	108,5	128,5	117,6	155,6	1
Чернівецька	71,5	62,9	70,5	78,1	80,6	89,9	110,8	108,8	8
Чернігівська	66,6	48,7	54,3	58,4	50,6	66,2	129,9	80,1	23
Україна	65,0	53,4	63,5	70,0	68,9	82,6	119,9	100,0	X

* Розраховано за: Статистичний щорічник України за 2011 рік. – С.143.

Здійснивши ранжування областей за індексом продукції сільського

господарства, ми встановили, що лише Черкаська область (128,5%) у 2011 році за випуском продукції досягла рівня 1990 р., найбільше наблизилася до цього рівня Дніпропетровська область (99,0%), а найменший показник у Луганській (64,2%) Житомирській (65,1%) областях. Співвідношення індексу продукції сільського господарства 2011 року в % за областями до аналогічного українського показника показує, що в 2011 році 14 областей з 25 виробляли меншу частку продукції у % до 1990 р., ніж Україна загалом. Проаналізувавши цей індекс за 2011 р. в % до 2010 року видно, що простежується аналогічна тенденція – лише в 8 областях з 25 цей індекс більший ніж по Україні загалом.

Для визначення місця того чи іншого регіону в національному господарському комплексі за масштабами розвитку велике значення відіграє виявлення таких особливостей. Проте нам важливо визначити рівень розвитку аграрної сфери регіону за допомогою питомих показників, зокрема, показників виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств за регіонами на душу населення, на 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 2 і 3).

Таблиця 2

Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств у розрізі регіонів у середньому на 1 особу

(у постійних цінах 2010 року)

Республіка, Область	Продукція сільського господарства в усіх категоріях господарств у середньому на особу, грн.			% 2011р. до 2005р.	% 2011р. до 2000р.	Місце регіону за показ- ником 2011 р.
	2000р.	2005р.	2011 р.			
АР Крим	1983,9	2240,7	3546,8	158,3	178,8	20
Вінницька	5302,4	6176,8	9218,6	149,2	173,9	4
Волинська	4141,6	4814,7	5566,3	115,6	134,4	12
Дніпропетровська	2187,7	3133,3	4359,7	139,1	199,3	17
Донецька	1616,6	2160,7	2603,7	120,5	161,1	25
Житомирська	4042,9	4577,5	5672,8	123,9	140,3	11
Закарпатська	2552,6	3002,2	3234,0	107,7	126,7	22
Запорізька	3093,0	4089,7	4876,5	119,2	157,7	14
Івано-Франківська	2773,5	3061,3	3750,6	122,5	135,2	19
Київська	1718,7	2280,5	3005,8	131,8	174,9	23
Кіровоградська	5201,9	7874,8	10517,1	133,6	202,2	2
Луганська	1528,1	2463,8	2729,2	110,8	178,6	24
Львівська	2578,9	2766,6	3306,3	119,5	128,2	21
Миколаївська	3392,8	4972,5	7107,6	142,9	209,5	8
Одеська	3176,3	3747,8	4195,6	111,9	132,1	18
Полтавська	4239,7	6629,1	10101,9	152,4	238,3	3
Рівненська	3707,6	4134,5	5191,9	125,6	140,0	13
Сумська	4525,9	4881,4	6821,2	139,7	150,7	9
Тернопільська	4580,9	4736,8	6752,1	142,5	147,4	10
Харківська	2968,7	3961,2	4839,4	122,2	163,0	15
Херсонська	4575,4	5712,6	9197,2	161,0	201,0	5
Хмельницька	5096,2	5093,6	7330,9	143,9	143,9	7
Черкаська	4551,8	6155,1	11343,5	184,3	249,2	1
Чернівецька	3276,2	3751,2	4770,4	127,2	145,6	16
Чернігівська	4935,2	5962,3	7767,8	130,3	157,4	6

Україна	3063,9	3827,1	5121,1	133,8	167,1	
---------	--------	--------	--------	-------	-------	--

* Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2011 рік, С. 140, 155.

Аналізуючи динаміку виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств у розрізі регіонів, зазначимо, що у 2011 році найвищий цей показник у розрахунку на 1 особу в Черкаській (11343,5 грн.), Кіровоградській (10517,1), Полтавській (10101,9) областях. Із 25 областей у 13 показник виробництва валової продукції сільського господарства на 1 особу вищий за середній по Україні (5121,1) (для порівняння, у 2005 році таких областей було 15, у 2000 – 16).

Найбільші темпи зростання порівняно з 2005 роком спостерігаються у Черкаській і Херсонській областях (184,3% і 161,0% відповідно), найгірші показники у Закарпатській та Луганській областях (107,7% і 110,8 відповідно).

Таблиця 3

Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств у розрізі регіонів на 1 га посівної площі
(у постійних цінах 2010 року)

Республіка, Область	Валова продукція сільського господарства в усіх категоріях господарств на 1 га посівної площі, грн.			% 2011р. до 2005р.	% 2011р. до 2000р.	Місце регіону за показ- ником 2011 р.
	2000р.	2005р.	2011 р.			
АР Крим	5292,8	6805,4	10090,4	148,3	190,6	9
Вінницька	6068,5	7561,4	9445,1	124,9	155,6	11
Волинська	7593,2	9596,2	11585,6	120,7	152,6	7
Дніпропетровська	4821,0	6130,1	7679,3	125,3	159,3	18
Донецька	5707,9	6975,2	8000,4	114,7	140,2	15
Житомирська	5754,4	7535,3	9503,4	126,1	165,2	10
Закарпатська	17784,8	19680,5	21401,1	108,7	120,3	1
Запорізька	4104,6	5080,8	5410,0	106,5	131,8	25
Івано-Франківська	10694,7	13245,8	15497,6	117,0	144,9	2
Київська	6275,9	8785,1	12006,9	136,7	191,3	6
Кіровоградська	4308,4	5529,0	6424,3	116,2	149,1	21
Луганська	4065,7	6247,9	6233,8	99,8	153,3	22
Львівська	9888,8	12271,4	14921,7	121,6	150,9	3
Миколаївська	3440,4	4276,8	5437,8	127,1	158,1	24
Одеська	4644,5	5171,2	5601,1	108,3	120,6	23
Полтавська	4514,9	6540,4	8736,8	133,6	193,5	14
Рівненська	7175,3	9375,5	11502,9	122,7	160,3	8
Сумська	5630,9	6592,6	7422,2	112,6	131,8	19
Тернопільська	6641,2	7579,6	9376,6	123,7	141,2	12
Харківська	5372,3	7377,3	7751,5	105,1	144,3	17
Херсонська	4346,1	4950,2	6977,8	141,0	160,6	20
Хмельницька	6475,2	7309,8	8994,7	123,0	138,9	13
Черкаська	5302,6	6956,3	12014,2	172,7	226,6	5
Чернівецька	9694,9	11953,7	14252,8	119,2	147,0	4
Чернігівська	5666,6	6704,9	7814,4	116,5	137,9	16
Україна	5557,8	6896,2	8445,8	122,5	152,0	

* Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2011 рік с. 140, 155.

Розраховуючи обсяги валової продукції на 1 га посівної площі за регіонами простежуються певні закономірності. Зокрема, найвищі обсяги валової продукції на 1 га посівної площі у 2011 році у Закарпатській (21401,1 грн.), Івано-Франківській (15497,6 грн.), Львівській (14921,7 грн.) областях. Найнижчі – у Запорізькій (5410,0 грн.), Миколаївській (5437,8 грн.), і Одеській (5601,1 грн.) областях. Лише в 14 областях цей показник вищий за середньоукраїнський (8445,8 грн.). Для порівняння, у 2000 році таких областей було 14, а в 2005 – 13.

Порівнюючи обсяги валової продукції на 1 га посівної площі з 2005 роком, зазначимо, що найбільші позитивні зрушення відбулися у Черкаській області (172,7%) і АРК Крим(148,3%). Найгірші показники у Харківській та Луганській областях (105,1% і 99,8% відповідно).

Проведені дослідження дають можливість сформулювати припущення щодо господарювання в тих чи інших областях. Для цього можна скористатися показниками динаміки валової продукції сільського господарства в розрахунку на 1 особу або на 1 га посівної площі у 2011 р. в порівнянні з 2005 і 2000 роками.

Досліджуючи динаміку обсягів валового регіонального продукту виявлено тенденції до зростання його відхилення в розрахунку на одну особу від середнього по Україні у регіонах із вираженим аграрним спрямуванням.

Спостерігаються міжрегіональні диспропорції у рівні економічного розвитку та з'являється проблема диференціації рівня валового регіонального продукту в розрахунку на душу населення після вступу України до СОТ. Адже після приєднання до СОТ спрощено доступ на вітчизняний ринок товарів іноземного виробництва, що призвело до того, що окремі місцеві товаровиробники не можуть ефективно конкурувати з іноземними [4, С. 84].

Окрім того, у процесі економічного розвитку аграрного сектора регіональні особливості визначає ціла низка інших компонентів: географічне положення, природо-ресурсний потенціал, трудовий потенціал, впровадження досягнень НТП, транспортна та соціальна інфраструктура, попит на продукцію аграрного сектора тощо.

Географічне положення є одним із визначальних чинників, що формують особливості аграрного сектора, оскільки розташування конкретного регіону визначає природно-кліматичні умови виробництва в його межах, визначаючи особливості та специфіку регіональних комплексів. Зауважимо, що, як географічне положення загалом, так і природно-кліматичні умови України зокрема, визначають досить високий потенціал розвитку аграрного сектора.

Окрім того, територіальне розташування окремих аграрних об'єктів чи комплексів необхідно розглядати і за відношенням до центру концентрації того чи іншого виду агропромислової діяльності (центральне, периферійне, глибинне, суміжне, вузлове положення), яке також відображає специфіку аграрного регіону.

Істотний вплив на специфіку розвитку регіональних АПК, зокрема на їх спеціалізацію, формування зон спеціалізації з виробництва окремих видів продукції є природно-ресурсний потенціал регіонів (рельєф місцевості, земельні, кліматичні та інші ресурси). Доведено, що основною причиною агровиробничої неоднорідності земель є *рельєф*, від якого залежить диференціація способів впливу на ґрунти. Їх характер визначає розміщення та форму сільськогосподарських угідь, ефективність використання сільськогосподарських машин і рівень механізації робіт, характер меліоративних робіт, розміщення й врожайність сільськогосподарських культур,

транспортну інфраструктуру сільських населених пунктів та доріг. Також, важливе значення мають нахил поверхні (крутизна схилу), що впливають на умови стоку вологи, зволоженість, інтенсивність змиву ґрунтів й утворення ярів.

Отож, рельєф конкретної місцевості визначає спеціалізацію регіону. Зокрема, рослини і тварини, які пристосовані до гірських умов, дають гірші урожаї на рівнинних, сільськогосподарські культури на різних типах ґрунтів дають неоднакові врожаї.

Клімат також є визначальною передумовою територіальної організації сільського господарства і виробництва продовольства, тому що в основі землеробства лежить використання сонячної енергії, біохімічної енергії ґрунту, продуктивних сил природи та суспільства. Розміщення теплолюбних культур визначається об'єктивними чинниками впливу природнокліматичних умов, зокрема, температурний режим і ресурси тепла, тривалість вегетаційного періоду, запаси та рівень опадів у сезонах року, тривалість снігового періоду і товщину снігового покриву, напрям вітрів, характерний для даного регіону. Враховуючи те, що територія України знаходиться в зоні ризикового землеробства, необхідно враховувати такі природні явища, які періодично наносять шкоду сільському господарству (град, посуха, ожеледиця, зливи, заморозки тощо).

Агрокліматичні умови зимування озимих культур пов'язані з тривалістю й товщиною снігового покриву, дією ожеледиць, а високе випаровування при невеликій кількості опадів погіршує умови росту культур і т.п. Такі умови впливають на витрати виробництва, затрати праці, собівартість продукції, а в загальному на величину доходу та прибутку господарств, на їх рентабельність. За несприятливих умовах зимування культур різко зменшується їх врожайність, виникає необхідність підсівання, знижується товарність при високих затратах, прибуток і рентабельність, валовий збір, погіршується кормова база тваринництва, а також умови оплати праці та соціального розвитку господарства, зростає собівартість продукції.

Оцінюючи агрокліматичні умови, необхідно також звернути увагу на структуру та якість сільськогосподарських угідь. Одним із показників, які істотно впливають на спеціалізацію сільського господарства є типи та родючість ґрунтів, їх механічний склад, агрохімічні та фізичні властивості, бал бонітету. Зокрема у районах, де у структурі земель переважають орні землі має переважати виробництво зерна, технічних (цукрових буряків, соняшника), овочевих та інших культур.

Висновки. Аналізуючи регіональні особливості економічного розвитку аграрної сфери, ми дослідили, що існують чинники, які формують специфіку розвитку регіональних комплексів і виступають в ролі диверсифікантів особливостей цих АПК. Одні з них сприяють розвитку аграрного сектора, інші його обмежують, або лімітують.

Література

1 *Географічна енциклопедія України. 1 том. – К.:»Українська радянська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 1989. – 416 с.*

2. *Великий тлумачний словник української мови (з дод. і доп.) / Уклад. і гол. ред. В.Т.Буселе. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.*

3. *Фецуур Р.В., Барвінський А.Ф., Кігор В.П. Статистика: теоретичні засади і прикладні аспекти. – Львів. «Інтелект Захід», 2003. - 576 с.*

4. *Верба Ф. О. Фінансові аспекти інтеграції України у Світову організацію торгівлі// Фінанси України. – 2002. – № 3 (76) – С. 83-86.*

5. *Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К. ТОВ «Август Трейд, 2012.*

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Розглянуто ключові аспекти та особливості формування готельно-ресторанного бізнесу. Виділено основні напрямки, передумови і проблеми розвитку цього перспективного та інвестиційно привабливого виду бізнесу на вітчизняному ринку.

The article reviews key aspects and specific features of the hotel-restaurant business. The basic directions, conditions and problems of development of this promising and attractive business investment in the domestic market.

Ключові слова: готельно-ресторанний бізнес, туризм, інвестиції, рентабельність.

Keywords: hotel-restaurant business, tourism, investments, profitability.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Готельно-ресторанна сфера є однією з найрентабельніших галузей світової економіки у ХХІ ст.. Міжнародний досвід свідчить, що необхідна передумова активного та успішного просування цієї галузі на ринок держави – сучасна туристична інфраструктура. Сьогодні значення ресторанів і закладів харчування в обслуговуванні туристів не обмежується забезпеченням природної потреби людини у харчуванні. Вони виконують низку інших важливих функцій:

✓ гостинності – специфіка сфери ресторанних послуг дає змогу показати гостям прихильне до них ставлення за допомогою привабливого інтер'єру, вишуканого сервірування, продуманого меню, в якому враховані харчові уподобання і заборони іноземних гостей та до якого введені національні страви країн, звідки прибули ці гості;

✓ економічну – як сектор туристичної індустрії ресторанне господарство впливає на загальний її розвиток, а також сприяє збільшенню валютних надходжень в економіку.

Метою дослідження є визначення шляхів розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Тернопільській області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у яких започатковано розв'язання проблеми. Поряд з постійним розвитком цієї діяльності наявні територіальні диспропорції на регіональному рівні, зокрема у Тернопільській області. Аналіз літературних джерел показав, що питаннями суспільно-географічних аспектів розвитку готельного господарства присвячені праці В. А. Барановського [2], В. В. Бородіна [4], І. В. Волкова [6] та інших учених, проте з погляду суспільної географії бракує літературних джерел цієї тематики по Тернопільській області. Тому метою даного дослідження є аналіз територіальних відмінностей у розвитку готельного господарства Тернопільської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Готельна сфера Тернопільської області демонструє стійкі темпи росту. Проте варто зазначити, що для розвитку готельного господарства міста та області, підвищення попиту на ринку споживання

готельних послуг, створення і входження на ринок малих готельних підприємств доцільним є розроблення проекту Закону України про розвиток готельного господарства. Положення Закону мають визначити правові, економічні та організаційні засади створення і подальшого розвитку конкурентних відносин на цьому ринку.

Сьогодні найбільшою проблемою є пошук інвесторів для розбудови готельного господарства, закладів сервісного обслуговування європейського типу, для реставрації, реконструкції історико-архітектурних пам'яток з метою їх раціонального екскурсійно-туристичного обслуговування.

Для вирішення цього завдання управління з питань туризму облдержадміністрації створило банк інвестиційних пропозицій, проектів, бізнес-планів у галузі туризму. Їх налічується біля 40. Тернопільська область як регіон з багатьма історико-культурними пам'ятками та привабливими географічними умовами має чудові перспективи стати одним з центрів туризму в нашій країні.

Для цього потрібне капітальне комплексне переобладнання багатьох готельних підприємств області та облаштування їх сучасними меблями, технологічним обладнанням, засобами автоматики і телемеханіки, електронною апаратурою управління.

Не менш важливою у готельній справі є якість обслуговування службою сервісу. Поганий сервіс відлякує заможних клієнтів, а для того, щоб підвищити рівень обслуговування чи хоча б знайти можливість відремонтувати приміщення, потрібні кошти, що мають надходити від тих же клієнтів.

У світовій готельній практиці відомий набір послуг: інформаційні, послуги щодо транспортних перевезень, розміщення, харчування в готелях, фізкультурно-оздоровчі. Деяких з цих послуг не мав готелях Тернополя та області, а ті, що наявні, представлено на дуже низькому рівні.

Готельні підприємства через специфіку клієнтів самостійно визначають додаткові послуги. Основну частину серед них за обсягом прибутків становлять послуги підприємств громадського харчування.

Ціна проживання в готелі залежить від його розряду, категорії номера, терміну перебування, розташування готелю. Чим нижчий клас готелю, тим менше послуг він надає, що відповідно впливає на ціну. Ціни на послуги розміщення постійно зростають. Це спричинено загальним підвищенням вартості проживання, викликаним спадом вартості валюти на світовому ринку, зростанням оподаткування [6].

Однією з проблем розвитку є те, що з готелів держава стягує плату, як з підприємств, а не як із житлових будинків, і в переважній їх більшості є багатомільярдна заборгованість.

Готелі сьогодні на 80% збиткові, їх “завантаження” становить 15 – 20%. Тому потрібно вводити певні пільги для розвитку готельного господарства.

Мережа ресторанного господарства в Тернопільській області на початок 2012 р. налічувала 892 об'єкти на 51,6 тис. місць. Порівняно з попереднім роком їх кількість зменшилася на 24 об'єкти, або на 2,6%.

Розрахункова кількість місць на один об'єкт ресторанного господарства залишилася на рівні попереднього року і становила 58 місць. У загальній кількості підприємств ресторанного господарства переважали їдальні (81,1%). Розрахункова кількість місць на один об'єкт найвища в ресторанах (118 місць).

Найбільше об'єктів ресторанного господарства було зосереджено в обласному центрі – 123 одиниці, або 13,8% від загальної кількості, а найменше – в

Підгаєцькому, Монастириському і Тернопільському районах (21–27 одиниць, або 2,4–3,0%). На 1 січня 2012 р. забезпеченість населення області закладами ресторанного господарства на 10 тис. осіб становила 8 одиниць та 477 місць [8].

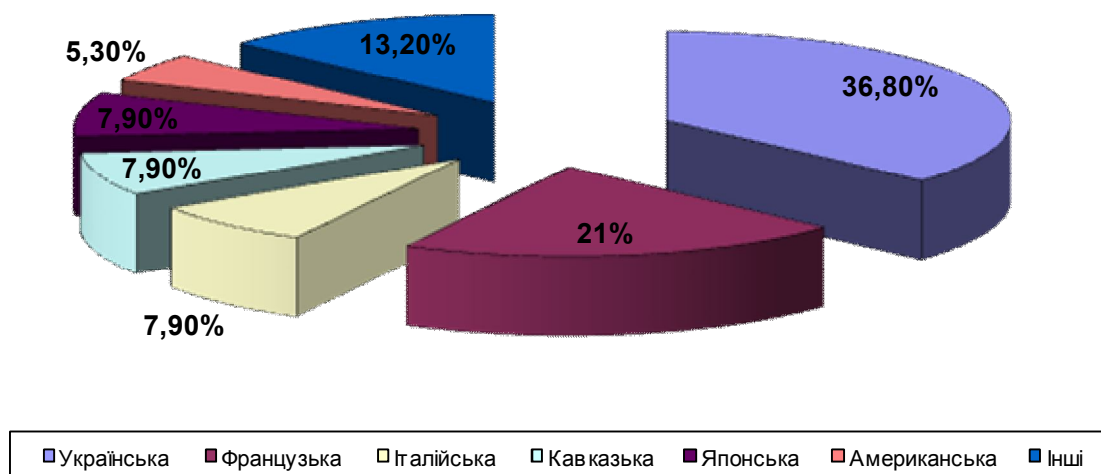
Ресторанне господарство Тернопільської області характерне значними перспективами розвитку, позаяк 15% загальної площі має рекреаційне значення. Основними природними об'єктами є Товтровий кряж, Кременецькі гори, Дністровський каньйон, карстові печери.

На Тернопіллі нараховується більше сотні об'єктів спелеології. В області є: 308 пам'яток природи, 18 парків – пам'яток садового мистецтва, 89 заказників, понад 4000 пам'яток історії, археології й архітектури, 2 державних та 1 національний історико-архітектурні заповідники, 200 тис. гектарів ландшафтних територій. Саме завдяки розвитку туристично-рекреаційної галузі область зможе збільшити попит на ресторанне і готельне господарство [8].

Тенденції ресторанного бізнесу – це, звичайно ж, і тенденції розвитку певних кухонь. Переваги за типом кухні дуже неоднозначні. Характерна прихильність до певного продукту, а не до типу кухні як такого, наприклад, надання переваг м'ясу, часто певного виду (свинина, куряче м'ясо), у виконанні різних кухонь, або риби та морепродуктам.

В основному у певних кухонь є групи шанувальників, в іншому ж споживачі віддають перевагу улюбленому продукту, приготовленому улюбленим способом, і при цьому абсолютно не важливо, який тип кухні представляє певну страву. [6]

За даними досліджень, групи національних кухонь розподілилися так: (рис.1).

Рис. 1. Структура національних кухонь ресторанного господарства*

*Склали автори за даними [7]

Сьогодні набуває популярності авторська кухня, що дає змогу творчо інтерпретувати кухні світу й створити власний продукт, яким і привертає увагу споживача. Український ресторатор має придумувати щось нове буквально кожен день для залучення дедалі більшої кількості клієнтів.

Отже, для підвищення рівня конкурентоспроможності готелі та ресторани мають постійно вводити інновації, щоб залишатися провідними у своєму сегменті та бути конкурентів. Також потрібно заохочувати виконавців, адже готельний бізнес змушений конкурувати не лише в середині галузі, а й із фірмами готельного сервісу, фірмами, які пропонують послуги оренди житла, гуртожитками, приватним сектором, але разом з тим він має тісно співпрацювати з ними.

Така співпраця налагоджена переважно з туристичними фірмами, котрі бронюють місця для своїх клієнтів. У згаданих питаннях вони повинні діяти як одне ціле – як представники готельного бізнесу, водночас підтримуючи конкуренцію всередині галузі.

Однією з найбільших проблем готельного та певною мірою ресторанного бізнесу є відсутність реклами. Отже, потрібно запровадити агресивну рекламу на туристичних сайтах, у туристичних агенціях, що певною мірою знизить зовнішню конкуренцію. Для реклами є вигідною підтримка різноманітних фестивалів, конкурсів.

Агресивне рекламування готельної галузі рекомендовано здійснювати в межах співпраці в галузі, що дасть змогу суттєво знизити фіксовані витрати, поділивши їх між усіма учасниками. Проте лише з розвитком туризму, рекреації, освіти в галузі готельно-ресторанного бізнесу, за мінімального втручання держави, налагодження системи постачання, транспорту та сфери послуг матиме результатом розвиток готельно-ресторанної галузі, а постійне запровадження інновацій, інвестиції і жорстка конкуренція – збільшення рівня її глобальної та регіональної конкурентоспроможності.

Висновки та перспективи подальших наукових розробок у даному напрямку. Таким чином, на ринку готельного і ресторанного бізнесу склалась олігополістична ситуація: за бездоганні послуги, постійні інновації та сервіс високого рівня визначають дуже високу ціну. Відсутність прямої конкуренції певною мірою знижує конкурентоспроможність, але галузь є привабливою для інвесторів, тому в найближчі роки виникне достатньо таких готелів, що, без сумніву, сприятиме зниженню цін на послуги та підвищенню їх якості.

Література

1. Алексєєв Д. Ресторан за інтересами // Журнал "Ресторанні відомості", №101, 2006. – С. 12-14.
2. Барановский В. А. Ресторанный бизнес: Учебное пособие. – РнД.: Феникс, 2005. – 220 с.
3. Богушева В. И. Бары и рестораны. Искусство обслуживания. – РнД.: Феникс, 2004. – 352 с.
4. Бородина В. В. Ресторанно-гостиничный бизнес: Учет, налоги, маркетинг, менеджмент. – М.: Книжный мир, 2003. – 165 с.
5. Браун Г., Хернер К. Настольная книга официанта: Справочник: пер. з англ. – РнД.: Феникс, 2005. – 320 с.
6. Волкова І. В., Миропольський Я. І., Мумрікова Г. М. Ресторанный бизнес. – К.: Флінта, 2002. – 184 с.

7. Іванік О.Л. Тенденції розвитку ресторанного бізнесу в Україні. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_APSN_2008/Economics/32215.doc.htm
8. Об'єкти ресторанного господарства. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2012/05/18/349172>
9. Macintosh R.W., Goeldner Ch.R., Ritchie J.R.B. *Tourism: principles, practices, philosophies.* / - New York, 1995

ОЦІНКА РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ОСНОВІ КОНЦЕПЦІЙ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ

Проаналізовано концепції управління інтелектуальними активами, окреслено взаємозв'язок елементів, що впливають на підвищення ринкової вартості суб'єктів господарювання.

The article describes the concept of intellectual asset management, marked the relationship of elements that affect the increase in the market value of companies

Ключові слова: інтелектуальні активи, ринкова вартість, концепції управління, оцінка.

Keywords: intellectual assets, market value, management concepts, evaluation.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. У виробничо-господарській діяльності суб'єктів господарювання нерідко виникає необхідність застосування системи вартісної оцінки бізнесу. Відповідно до Закону України “Про оціночну діяльність” [1] у багатьох випадках така оцінка є обов'язковою. Зростання попиту на будь-які матеріальні блага викликає попит на оцінку їх ринкової вартості. Фінансовий аналіз при розробленні стратегії розвитку суб'єкта господарювання у випадках злиття, поглинання та інших формах його реструктуризації опирається саме на оцінку бізнесу. Послуги оцінювачів необхідні у випадках залучення інвестицій, що розширює кількість визначених їм завдань.

Метою статті є дослідження методів оцінки ринкової вартості суб'єктів господарювання і концепцій управління інтелектуальними активами та можливість впровадження їх в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми теоретичної і практичної оціночної діяльності бізнесу та управління інтелектуальними активами значною мірою описали зарубіжні науковці. Серед них Р. Мертон, Т. Коллер, Т. Коупленд, А. Раппопорт, Д. Штерн. Але їхні праці зосереджені на іноземному ринку, а накопичений зарубіжний досвід не завжди можна використовувати у господарській діяльності суб'єктів господарювання на національному чи регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методики оцінки необхідно впроваджувати у господарську діяльність вітчизняних підприємств відповідно до чинного законодавства [1], згідно з яким оцінювач має використовувати три класичних підходи до оцінки [11] або обґрунтувати відмову від котрогось із них. Маючи повну інформацію про здійснену оцінку, всі підходи мають дати оцінювачам приблизно однакові результати. Проаналізуємо класичні підходи до оцінки вартості суб'єктів господарювання (табл. 1).

Жоден із традиційних підходів не можна використовувати як основний. Оцінку вартості суб'єктів господарювання розглядали окремо від управління фінансовими активами, зокрема з метою оподаткування, приватизації вітчизняних і націоналізації іноземних підприємств, формування статутного капіталу, інвестування виробничо-

господарської діяльності, що ґрунтується на об'єктах інтелектуальної власності (ОІВ). Це не викликає потреби в аналізі бізнес-процесів компаній, вивченні ризиків, притаманних певному бізнесові. Нині така оцінка актуалізується, бо втілюється нова концепція менеджменту – управління ґрунтоване на ринковій вартості як окремих підрозділів, так і загалом суб'єкта господарювання, що розглядає можливість її максимізації. Зростання вартості підприємства призведе до його стійкості та довготермінового функціонування, що своєю чергою, дасть поштовх для розвитку суспільства та держави загалом.

Таблиця 1

Переваги, недоліки та випадки застосування класичних підходів до оцінки вартості інтелектуальних активів [8]

Випадки застосування	Переваги	Недоліки
Ринковий (аналоговий, порівняльний) підхід		
– діє ринок інтелектуальної власності; – відкритість та доступність інформації про операції з купівлі-продажу; – наявність на ринку аналогічних ІА.	– ґрунтується на реальних ринкових та статистичних даних; – відображає реальну практику операцій з купівлі-продажу об'єктів інтелектуальної власності; – враховує вплив галузевих факторів на вартість майна (матеріальних активів) суб'єкта господарювання.	– для розрахунків приймають тільки фактичну інформацію; – недостатньо описана організаційна, технічна, фінансова підготовка суб'єкта господарювання; – не беруть до уваги майбутні очікування інвесторів; – виникає необхідність у поправках для аналізуючої інформації.
Витратний (вартісний) підхід		
– нема аналога; – нестабільність грошових потоків; – документально зафіксовані витрати; – наявна інформація про індекс зміни цін.	– враховують вплив виробничо-господарських факторів на вартість активів суб'єкта господарювання; – оцінюють рівень розвитку технологій з урахуванням амортизації активів; – розрахунки опираються на фінансові та бухгалтерські документи, тому результати оцінки є обґрунтованими.	– віддзеркалюється попередня вартість; – не враховують ринкову ситуацію на дату оцінки, перспективи розвитку суб'єкта господарювання та ризики; – відсутність зв'язку між фактичними і плановими показниками діяльності суб'єкта господарювання;
Дохідний (інвестиційний) підхід		
– об'єкт оцінки впроваджений у виробничо-господарську діяльність суб'єкта господарювання; – можливість визначення витрат і додаткового доходу від застосування ІА у виробничо-господарській діяльності.	– враховують майбутні зміни прибутку та витрат, рівень ризиків (через ставку дисконтування) та інтереси інвестора.	– важкість у прогнозуванні майбутніх фінансових результатів; – не враховують кон'юнктуру ринку; – трудомісткість розрахунків.

В Україні застосування розроблених методів щодо оцінки ефективності управлінських дій викликає низку проблем в економічній ситуації. Ефективність діяльності підприємств вимірюється фінансовими показниками, які потрібно враховувати при прийнятті стратегічних управлінських рішень (рентабельність інвестицій, чистий прибуток, ринкова вартість). Основний недолік цих показників – відсутність у них взаємопов'язаних критеріїв ефективності. Результатом цього є складність в оцінці кінцевого стану суб'єкта господарювання, бо суму витрат не завжди можна зіставити з розміром отриманого ефекту. Традиційна система показників не мотивує персонал і не відповідає його внеску в досягнення ефективного

функціонування підприємства, що підтверджується розрахунком показників фондоддачі та рентабельності нематеріальних активів, у яких не врахований людський фактор.

У зарубіжній практиці стратегічного управління використовують концепцію Value Based Management (VBM) [12], у вітчизняній – управління вартістю суб’єкта господарювання (УВСГ). Ця концепція ґрунтується на класичних економічних поглядах, її основною метою є зростання вартості підприємства для її власників, на чому зосереджений увесь управлінський потенціал.

При плануванні капіталовкладень оцінка вартості суб’єкта господарювання як інструмент фінансового управління розвинулась із вартісної оцінки. Методи та принципи управління вартістю компанії широко застосовують у розвинутих країнах світу. Першими, хто займався практичним розробленням вартісної концепції оцінки для менеджменту та планування інвестицій, були А. Раппопорт та Д. Штерн [12], які генерували ідеї управління суб’єктом господарювання з метою максимізації його вартості. Система УВСГ є складовою чотирьох елементів, що зображено на рис. 1.

У науковій літературі [9; 12; 13] сформульовані цікаві ідеї та подані рекомендації, які використовують у консалтинговій діяльності багатьох суб’єктів господарювання. У [2] наведені складові концепції УВСГ: головна мета підприємства – стабільність, добробут та розвиток; сума інвестицій, вкладених в основний капітал, має бути обґрунтованою, облікованою та контрольованою; досягнення головної мети має бути пов’язане із системою фінансово-матеріального стимулювання [6, с. 15–18], що прямо залежна від розміру вартості, створеної людським капіталом. Ця система винагороди дає змогу уникнути глобальної проблеми між власниками, інвесторами і найманим персоналом стосовно альтернативних методологій управління.

Рис. 1. Взаємозв’язок елементів системи УВС*.

*Примітка. Склав автор за матеріалами [12].

Перевагами використання вартісного підходу є:

- ✓ виявлення ключових факторів вартості та створення на їх основі системи управління бізнес-процесами;
- ✓ необхідність у повному й постійному моніторингу господарської діяльності, що збільшує якість та кількість прийняття управлінських рішень;
- ✓ можливість оптимально враховувати довготермінові й короткотермінові цілі суб'єкта господарювання, беручи до уваги показники вартості та економічного прибутку;
- ✓ здатність враховувати не тільки точки зростання, а й виникнення можливих ризиків, загроз і збитків;
- ✓ прив'язаність фінансової винагороди робітників до вартісних факторів, що стає основою матеріальної зацікавленості в їх оптимізації, відповідно у максимізації вартості як окремих активів, так і суб'єкта господарювання в цілому.

Управління, спрямоване на максимізацію вартості, є інтелектуальною діяльністю людського капіталу і потребує розроблення нових й аналізу фактичних методів вартісної оцінки. Для побудови ефективної системи такого менеджменту необхідний інструмент виміру ринкової вартості існуючого суб'єкта господарювання. Цим інструментом може служити оцінка, що підкріплена сучасними методами та алгоритмами й ґрунтована на інтелектуальному забезпеченні [3, с. 39–43; 4, с. 20–24].

Компанія Stern Steward&C розробила концепцію додаткової економічної вартості EVA (Economic Value Added). Показник, за допомогою якого вимірюють результат економічної діяльності, завоював популярність у фінансовому світі як основний інструмент оцінки [7].

Для вітчизняних підприємств використання зарубіжного досвіду дало б поштовх до зростання та розвитку. Сьогодні в Україні EVA у практичній діяльності використовують у страхових компаніях.

Величину EVA розраховують окремими частинами за періодами виробничо-господарської діяльності суб'єкта господарювання без урахування минулих і майбутніх показників, на основі бухгалтерських даних про капіталовкладення. Зауважимо, що на основі EVA ефективніше аналізувати планові й фактичні показники інвестиційного проекту, а при управлінні вартістю суб'єкта господарювання використовують для складання бюджету, розроблення механізму преміювання, оцінки ефективності виробничо-господарської діяльності. На основі [5, с. 243–244] цей показник пропонуємо обчислювати за такою формулою:

$$\Delta \hat{L} \hat{A} = \sum_{t=0}^{T_{\text{двіа}}} \sum_{i=1}^{N_{\text{двіа}}} \left(\frac{\bar{V}_i^t (\bar{P}_i^t - \bar{C}_i^t) - V_i^t (P_i^t - C_i^t)}{(1 + k_d)^t} \right), \quad (1)$$

де $V_i^t, \bar{V}_i^t$ – розрахункові обсяги виробництва та реалізації i -го виду продукції, відповідно до i після впровадження об'єктів інтелектуальної власності; $P_i^t, \bar{P}_i^t$ – ціна продажу i -го виду продукції ($i=1, 2, 3, \dots, N_{\text{прод}}$), виготовленої відповідно до i після впровадження об'єктів інтелектуальної власності; $C_i^t, \bar{C}_i^t$ – собівартість виробництва i -

го виду продукції, відповідно до t після впровадження об'єктів інтелектуальної власності у виробничо-господарську діяльність суб'єкта господарювання; t – індекс року; k_d – коефіцієнт дисконтування; $\dot{O}_{i0ta}$ – тривалість життєвого циклу продукції; N_{i0ta} – асортимент продукції. Перевагами застосування даного показника у системі УВСГ є точне математичне визначення ступеня досягнення суб'єктом господарювання або його структурним підрозділом наміченої мети для збільшення ринкової вартості.

Висновки. Нині в практичній діяльності вітчизняних підприємств бухгалтерський облік не завжди відображає достовірну інформацію, що ускладнює розрахунок ДЕВ. Для побудови ефективної системи управління вартістю суб'єкта господарювання необхідно володіти інструментарієм виміру його ринкової вартості. Цими інструментами мають бути сучасні методи й алгоритми, ґрунтовані на розвинутому інформаційному та інтелектуальному забезпеченні.

Оціночна діяльність є запорукою ефективної управлінської діяльності, без якої неможливе залучення інвестицій, що допоможуть економічному розвитку й забезпеченню стабільності.

Література

1. Про оціночну діяльність: Закон України № 2658-03, від 12 грудня 2001 року.
2. Arnold G. Tracing the development of value based management. In: Arnold G., Davies M. Value Based Management. Context and Application. John Wiley and Sons: N. Y., 2000.
3. Бабій С. Інтелектуальне забезпечення процесів управління підприємством [Текст] / С. Бабій // Економічний аналіз: збірник наук. праць кафедри економічного аналізу. – Тернопіль: ТНЕУ, 2011. – С. 39 – 43.
4. Бабій С. Концепція інтелектуального забезпечення управління підприємством [Текст] / С. Бабій // Наукові записки: збірник наук. праць кафедри економічного аналізу. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – С. 20 – 24.
5. Бабій П. Інноваційні принципи оцінювання об'єктів інтелектуальної власності при приватизації суб'єктів господарювання [Текст] / П. Бабій // Економічний аналіз: збірник наук. праць кафедри економічного аналізу. – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – С. 241–244.
6. Бабій П. С. Фінансове стимулювання інтелектуальної діяльності як чинник інноваційних процесів. / П. С. Бабій, К. С. Бабій, П. С. Бабій // Збірник наукових праць Міжнародної конференції “Наука і сучасність: виклики глобалізації” – Ч. 1. – Київ: Центр наукових публікацій, 2013. – С. 15–18.
7. Волков Д. Управление ценностью: показатели и модели оценки // Российский журнал менеджмента. – 2005. – Т. 3. – №4. – С. 70.
8. Есипов В.Е., Маховикові Г.А., Теренова В.В. Оценка бизнеса. 2-ге изд. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.
9. Коупленд Т., и др. Стоимость компаний: оценка и управление / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. – 567 с.
10. Международные стандарты оценки. Кн. 2 Г.И.Микерин (руководитель), М.И.Недужий, Н.В.Павлов, Н.Н.Яшина; в подготовке дополнений принимали участие (в скобках – номера приложений): Д.М.Гриненко (5), А.Н.Козырев (2), Г.В.Попов (1). – М.: НОВОСТИ, 2000. – 360 с.
11. Національний стандарт №4 “Оцінка майнових прав інтелектуальної власності” № 1185, від 03.10.2007 р.

12. *Rappaport A. Creating Shareholder value: a guide for managers and investors. – Rev. and updated ed. New York: Free Press, 1998. – 205 p.*
13. *Stewart B. The Quest for Value: A Guide for Senior Manager. – N. Y., 1999.*

АНАЛІЗ ПАСАЖИРСЬКИХ ТА ВАНТАЖНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ НА РИНКУ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

У роботі викладено результати дослідження пасажиро та вантажоперевезень на залізничному транспорті. Проаналізовано динаміку розвитку перевезень на залізниці.

This article deals with the results of investigation of passenger traffic and freight service on the railways. There was analyzed the dynamics of the development of traffic on the railways.

Ключові слова: залізниця, транспорт, пасажиро та вантажопотоки.

Key words: railways, transport, passenger and freight traffic.

Транспорт – найважливіша ланка у сфері економічних відносин, одна із провідних галузей матеріального виробництва. Він бере участь у створенні продукції та доставці її споживачам, здійснює зв'язок між виробництвом та споживанням, між різними галузями господарства, між країнами та регіонами. Транспорт є необхідною умовою виникнення і розвитку інтенсивного обміну товарами між окремими територіями, що беруть участь у цьому поділі.

Сьогодні Українські залізниці – це потужна транспортна система. Залізниці України є одними із найбільших підприємств, які наповнюють державну казну країни.

За значенням середньої маси поїзда на залізницях європейських держав українські залізниці посідають перші позиції, адже вантажонапруженість магістралей України в 3,5 рази перевищує середньоєвропейський рівень. У сфері залізничних перевезень значну частку займає перевезення пасажирів та перевезення вантажів. Залізничний транспорт містить порівняно низькі затрати на будь якого роду перевезення, і порівняно є безпечним. Проте, сьогодні залізниця перебуває у дещо складних умовах. Збитковими є перевезення пасажирів, оскільки загалом залізничним транспортом України перевозяться 26 пільгових категорій населення, а це, звичайно, ставить залізницю у скрутне становище. Тому дане питання потребує комплексного оцінювання та аналізування.

Хоча й існує достатня кількість наукових публікацій, присвячених питанню перевезень на залізничному транспорті, ще низка залишається цілковито не розглянутих. Свої праці даній тематиці присвятили такі автори як: Ю. Мерк улов, В. Фогаш та інші.

Оскільки наша країна має вигідне геополітичне й економіко-географічне положення, на території якої проходять основні транспортні коридори, то транспорт України забезпечує не лише власні потреби у перевезеннях пасажирів і вантажів, а й транзитні. Саме перше місце в перевезенні пасажирів (пасажирообороті) належить цьому виду транспорту. В силу своєї надійності, регулярності, можливості перевезень пасажирів і вантажів не залежно від пори року та погодніх умов, невеликого ступеня впливу на зовнішнє середовище (порівняно із іншими видами транспорту), невеликої енергоємності перевізної роботи (використання енергії на залізничному транспорті в

6 разів менше, ніж в авіаційному, і в 3 рази менше, ніж на автотранспорті) залізниця широко використовується як у внутрішніх потребах так і зовнішніх зв'язках. [1].

Значна роль залізнодорожного транспорту у системі транспортних комунікацій України посилюється ще й тим, що через її територію пролягають основні транспортні транс-європейські коридори. Так, наприклад, транс-європейська залізнична магістраль Е-30, яка бере свій початок в Берліні, перетинає Україну по маршруту Мостиська-Львів-Київ та далі пролягає аж до Москви. На території Польщі ця ж магістраль пересікається ще з двома важливими європейськими магістралями створюючи можливість швидкісного залізничного сполучення між усіма країнами Європи.

Загалом залізничні шляхи разом з іншими видами транспорту утворюють територіальні сполучення шляхів, технічних засобів та служб перевезень, включаючи усі види взаємодіючого транспорту. Скоординованість дій усіх видів транспорту забезпечує ефективні блокові, змішані зв'язки, в яких посилюється роль контейнерних перевезень як одного із прогресивних способів доставки продукції.

На фоні економічної та політичної ситуацій в Україні значно скоротилися обсяги роботи залізної дороги. Стрімко коливаються обсяги вантажних перевезень. Загалом вантажні перевезення багато років займали домінуюче становище на залізній дорозі, були єдиним джерелом прибутку, який покривав затрати на збиткові пасажирські перевезення. Близько 90% доходів «Укрзалізниця» отримує від транспортування вантажів. У структурі вантажних перевезень залізничний транспорт займає 55-57%, тоді як трубопровідний та автомобільний формує 18-26% перевезень. Так, наприклад, якщо порівнювати за останні 12 років перевезення вантажів зросло на 100 млн.т. (у 2010 р. – 357 млн.т, а уже у 2012 р. – 457 млн.т.). Якщо аналізувати вантажооборот за ці ж роки, то він зріз практично в 1,5 рази (2010 р. – 172,8 млрд.ткм, то у 2012 р. – 237,3 млрд.ткм.). Представимо ці дані у таблицях 1; 2. [2; 3; 4].

Таблиця 1

Перевезення вантажів на залізничному транспорті (млн.т.)

роки	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
залізничний транспорт	357	450	479	514	499	391	433	469	457

Таблиця 2

Вантажооборот на залізничному транспорті (млрд. ткм.)

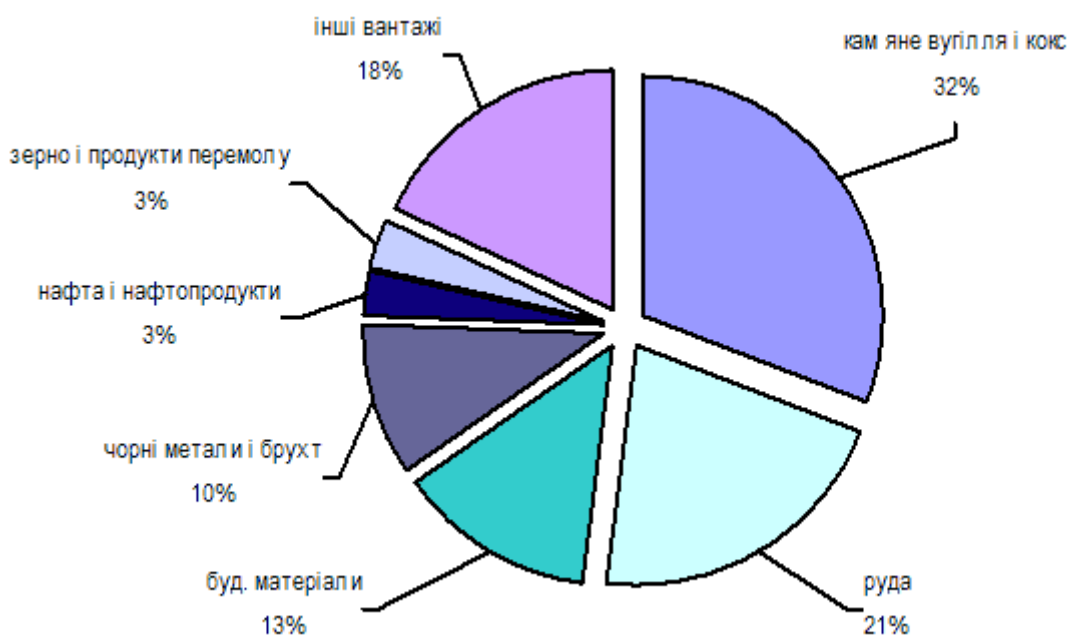
роки	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
залізничний транспорт	172.8	224.0	240.8	262.6	257.0	196.2	218.1	243.9	237.3

Як видно із даних таблиці 2. саме у 2009 році різко скоротилися обсяги вантажообороту. На це великий вплив дали наслідки світової економічної кризи 2007-2008 років. Одним з факторів скорочення показників залізничних перевезень у 2007-2009 рр., було зменшення обсягів промислового виробництва. Між приростом вантажних перевезень залізничним транспортом та промисловим виробництвом існує пряма залежність.

Слід зазначити, що з кінця 2009 року та у 2011 році намітилась тенденція до зростання обсягів вантажних перевезень. Цьому сприяло зростання обсягу промислового виробництва.

Після падіння обсягів перевезень транзитних вантажів у 2009 році (на 31,7% – до 63,8млн.т) Укрзалізниця у 2009 році вжила ряд заходів для стимулювання зростання обсягів таких перевезень. Зокрема, було збільшено знижку на перевезення поїздами контейнерів через прикордонні переходи на російській границі з 15 до 25%. Крім цього була надана 20% знижка для перевезення контейнерів, що прямують через станцію Чоп у Росію або з Росії у Європу [5].

Однією з причин значного впливу кризових явищ на обсяги залізничних вантажних перевезень є переважаючі в їх структурі сировинних матеріалів. Основою вантажопотоку залізничним транспортом є такі вантажі як вугілля, нафта і нафтопродукти, руда залізна та марганцева, чорні метали, будівельні матеріали, зерно та продукти перемолу, а також добрива та хімікати (рис.1).

Рис. 1. Вантажопотоки залізничного транспорту

За обсягом перевезень вантажів, наприклад, Донецько-Придніпровський район посідає перше місце в Україні. Тут найщільніша мережа шляхів сполучення. Найбільше значення мають залізниці, що перевозять масові вантажі: вугілля, руду, метали, добрива, зерно, насіння соняшнику тощо.

Великою інтенсивністю перевезень відзначається залізниця Донецьк Дніпропетровськ – Кривий Ріг, яка діє за маятниковим принципом: на захід йде вугілля, на схід – руда. У вантажообігу на першому місці – вугілля, кокс. У межах Донецької залізниці сформувалися два залізничних вузли, що спеціалізуються на відправленні вугілля – Донецький і Попаснянсько -Довжанський.

Загалом за 2012 рік залізничники відправили 364,6 тис. зерновозів, в яких перевезено 22,7 млн. т. вантажів, що на 30% більше, ніж 2011 року. Це є абсолютним рекордом по зернових вантажах, зому і шроту за час незалежності України, зокрема, рекордний показник навантаження становить 1,803 тис. вагона за добу.

Протягом п'яти місяців поточного 2013 року залізниці України навантажували щодоби 963,9 тис. тонн вантажів, або 15087 вагонів. Навантаження зменшилося у порівнянні з аналогічним періодом 2012 року, коли щодоби вантажилось 996 тис. тонн вантажів, або 15721 вагонів.

Зокрема, у середньому на добу Донецька залізниця вантажила 5529 вагонів (353 тис. тонн) у; Придніпровська – 4801 вагонів (317 тис. тонн); Південна – 1232 вагонів (77,8 тис. тонн); Південно-Західна – 1498 вагонів (93,5 тис. тонн); Одеська 1134 вагонів (69 тис. тонн); Львівська – 894 (53 тис. тонн). [6].

Залізничники змогли забезпечити збільшений попит, мобілізувавши весь наявний робочий парк зерновозів. Досягти такого вагомого показника вдалося багато в чому завдяки скороченню обігу вагона як по Україні, так і по СНД.

Якщо говорити про сьогоднішня української залізниці варто сказати, що за січень – квітень 2013р. підприємствами транспорту перевезено 237,8 млн. т. вантажів, що склало 93,9% від обсягу перевезень вантажів у січні-квітні 2012. Вантажооборот становив 117,3 млрд. ткм., або 89,3 % від обсягу січня-квітня 2012р. За I квартал 2013 року в Закарпатській області усіма видами транспорту перевезено 855,0 тис.т вантажів та виконано вантажооборот в обсязі 1392,6 млн.ткм, що в порівнянні з аналогічним періодом минулого року, менше на 1,9% та на 0,9% відповідно. [7].

На понад 15% зріс вантажооборот в Херсонській області і становить 924,3 млн ткм., виконано вантажооборот в обсязі 154,8 млн. ткм, який зріс на 36,1%.

У Полтавській області вантажооборот збільшився на 4,6% і становив 6243,7 млн.ткм. Відправлення вантажів залізничним транспортом зросло на 6,4%. [8].

Для порівняння за січень – квітень 2012р. підприємствами транспорту перевезено 253, 8 млн.т. вантажів, що на 3, 5 % менше, ніж за січень - квітень 2011р. вантажооборот становив 128, 5 млрд. ткм., або 90,8 % від обсягу січня – квітня 2011р.

У 2012р. перевезення вантажів зросло на Південній залізниці на 5,4 %, Південно – Західній на – 5, 3 %. Однак знизилася відправлення вантажів на Придніпровській залізниці на 1 %, Львівській - на 4,2 %, Одеській – на 4,7 %, Донецькій – на 6,8 %, [2].

Обсяг транзитних перевезень у 2012р. зменшився проти 2011 року на 17,9% і становив 41,9 мільйона тонн. Обсяг загального вантажообігу становить 239 мільярда тонно-кілометрів, що більше рівня 2011 року на 2%.

Що стосується пасажиро обороту на залізничному транспорті, то 33% перевезення пасажирів приходить на Південно-Західну залізницю, 16,5 – на Придніпровську, 13,5 – на Одеську, 13,5 – на Південну і відповідно по 11,5% та 9% на Львівську і Донецьку залізниці .

Пасажирські перевезення залізничним транспортом у загальній структурі доходів від перевезень займають близько 10%. За останні 5 років за перевезення пасажирів у дальньому та приміському сполученнях "Укрзалізниця" зазнала збитків на загальну суму 29, 1 мільярда гривень.

Слід зазначити, що значна частина пасажирів користується пільгами, які мають компенсуватися за рахунок державного або місцевих бюджетів залежно від того, яким органом влади прийнято таке рішення. Варто відмітити, що з 2001 року надання послуг перевезення пільгових категорій громадян збільшилось більш ніж у чотири рази, а компенсація за надані послуги залишилася майже на тому ж рівні, [5]. Доходи від звичайної діяльності залізниць за 2012 рік були у сумі 56,2 мільярда гривень. При цьому збитки від пасажирських перевезень були у сумі 6,7 мільярда гривень і

тенденція збитковості у пасажирському секторі повторюється із року в рік. Витрати дороги компенсувалися виручкою від продажу квитків тільки на 9%, [9].

Тарифи, встановлені на перевезення у приміському сполученні непорівнянні з тарифами на аналогічні відстані залізничним транспортом в Росії. На відстані до 20 км нижче в 1,4-1,7 рази, до 50 км нижче в 2,3 рази, до 150 км нижче в 2,4 рази. При цьому треба зауважити, що Російська залізниця отримує дотації за перевезення пасажирів навіть за цими тарифами, бо вони все одно не відповідають економічно обгрунтованому рівню.

"Укрзалізниця" в 2012 рік отримала на 0,9 мільярда гривень менше, ніж у 2011 році, проте все одно закінчила рік із прибутком. В 2012 році "Південна залізниця" перевезла пільговиків на 65,2 мільйона гривень, з них місцевими органами влади було компенсовано тільки 26,5 мільйона гривень, тобто менше 41%.

Проаналізуємо перевезення пасажирів та пасажирооборот на залізничному транспорті у таблицях 3 та 4.

Таблиця 3

Перевезення пасажирів залізничним транспортом (млн.)

роки	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
залізничний транспорт	499	445	448	447	445	426	427	430	429

Таблиця 4

Пасажирооборот на залізничному транспорті (млрд. пас. км.)

роки	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
залізничний транспорт	51,8	52,7	53,2	53,1	53,1	48,3	50,2	50,6	49,4

Аналогічну ситуацію можна спостерігати за даними таблиць, яка притаманна була вантажним перевезенням. Найнижчі показники у перевезеннях ми можемо спостерігати у 2009 році. Тобто, після кризи 2007-2008 років розпочався невеликий спад у перевезеннях пасажирів.

Послугами пасажирського транспорту за січень-квітень 2013 р. скористалися 2,2 млрд. пасажирів, виконано пасажирооборот в обсязі 37,8 млрд. пас. км., що складає відповідно 99,4 % та 96, 6 % від обсягів січня - квітня 2012 року.

За січень - квітень 2012 року послугами пасажирського транспорту скористалися 2,2 млрд. пасажирів, виконано пасажирооборот в обсязі 39, 3 млрд. пас. км., що складає відповідно 95,6 % та 99, 9 % від обсягів січня – квітня 2011 року.

Відправлення пасажирів залізничним транспортом (з урахуванням перевезень міською електричкою) порівняно з січнем – квітнем 2012 року зменшилося на 0, 2 %, при цьому відправлення пасажирів міською електричкою зросло на 5, 5%. Відправлення пасажирів зросло на Придніпровській залізниці на 1,3 %, Донецькій - на 0,6 %, на Львівській залізниці залишилося на рівні січня – квітня минулого аналізованого періоду. На Південній та Одеській залізницях відправлення пасажирів зменшилося на 0,1 %, Південно – Західній – на 1,9 %.

За даними [9], у 2012 році сума сплати платежів залізниці до держбюджету та цільових фондів становить 13,7 мільярда гривень, що більше рівня 2011 року на 0,8 мільярда гривень, у тому числі до держбюджету – близько 5 мільярдів гривень.

Висновки. Залізничний транспорт сьогодні залишається основним сегментом транспортної системи України, зберігаючи значний транзитний потенціал, оскільки має одну з найбільш розвинутих серед європейських країн мережу залізниць.

Основні доходи «Укрзалізниця» отримує від вантажних перевезень, які формують більше ніж 90% доходів залізниць і займають 55-57% від загальної кількості перевезень країною. При цьому характерні досить високі ризики, пов'язані зі структурою вантажних перевезень, в якій переважає сировина (вугілля, нафта і нафтопродукти, руда, метали, будматеріали, зерно), попит на яку характеризується значними коливаннями.

Пасажи́рські перевезення є збитковими, витрати на їх організацію у 3-4 рази перевищують доходи від їх здійснення (на сьогодні діє перехресне субсидування пасажирських перевезень за рахунок вантажних).

Література

1. *Размещение железнодорожного транспорта Украины*. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: lib.com.ru/Economics/ek_pp_239.htm
2. *Зведено-статистичний аналіз*. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/p...
3. *Статистичний щорічник України за 2010 рік*. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: twirpx.com/file/637491/
4. *Статистичний щорічник 2011*. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: bookstore.net.ua/searchdirect.php?l
5. *Огляд ринку залізничних перевезень*. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: credit-rating.ua/ua/analytics/a.
6. *"Вантажі"*. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: news.meta.ua/metka:вантажі
7. *Валерія Фогаш*. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://news.meta.ua/metka:>
8. *У Полтавській області зріс вантажооборот - Репортер*. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: reporter.pl.ua/novini/ekonomika/918.
9. *Залізниця підвищить ціни на квитки на 15%* - Новини. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: real-economy.com.ua/news/32660.html

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто процес інтелектуалізації діяльності підприємства як інструмент розвитку економіки підприємства, заснованої на знаннях, що забезпечує конкурентні переваги за рахунок зростання організаційного інтелекту.

Ключові слова: інтелектуалізація, знання, управління знаннями, інтелектуальні активи, інтелектуальний капітал.

The article deals with the process of intellectualization of the enterprise as a tool for enterprise economy based on knowledge, which provides a competitive advantage through increased organizational intelligence.

Keywords: intellectualization, knowledge, knowledge management, and intellectual assets, intellectual capital.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Дослідження інтелектуалізації діяльності підприємств стало закономірним результатом розвитку цивілізації та інтелектуальної економіки підприємства.

Проблема інтелектуалізації діяльності регіональних машинобудівних підприємств полягає в ефективному управлінні персоналом інтелектуальної праці для забезпечення відповідності їх характеристик поточним перспективним вимогам підприємства, на які впливають тенденції розвитку відповідної галузі промисловості.

Підвищення рівня інтелектуальності корпоративних управлінських систем вимагають потреби бізнесу, а саме: керівнику потрібні інтелектуальні системи, що дозволяють перенести відпрацьовані багаторічною практикою управлінські рішення в область комп'ютерних технологій, вивільнити інтелектуальний потенціал для стратегічного мислення, визначення напрямів розвитку підприємства і рішення нестандартних завдань, що вимагають не штучного, а природного інтелекту.

Метою статті проведення аналізу процесу інтелектуалізації діяльності підприємства та чинників, що впливають на рівень його інтелектуалізації в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Розвиток теоретико-методологічних і прикладних проблем інтелектуалізації діяльності підприємств, інтелектуального капіталу знайшов відображення в роботах зарубіжних учених: М.Ахтямова, С. Біра, Г. Беккера, Є. Брукінг, В. Іноземцева, Т. Стюарта та ін. Великий науковий внесок у розробку цих проблемних питань внесли вітчизняні вчені: В. Антонюк, В. Базилевич, А. Бутник-Сіверський, В. Геєць, Н. Голікова-Тінтулова, А. Грішнова, І. Журавльова, Л. Лісогор, А. Кендюхов, А. Колот, М. Маркова, А. Новікова, В. Садова, М. Семікіна, Л. Федулова, В. Черненко, А. Чухно, та ін.

Проте теорія інтелектуалізації діяльності підприємств ще знаходиться в стадії розвитку і потребує подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтелектуальна економіка (економіка знань) базується на знаннях і передових технологіях, як на основному ре-

курсі економічного розвитку підприємства, вимагає визначення поняття “інтелектуалізація” і дослідження її ролі в якості інструмента розвитку підприємства в рамках інтелектуальної економіки [1].

Проблема інтелектуалізації діяльності підприємства полягає в ефективному управлінні персоналом інтелектуальної праці для забезпечення відповідності їх характеристик поточним перспективним вимогам підприємства, на які впливають тенденції розвитку відповідної галузі промисловості.

Центральною ланкою всієї системи взаємодії на підприємстві вважається індивід, тобто необхідне зміщення акценту з техніко-технологічної складової (машини, обладнання) на людський фактор розвитку організації (перш за все на його якісні характеристики). Оскільки саме людський фактор являє собою прихований резерв росту ефективності, продуктивності праці, а він є обмеженим ресурсом підприємства, тому для успішного функціонування необхідне раціональне та ефективне використання цього ресурсу різними засобами.

В умовах економіки знань зростає роль ефективного управління інтелектуальними ресурсами, що обумовлює необхідність інтелектуалізації підприємництва, яка виражається в тому, що основним економічним продуктом підприємницької діяльності все частіше виступає інтелектуальний і високотехнологічний продукт, а підприємці стають інтелектуалами. Завдяки своїм знанням, уяві і здатності до абстрактного мислення інтелектуали в змозі об'єднати процес збору, обробки та оцінки інформації (підготовки рішень) з процесом розробки планів дій (прийняттям рішень).

Інтелектуалізація підприємства відображається з різних концептуальних позицій: інтелектуального капіталу, створення нематеріальних активів, управління знаннями, навчання та ін.

Інтелектуальний капітал – це відповідний вид ресурсів організації, де управління знаннями розглядається як процес, який забезпечує ефективне використання даних ресурсів, а навчання – це організація, що володіє відповідною структурою та середовищем, яке сприяє ефективному використанню інтелектуальних ресурсів.

Інтелектуалізація здійснює стимулюючий вплив інтелектуальним капіталом (знаннями) на економічний об'єкт, який безперервно залучає, виробляє, поширює компоненти інтелектуального капіталу, підтримуючи цим самим трансфер і дифузю різних видів капіталу, просування нових і спеціальних знань, товарів і послуг, спрямовує діяльність підприємства на придбання, створення і використання знань з метою перетворення їх в нові товари, послуги або бізнес-моделі. Інтелектуалізація є інструментом розвитку економіки, заснованої на знаннях, забезпечує конкурентну перевагу за рахунок зростання організаційного інтелекту. Вона є безперервним процесом формування і використання нематеріальних активів (інтелектуального капіталу), включаючи:

- ринкові активи (торгову марку, знаки обслуговування, купівельну прихильність, ділове співробітництво, ліцензійні угоди та ін.);
- інтелектуальні активи (патенти, авторське право, програмне забезпечення, виробничі секрети, ноу-хау);
- людські активи (освіта, професійну кваліфікацію, пов'язані з роботою знання, навички та вміння);
- філософію управління (корпоративну культуру, управлінські процеси, інформаційні технології, мережеві системи зв'язку, необхідні стандарти).

Концепція управління знаннями полягає у розробці методів, за допомогою яких підприємства можуть створювати знання, управління якими здійснюється в інформаційному та інтелектуальному просторах, що відображаються в людській свідомості та інформаційних технологіях (мережах), де знання зберігаються, передаються, перетворюються і використовуються.

Однією із концепцій інтелектуалізації діяльності підприємства є навчання, що функціонує як система отримання знань всередині організацій, де люди постійно розширюють свої можливості у створенні результатів, виводять нові, здатні розширюватись моделі мислення, де люди постійно навчаються. П. Сенге виділяє п'ять компонентів навчання організації (систематичне мислення, особиста майстерність, інтелектуальні моделі, спільні погляди, навчання в команді) [4].

Процес інтелектуалізації спирається на наявний в підприємстві організаційний інтелект, що являє собою здатність організації цілеспрямовано обробляти, інтерпретувати нові знання, створювати спеціальні знання і мати до них доступ для адаптації інтелектуального потенціалу до зовнішнього середовища. Організаційний інтелект підприємства, забезпечує взаємодію інтелектуальних лідерів, зміну структури, складу організації, інтенсивну генерацію, переробку та поповнення масиву корпоративних знань, перетворення інтелектуальних ресурсів у продукти, послуги, забезпечуючи цим самим виробництво інтелектуального капіталу підприємства.

Інтелектуалізація діяльності підприємства є процесом координації різних видів управлінської діяльності, в основі якої лежить орієнтація на довгостроковий стратегічний розвиток, що передбачає застосування інтелектуальних інструментів управління, які мають інноваційний характер і направлені на досягнення стійких довгострокових конкурентних переваг, поєднання матеріальних і нематеріальних активів або капіталу.

Впровадження в практику менеджменту поняття “інтелектуалізація діяльності підприємства” вимагає використання спеціального інструментарію для всебічного розвитку інтелектуального потенціалу, менеджменту знань, створення бази знань, її розширення та примноження.

Частина знань підприємства знаходиться у віртуальному інтелектуальному просторі тобто людській свідомості та інформаційних технологіях (мережах), де знання зберігаються, передаються, перетворюються і використовуються [2]. Тому основною задачею процесу інтелектуалізації є виведення знань, які виступають знаряддям та інструментами, як носії певного способу дії, як здатність діяти і розуміти, з пасивного стану та змусити їх взаємодіяти всередині підприємства, створювати і перетворювати їх з теоретичної в практичну форму.

Умовно всі активи знань підприємства розділимо на дві частини: технологічні активи знань, які доступні для загального використання, можуть бути ідентифіковані та оброблені в інформаційних системах, відображають структуру організації існуючих корпоративних даних, забезпечують збільшення ефектів використання інформаційних технологій; та когнітивні знання, тобто процеси, набори комплексів динамічних вмінь, секретів виробництва, що постійно змінюються. У цій ситуації основна задача процесів управління знаннями полягає в тому, щоб зв'язати структуровані і неструктуровані знання із змінними правилами за якими люди їх застосовують для отримання максимальних ефектів від використання нематеріальних активів.

В умовах формування концепції інтелектуалізація управління представляється актуальним поняття “інтелект”, яке в сучасному поясненні включає широкий спектр

значень – це розум, інтуїція, розсудливість, а також сукупність розумових функцій (порівняння, абстракція, утворення понять, роздуми, висновки та ін.), які перетворюють поняття в знання, або критично переглядають та аналізують уже існуючі знання.

Інтелект є роботою мозку людини, яка може бути використана практикою у вигляді комплексу здібностей до рішення проблем при постійній зміні вимог і умов довкілля та виступає мірою того, наскільки успішно людина взаємодіє з зовнішнім середовищем.

Сучасний менеджер не може опиратись тільки на знання, вміння та навички, разом з ними на перший план виходить творчість, критичне та креативне мислення, що передбачає його роботу в проблемних ситуаціях з невизначеністю, розмитістю, неоднозначністю. Для вирішення проблемних ситуацій необхідний системний аналіз в основі якого лежить креативне, нестандартне критичне і синергетичне мислення.

Нові економічні форми будуються навколо глобальних мережевих структур, що забезпечують дифузю за рахунок інтелектуалізації виробництва, тому необхідно оцінити роль організаційного інтелекту для просування нових знань, досліджувати зміни пов'язані з розширенням і зміною структури і складу організації, що діє в рамках інтелектуальної економіки, врахувати роль процесу інтелектуалізації не тільки в проектах, інноваціях, але і в виробленій продукції і послугах.

Метою виробничо-підприємницької діяльності підприємства є виробництво відповідного продукту або послуги, що супроводжується створенням як матеріальних, так і духовних (інтелектуальних) економічних продуктів. Перші в кінцевому підсумку повністю трансформуються в товар, а другі, “віртуально” переходячи в товар, залишаються у власності підприємства у вигляді його інтелектуальних активів, втілених, наприклад, в технологічній, випробувальній, виробничій та іншій документації. Однак необхідно завжди пам'ятати і враховувати в практичній діяльності той факт, що інтелектуальний економічний продукт завжди знаходиться в діалектичній єдності з матеріальним економічним продуктом.

Інтелектуалізація праці робітників є багатогранним процесом, який зачіпає як індивідуальну так і корпоративну працю, що проявляється в підвищенні ролі розумової праці робітника на підприємстві, насиченні всіх його видів діяльності розумовими функціями творчого характеру [3].

Інтелектуальний капітал робітника накопичується протягом усього життя і в значній мірі залежить від соціально-економічних умов, професійного статусу індивідуума, темпів морального знецінення знань, досвіду, вмінь.

Результатом розвитку обчислювальної техніки є збільшення числа людей, що займаються інтелектуальною працею. На даній стадії розвитку суспільного виробництва в його структуру разом з безпосередніми здібностями людини до праці, включаються здібності до інтелектуальної активності, підвищуються вимоги до інтелектуальних і творчих здібностей людини.

Сучасні інформаційні технології розширюють можливості людини, дозволяючи людям, як елементам організації, вступати в контакт один з одним незалежно від місця розташування. Інтелектуалізація діяльності підприємства в час розвитку електронної техніки є процесом формування знань як форми “нематеріальних активів”, а використання інформаційних технологій, як засобу розподілу та примноження цих активів, розширяє можливості отримання та використання корпоративних знань. Ця діяльність відображається у формі інтелектуальних та

організаційних моделей, створення яких відбувається в розумі людини або в віртуальному електронному просторі.

Інтелектуалізація корпоративних інформаційних систем полягає в розробці і програмній реалізації моделей і алгоритмів штучного інтелекту з метою застосування досвіду користувачів, формалізації різних постановок практичних завдань, взаємодії з інформаційними системами на природній мові, тобто впровадження в інформаційних систем ідей штучного інтелекту з метою підвищення ефективності їх роботи [2].

Інтелектуалізація процесів прийняття рішень (ППР) полягає у налагодженні зв'язків між інформаційними об'єктами, що аналізуються через інтерфейс взаємодії особи, що приймає рішення з автоматизованою системою. Інтелектуальне управління підприємством викликає необхідність створення і застосування методів, моделей та засобів інтелектуалізації інформаційного забезпечення ППР і програмно-апаратного середовища для реалізації інформаційної та інтелектуальної підтримки процесів прийняття рішень.

Перехід до інтелектуалізації моделей економічного зростання неможливий без побудови нового механізму соціального розвитку, заснованого на збалансованості творчої свободи особистості, підприємницької свободи, соціальної справедливості та конкурентоспроможності. Саме інтелектуальний потенціал трудових ресурсів визначає рівень їх освіти, науки, інноваційного та технологічного розвитку, темп зростання продуктивності праці, який створює сприятливі умови для впровадження у виробництво наукомістких технологій і розвитку високотехнологічних галузей, що є актуальним завдання інтелектуалізації діяльності підприємства.

Висновки. Інтелектуалізація діяльності підприємства створює умови для зростання ролі освіти як основи формування і розвитку інтелектуальних ресурсів, створення нових знань в економіці. Система освіти інтегрується з підприємництвом, що сприяє ефективному обміну знаннями, впровадженню більш досконалих наукових методів виробництва, зростання соціалізації підприємництва, підвищенню його конкурентоздатності.

Література

1. Ахтямов М.К. *Концепция интеллектуального обеспечения инновационного развития предпринимательства: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. С-Петербург, 2010.-44с.*

2. Витцель М. *Корпорация знания // Информационные технологии в бизнесе. - СПб.: Питер, 2002.*

3. Ермакова М.Г. *Интеллектуализация труда как фактор устойчивого экономического роста // Российское предпринимательство.-2006.- №10 (82)- с. 146-149. - <http://www.creativeconomy.ru/article/7778/>.*

4. Сенге П. *“Пятая дисциплина: искусство и практика самообучающейся организации” // Пер. с англ. - М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”. - 1999. - 408 с.*

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

Реалізації потенціалу попиту на регіональних будівельних ринках перешкоджають ряд причин. В статті розглянуто післякризовий стан будівельних ринків в регіональних особливостях, проаналізовано показники, вивчено тенденції, які перешкоджають їх розвитку.

Realize the potential demand for regional construction markets prevent a number of reasons. The paper deals with the post-crisis state building markets in regional features, performance analysis, studied trends that hinder their development.

Ключові слова: фінансова криза, ринкові процеси, будівельний ринок, регіональний аспект, попит, будівельні роботи, показники розвитку, ресурсний потенціал.

Keywords: financial crisis, market processes, the construction market, the regional dimension, demand, construction work, development indicators, resource potential

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Ринкові процеси розвиваються із урахуванням сприятливих чинників підвищення попиту на будівельні роботи (послуги), а саме – підвищення доходів населення, розвитку економіки та високих темпів посткризового відновлення її реального сектора, активізації розвитку мереж роздрібної торгівлі, стабілізації ринку житла, існування гострої потреби у покращенні забезпеченості населення житлом. Позаяк, повноцінній реалізації потенціалу попиту перешкоджають низька купівельна спроможність населення та обмежені фінансові можливості суб'єктів реального сектора економіки, незбалансованість попиту за видами будівельної діяльності, критично висока частка незавершених будівельних об'єктів, недостатність дієвих програм стимулювання будівництва житла і комерційних об'єктів.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Питання покращення стану будівельного ринку розглядали у своїх працях Я. Белінська, Я. Бережний, А. Беркута, А. Гойко, В. Дорогунцов, Я. Жаліло, В. Кравченко, Ю. Манцевич, К. Паливода, Т. Федосєєва та інші дослідники. Разом з цим детальних досліджень вимагає стан будівельного ринку в його регіональних особливостях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Галузь будівництва відноситься до реального сектора економіки України, яка після періоду спаду 2008-2009 рр. почали демонструвати позитивну динаміку зростання. Між тим, поточний стан вітчизняного будівельного сектора регіонів України не дає аналогічних підстав відносно перспектив подальшого розвитку, залишається недостатнім та не дозволяє стверджувати про відновлення докризових обсягів та ефективності діяльності в галузі.

Особливості сучасного стану будівельного ринку України простежуються й за внутрішньо регіональними структурними характеристиками (табл. 1).

Так, в розрахунку на 1 тис. осіб наявного населення у 2010 р. найбільше було

введено в експлуатацію житла у Київській області – 691 м. кв. Високими були показники введення в експлуатацію житла у м. Севастополь (529 м. кв.) та м. Київ (368 м. кв.), Івано-Франківській (436 м. кв.), Чернівецькій (326 м. кв.), Закарпатській (236 м. кв.), Львівській (254 м. кв.), Одеській (269 м. кв.), Тернопільській (266 м. кв.) та Хмельницькій (272 м. кв.) областях, АР Крим (274 м. кв.). Втім, в середньому по державі аналізований показник становив 233,1 м. кв. Відтак, лише у вказаних регіонах значення показників було вищим за середнє, тобто у 16 регіонах показник введення в експлуатацію житла був низьким. Зокрема, найменше значення спостерігалось у Донецькій області – 66 м. кв. на 1 тис. ос., що у понад 3,5 рази менше, ніж в середньому по державі.

Таблиця 1

Окремі внутрішньо регіональні структурні характеристики будівельної діяльності в Україні у 2010 р. (розраховано за даними [1, с.212-222])

Регіони	Обсяги введення в експлуатацію житла на 1 тис. осіб, м. кв.	Частки введеного житла за кошти держбюджету, %	Частки введеного індивідуального житла, %	Частки введеного в експлуатацію житла	
				у міських поселеннях, %	у сільській місцевості, %
АРК	274	0,75	80,00	70,65	29,35
Вінницька	178	0,34	79,45	63,70	36,30
Волинська	170	-	83,43	53,71	46,29
Дніпропетровська	68	-	70,35	80,09	19,91
Донецька	66	2,39	52,90	86,35	13,65
Житомирська	157	0,50	99,50	54,23	45,77
Закарпатська	236	-	90,44	47,10	52,90
Запорізька	80	-	77,08	74,31	25,69
Івано-Франківська	436	0,17	63,67	53,67	46,33
Київська	691	-	81,33	41,22	58,78
Кіровоградська	97	-	94,90	65,31	34,69
Луганська	64	-	82,31	86,39	13,61
Львівська	254	0,62	77,10	62,93	37,07
Миколаївська	112	3,76	72,18	89,47	10,53
Одеська	269	-	37,81	65,47	34,53
Полтавська	166	-	58,54	72,76	27,24
Рівненська	180	1,93	84,06	51,69	48,31
Сумська	156	-	69,23	79,67	20,33
Тернопільська	266	-	65,63	65,28	34,72
Харківська	152	-	51,20	80,05	19,95
Херсонська	167	-	96,70	69,78	30,22
Хмельницька	272	0,28	60,77	76,52	23,48
Черкаська	145	-	64,17	65,78	34,22
Чернівецька	326	0,34	82,65	45,24	54,76
Чернігівська	146	-	68,13	64,38	35,63
м. Київ	368	-	25,99	100,00	-

м. Севастополь	529	1,50	62,50	94,00	6,00
----------------	-----	------	-------	-------	------

Вкрай низькою залишається частка введеного в експлуатацію житла за кошти державного бюджету. Лише у Миколаївській (показник становив 3,76 %), Донецькій (2,39 %), Рівненській (1,93 %) областях та м. Севастополь (1,5 %) показник перевищив 1 %. У 16 регіонах України у 2010 р. житло, збудоване за кошти державного бюджету, не вводилося в експлуатацію. Зрозуміло, що фінансові можливості держави обмежені, але, на жаль, урядом не усвідомлюється, що будівельний сектор є чинником стимулювання розвитку понад 40 суміжних видів економічної діяльності, покращення якості життя населення, а отже від його стану значно залежить соціально-економічний розвиток регіонів держави.

В середньому у регіонах України частка введеного індивідуального житла становила у 2010 р. 71,6 %. Водночас, в окремих регіонах практично все введене в експлуатацію житло було індивідуальним, зокрема – в Житомирській (99,5 %), Херсонській (96,7 %), Кіровоградській (94,9 %) областях, або частка індивідуального житла була малою – м. Київ (25,99 %), Одеська область (37,8 %).

Зауважимо, що практично у всіх регіонах України переважає частка введеного в експлуатацію житла у міських поселеннях. В середньому це 68,9 %. Хоча більш збалансованим є будівництво житла у міських поселеннях та сільській місцевості Волинської (53,7 % та 46,3 %), Житомирської (54,2 % та 45,8 %), Закарпатської (47,1 % та 52,9 %), Івано-Франківської (53,7 % та 46,3 %), Київської (41,2 % та 58,8 %), Рівненської (51,7 % та 48,3 %) та Чернівецької (45,2 % та 54,8 %), областей. Ці тенденції варто розцінювати як позитивні, адже вони сприяють більш збалансованому розміщенню ресурсного потенціалу регіонів та усуненню внутрірегіональних диспропорцій за соціально-економічним розвитком, та рівнем і якістю життя населення. На протигагу цьому у Миколаївській області частка введеного в експлуатацію житла у сільській місцевості становила лише 10,5 %, у Луганській – 13,6 %, у Донецькій – 13,7 %, у Дніпропетровській та Харківській областях – по 19,9 %.

Характерними на сьогодні тенденціями будівельного ринку регіонів України є яскраво виражена позитивна динаміка покращення основних показників будівельної діяльності (табл. 2).

Так, середній за регіонами України темп зростання введеного в експлуатацію житла у 2010 р. відносно 2009 р. становив 125,8 %, що є досить високим значенням; введеного житла в розрахунку 1 тис. осіб наявного населення – 126,3 %; введеного житла у міських поселеннях - 142,2%; в сільській місцевості – 2,9 рази. Попри те, обсяги виконаних будівельних робіт у 2010 р. до 2009 р. скоротилися. В середньому – на 10,0 %, що є негативною тенденцією. Спостерігається тенденція до збільшення обсягів виконаних будівельних робіт лише у Вінницькій (108,3 %), Дніпропетровській (106,2 %), Донецькій (121,3 %), Запорізькій (107,3 %), Миколаївській (130,7 %) та Полтавській (118,4 %) областях.

Позаяк, позитивно, що у 2010 р. відносно 2009 р. обсяги введення в експлуатацію житла збільшилися у всіх регіонах України, крім Харківської області (темпи зростання становили 97,4 % в загальному та 98,1 % у розрахунку на 1 тис. ос. наявного населення); обсяги введення в експлуатацію житла у міських поселеннях збільшилися у всіх регіонах, крім Одеської (91,7 %) та Харківської (82,0 %) областей; обсяги введення в експлуатацію житла у сільській місцевості збільшилися у всіх

регіонах України, причому збільшення вимірюється разами.

Таблиця 2

Темпи зростання основних показників будівельної діяльності в Україні у 2010 р. до 2009 р. (розраховано за даними [1, с.212-222])

(%)

Регіони	Введення в експлуатацію житла	Введення в експлуатацію житла на 1 тис. осіб	Обсяги виконаних будівельних робіт	Введення в експлуатацію житла у міських поселеннях	Введення в експлуатацію житла у сільській місцевості
АРК	138,2	138,4	81,8	109,88	3,65 р.
Вінницька	170,3	171,2	108,3	138,81	2,79 р.
Волинська	126,5	126,9	93,7	109,30	1,53 р.
Дніпропетровська	132,7	133,3	106,2	122,30	2,05 р.
Донецька	169,4	169,2	121,3	153,33	5,00 р.
Житомирська	2,3 р.	2,3 р.	80,8	2,2 р.	2,30 р.
Закарпатська	173,4	173,5	59,8	143,75	2,12 р.
Запорізька	142,4	142,9	107,3	117,58	3,70 р.
Івано-Франківська	157,6	158,0	79,4	124,32	2,28 р.
Київська	174,1	174,5	98,1	143,11	2,05 р.
Кіровоградська	147,2	149,2	93,5	128,00	2,13 р.
Луганська	4,2 р.	4,3 р.	96,1	3,9 р.	6,67 р.
Львівська	164,0	163,9	81,4	138,83	2,36 р.
Миколаївська	153,7	155,6	130,7	148,75	2,33 р.
Одеська	119,1	119,0	94,3	91,68	2,76 р.
Полтавська	158,4	159,6	118,4	137,69	2,58 р.
Рівненська	2,1 р.	2,1 р.	72,9	142,67	4,35 р.
Сумська	130,9	132,2	81,5	127,19	1,48 р.
Тернопільська	197,2	198,5	78,0	143,51	6,67 р.
Харківська	97,4	98,1	91,6	82,02	3,77 р.
Херсонська	2,4 р.	2,4 р.	86,2	2,1 р.	3,93 р.
Хмельницька	135,8	136,7	76,1	127,06	1,77 р.
Черкаська	128,9	129,5	93,8	112,84	1,78 р.
Чернівецька	178,3	178,1	59,6	118,75	3,04 р.
Чернігівська	152,6	153,7	61,9	114,44	3,80 р.
м. Київ	106,8	106,1	92,2	106,75	-
м. Севастополь	131,4	131,3	85,6	128,77	2,00 р.

Попри низку позитивних зрушень необхідно констатувати про погіршення важливих структурних характеристик розвитку будівельного ринку регіонів України. Йдеться про значне посилення диференціації в регіональному та субрегіональному аспектах, в міських та сільських поселеннях, за видами будівельної діяльності.

Так, як показано на рис.1, різниця в обсягах введеного в експлуатацію житла становила у 2010 р. у понад 2 рази (2,1 р.), втім, в розрахунку на 1 тис. осіб наявного населення обсяги введеного в експлуатацію житла в сільській місцевості були більшими (на 3,9 %). Схожа ситуація спостерігалася і за кількістю збудованих

квартир, коли в загальному обсязі цей показник у міських поселеннях був істотно більшим (у 2,9 рази), а в розрахунку на 1 тис. осіб вищим лише на 28,6 %.

Рис. 1. Порівняння основних характеристик розвитку будівництва у міських та сільських поселеннях регіонів України у 2011 р. (складено за [1, с.220-222])

Ця позитивна, на перший погляд, ситуація не може трактуватися однозначно, адже обумовлена не настільки високою будівельною активністю у сільській місцевості, наскільки істотно меншою кількістю населення. Відтак, вказані тенденції лише посилюють «консервування» недостатньо раціональної структури проживання населення регіонів України, обумовленої в рази нижчим рівнем соціально-економічного розвитку сільських поселень. Очевидно, що вказані тенденції мають негативним наслідком погіршення якості життя. Звідси, нижча інвестиційна (та будівельна) привабливість сільських територій регіонів нашої держави, посилення їх периферійності та депресивності.

Як видно з рис. 4.5, якщо за обсягами введення в експлуатацію кількості місць загальноосвітніх навчальних закладів спостерігається майже паритет (більше того, показник для сільської місцевості перевищує показник для міських поселень на 2,9 %), що позитивно, то за обсягами введення лікарняних закладів ситуація невтішна – показник для міських поселень вищий у понад 130,0 рази. Це негативно позначається як на соціальній захищеності та безпеці населення, так і розвитку сільської медицини, ринку праці та системи підготовки медичного персоналу. Хоча позитивно, що охарактеризовані диференціації впродовж останніх років послаблюються, адже темпи зростання обсягів введених в експлуатацію площ житла у сільській місцевості є вищими, а ніж у міських поселеннях; спостерігається тенденція до збільшення частки площ житла, введених у сільській місцевості (так, якщо на 2000 р. частка таких площ становила 22,1 %, то у 2010 р. – вже 32,5 %).

В Україні спостерігаються й істотні асиметрії у розвитку будівництва у

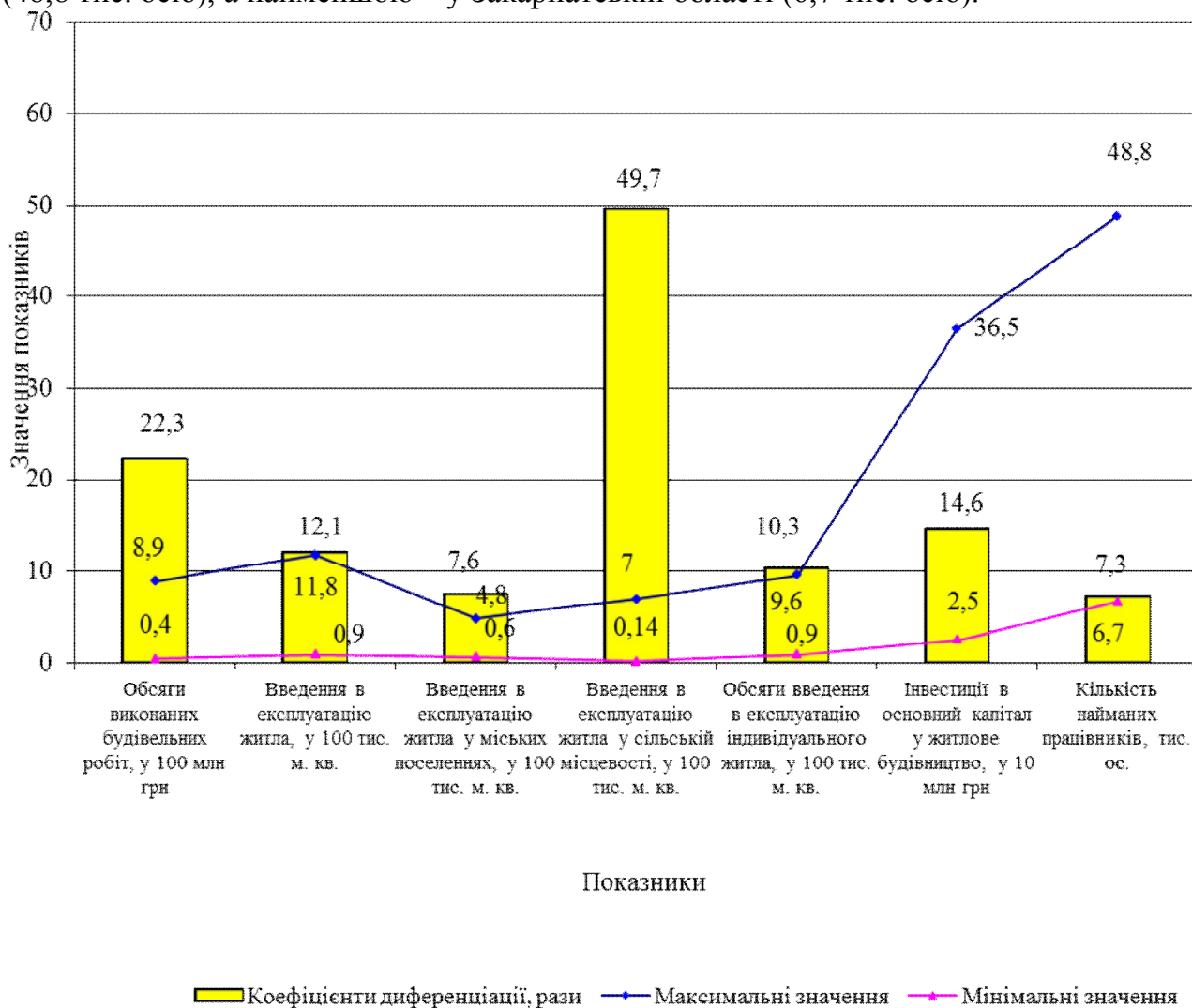

регіональному вимірі (рис. 2).

Так, обсяги введеного в експлуатацію житла у сільській місцевості у Київській області (максимальне значення) становили у 2010 р. 696 тис. м. кв., тоді як у Миколаївській області (мінімальне значення) – 14 тис. м. кв., тобто різниця становила у 49,7 рази. У міських поселеннях спостерігається дещо менша, втім також істотна диференціація – 7,6 рази (між найбільшим значенням в тій же Київській області (488 тис. м. кв.) та найменшим – у Кіровоградській області (64 тис. м. кв.).

Істотно різняться обсяги виконаних будівельних робіт. Якщо у Донецькій області (найбільше значення) виконано у 2011 р. робіт на 8,9 млрд грн, то у Чернівецькій області (найменше значення) – 0,4 млрд грн або у 22,3 рази менше.

Нерівномірними є уведення в експлуатацію житла (коефіцієнт диференціації становив 12,1 рази) та індивідуального житла (10,3 рази), обсяги інвестицій в основний капітал (14,6 рази), кількість найманих працівників (7,3 рази). Зокрема, обсяги інвестицій в основний капітал житлового будівництва були найбільшими у Київській області (3,7 млрд грн), а найменшими – у Миколаївській області (260 млн грн); чисельність найманого персоналу галузі була найбільшою у Донецькій області (48,8 тис. осіб), а найменшою – у Закарпатській області (6,7 тис. осіб).

Рис. 2. Диференціації розвитку будівництва України у регіональному аспекті (без міст Київ та Севастополь) у 2011 р. (складено за [1, с.с.212, 216-219])

Відносно попиту на вітчизняних регіональних ринках будівельних робіт, то він

передусім визначається станом ринку житла, соціально-економічного і демографічного розвитку регіону, поточним рівнем забезпеченості населення житлом та організацій освітньої і медичної сфер приміщеннями, доходами споживачів будівельних послуг (фізичних та юридичних осіб), обсягами державного замовлення та субсидування (на всіх рівнях управління), мірою фінансово-інвестиційного забезпечення будівельних підприємств та організацій (як чинника, що має вплив на задоволення пропозиції), а також характеризується структурою обсягів виконаних будівельних робіт за видами будівельної діяльності.

Водночас, залежність між збільшенням рівня доходів населення і активізацією будівельної діяльності емпірично не простежується, що парадоксально та є черговим доведенням як тінзації ринку, так і нераціональності, «викривленості» його інституціонального середовища. Адже з використанням регресійного аналізу на основі інформації про обсяги введеного в експлуатацію житла та доходів на душу населення за регіонами України у 2006-2010 рр. виявлено відсутність статистично значущого зв'язку між цими показниками. Очевидно, джерелами фінансування будівництва та придбання житла в регіонах України більшою мірою виступають тіньові доходи та трансферти вітчизняних трудових мігрантів.

Додамо, що збільшення доходів населення є істотним чинником впливу на попит, а, відтак, і розвиток будівельної діяльності в регіонах України. Так, за період 2006-2010 рр. середні за регіонами України обсяги введення в експлуатацію житла збільшилися на 8,2 % (з 319,6 до 345,9 тис. м. кв.), а середньорічні темпи зростання становили 107,0 %. При цьому питомий наявний дохід населення збільшився у 2,3 рази (з 7,4 до 17,1 тис. грн на особу), а середньорічні темпи його зростання були на рівні 124,0 %.

Понад три четвертих в структурі попиту за видами будівельної діяльності в Україні складає попит на будівлі та споруди (табл. 1). Так, не зважаючи на зменшення частки будівництва будівель і споруд на 1,1 відсоткових пункти у 2010 р. відносно 2006 р., попит на ці послуги залишається найбільшим та їх частка в структурі робіт за видами будівельної діяльності становила у 2010 р. 85,0 %. На установа інженерного устаткування припадало 9,6 %, на підготовку будівельних ділянок - лише 4,8 %. Частки робіт з завершення будівництва та оренди будівельної техніки становили узагалі лише 0,5 % та 0,1 % відповідно. Зрозуміло, що така структура обумовлена особливостями будівельної галузі.

Висновки. Втім, на переконання автора, структура попиту не достатньо раціональна і частки реалізованих послуг, крім будівництва будівель та споруд, мали б бути більшими. Власне, істотно менші обсяги інших будівельних робіт і послуг є однією з причин нижчої привабливості та участі їх суб'єктів у кластерних структурах і така ситуація характерна для всіх без виключення регіонів України.

Література

1. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – Держкомстат України. – К.: Август Трейд, 2011.

2. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегічної модернізації / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська, Я. В. Бережний [та ін.]. – К. : НІСД, 2012. – С. 3, 27, 29.

3. Офіційний Інтернет-ресурс Державної служби статистики України (режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>).

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ І ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Проведено екологічний та економічний аналіз використання і відтворення водних ресурсів України. Окреслені головні шляхи раціонального водокористування та реформування водного господарства, обґрунтовується необхідність подальшої реалізації принципів басейнового управління водними ресурсами, що потребує докорінної зміни підходів до управління галуззю, розробки і реалізації масштабних водогосподарських проектів.

The ecological and economic analysis of the utilization and recreation of water resources of Ukraine is conducted. Outlined main ways of rational water consumption and reformation of water economy, the necessity of further realization of principles of basing water control is grounded, that needs native change of going near a management of industry, development and realization of scale water projects.

Ключові слова: водні ресурси, водокористування, водозабезпеченість території, водовідведення.

Keywords: water resources, water consumptions, water supply of territory, overflow-pipe.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Водні ресурси є чи найважливішим фактором економічного розвитку і життєдіяльності суспільства. Ресурс без якого неможливе провадження не те що виробничих процесів, а й задоволення простих фізіологічних і санітарно-гігієнічних потреб. Цінність її для розвитку господарства, забезпечення виробничих процесів і водопостачання населених пунктів під сумнів не ставить ніхто. Цілком прогнозованою є ситуація, коли вода стане не менш цінним і дефіцитним ресурсом, аніж нафта чи природний газ.

Нині водні ресурси стали вагомим лімітуючим чинником розміщення населення і розвитку виробництва в окремих регіонах світу в цілому так і нашої країни зокрема. З іншого боку, недостатня увага до вирішення водогосподарсько-екологічних проблем, низькі технічні можливості їх розв'язання, руйнація водогосподарської інфраструктури загострили й так вкрай напружену ситуацію. У багатьох випадках шкідливу дію проявляє вже не тільки дефіцит води, але й її надлишок. Підтоплення і повені, підняття рівня ґрунтових вод часто викликані знищенням наявної колись водогосподарської інфраструктури та нераціональним земле- та лісокористуванням.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Наукове обґрунтування водоресурсної і водноекологічної складової у розвитку економіки, питань раціонального використання, охорони і відтворення водних ресурсів, знайшли місце у працях А. П. Голікова, Л. М. Горєва, С. І. Дорогунцова, М. М. Зарубаєва, Д. Т. Зузика, С. С. Левковського, М. І. Львовича, М. М. Паламарчука, С. М. Перехреста, Д. К. Прейгера, О. З. Ревери, В. М. Трегобчука, М. А. Хвесика, В. М. Хорєва, С. В. Яковлева.

Разом з тим, залишається поза вирішенням питання формування ефективного економічного механізму водовикористання, недостатньо обґрунтованим залишається управління водними ресурсами за басейновим принципом. Потребують подальших напрацювань обґрунтування екологічно допустимих меж водовикористання, відтворення та охорони водних ресурсів. В контексті вивчення їх екологічних параметрів ми конкретизуємо мету своєї статті у виявленні найактуальніших еколого-економічних проблем використання і відтворення водних ресурсів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Водні ресурси України формуються переважно за рахунок стоку річок Дніпра, Дністра, Південного Бугу, Сіверського Дінця, Тиси і Західного Бугу. Значна частина річкового стоку є транзитною з територій суміжних держав. На басейни Чорного й Азовського морів припадає 95,3% всього річкового стоку і лише 4,7% - це стік до моря Балтійського. Майже 65 % річкового стоку припадає на басейн Дніпра, 11% – Дністра, 4% – Сіверського Дінця, 3,5% – Південного Бугу.

Потенційні ресурси річкових вод становлять 209,8 км³, з яких приблизно 25% формується на території України. Решта всіх вод – це припливи з Росії, Білорусі та Румунії. За запасами місцевих водних ресурсів (дещо більше 1 тис. куб. метрів на 1 жителя) Україна – одна з найменш забезпечених у Європі країн (у Швеції – 2,5 тис. м³, Великобританії – 5, Франції – 3,5, Німеччині – 2,5).

Прогнозні ресурси підземних вод становлять, за даними Державної служби геології та надр України [1], 21 км³ або 61 689,2 тис. м³/добу, з яких 57 499,9 тис. м³/добу з мінералізацією до 1,5 г/дм³. На 2010 р. розвідано більше 450 родовищ питних і технічних підземних вод. Об'єм підземних вод, що враховується у ресурсній частині водогосподарського балансу, становить 7 км³. Крім того, в галузях економіки використовується близько 1 км³ морської води.

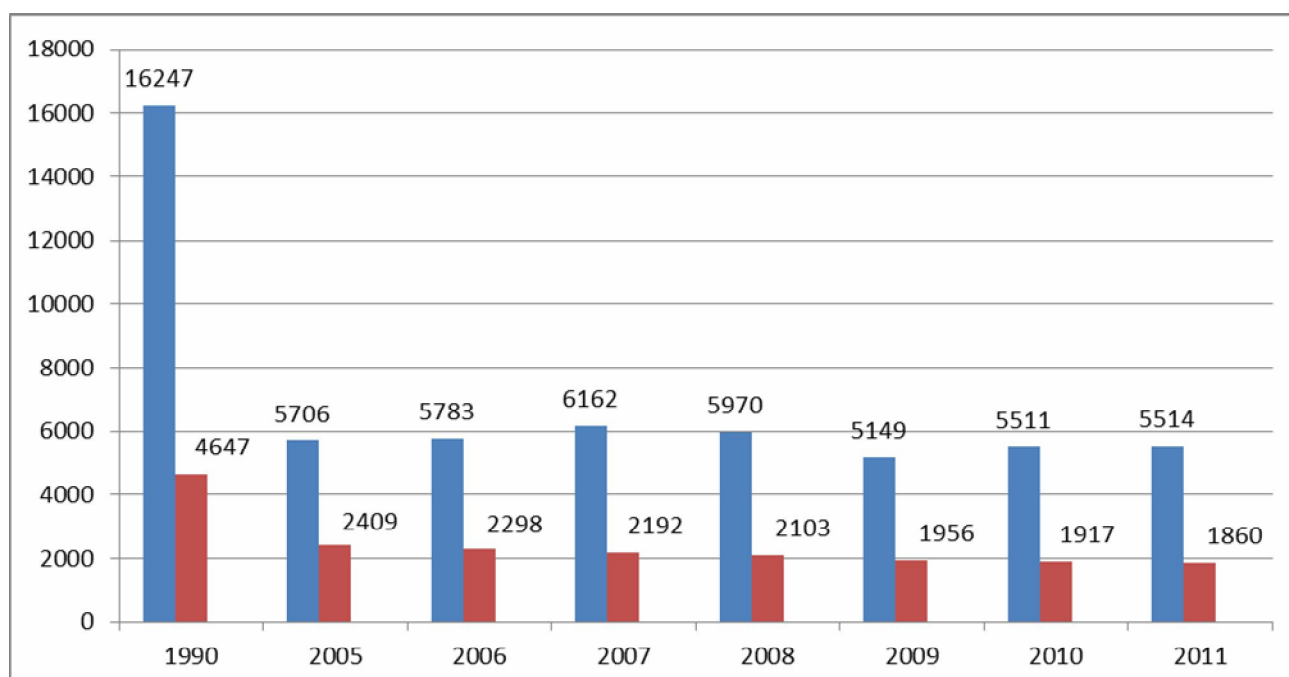
Сумарний річковий стік (без врахування стоку р. Дунаю) у середній за водністю рік становить 87,1 млрд. м³, а в розрахунковий маловодний рік – 55,9 млрд. м³. Середня ж багаторічна величина річкового стоку місцевого формування становить 52,4 млрд. м³. Саме вона становить водоресурсну передумову розвитку країни. У маловодні роки цей обсяг значно менший. Так за 75%-ої водозабезпеченості він дорівнює 41,4 млрд. м³, а в роки 95%-ої забезпеченості – 29,7 млрд. м³. Таким чином, сумарний річковий стік у такі роки складає величини відповідно 71,7 та 55,9 млрд. м³.

Внутрішні регіональні відмінності полягають у тому, що до середньо забезпечених (6,19 тис. куб. метрів на 1 жителя) за міжнародною класифікацією належить лише Закарпатська область. Найкраще забезпеченими водними ресурсами, окрім Закарпатської, є Івано-Франківська область (3,14 тис. м³ на 1 жителя), Чернігівська (2,61), Житомирська (2,17), Волинська (2,04), Рівненська (1,96), Тернопільська (1,55), Хмельницька (1,44) та Чернівецька (1,31) області. Найгірше водозабезпеченими є області Харківська (0,55), Луганська (0,54), Запорізька (0,30), Дніпропетровська (0,23), Кіровоградська (0,22), Донецька (0,20), Одеська (0,14), та Херсонська (0,11).

Якщо взяти для порівняння питома водозабезпечення місцевим стоком найкраще та найгірше забезпечених регіонів, то на кожного жителя Закарпаття припадає води у 56 разів більше, ніж мешканця Херсонської області. Одещина забезпечена, порівняно із Закарпаттям, гірше у 44 рази, Донеччина у 31, Кіровоградщина у 28, Дніпропетровщина у 27, Запорізька у 20, Луганська та Харківська в 11 разів.

Такий територіальний розподіл води в Україні йде в розріз із розміщенням наявного економічного потенціалу. Якщо широко доступні водні ресурси формуються переважно в західних та північних частинах країни, які й характерні найвищою водозабезпеченістю, то головні водокористувачі розташовані на південному сході та півдні.

Головною тенденцією водокористування у країні за останній період стало скорочення його фактичних обсягів. У 2011 р. в Україні на всі потреби використано 10086 млн. м³ води. Найбільшим водокористувачем є промисловість, на задоволення потреб якої витрачається 54,7% всієї води. За п'ять останніх років аналізованого періоду частка використаної води у промисловості скорочується – у 2007 р. вона була 60% (рис. 1).

Рис. 1. Використання води на виробничі та побутові потреби, млн. м³

Частка води, що йде на задоволення комунальних потреб дещо мінливіша, але у 2007 р. вона становила. За двадцять років роль господарсько-побутового водокористування зросла – його частка з 1990 р. збільшилася з 15,4% до 19,9% у 2007 р., 20,5% у 2008 р.. До 2011 р. частка цього виду використання води зменшилася до 18,4%. На рис. 2 показано динаміку використання води в Україні на виробничі та побутові цілі за період 1990-2011 рр..

Ми вже говорили про територіальну невідповідність розподілу водних ресурсів в Україні з їх використанням. Найменші обсяги використання води притаманні для регіонів добре зволжених: Закарпатська область – 31 млн. м³, Кіровоградська – 65, Тернопільська – 67, Чернівецька – 70, Волинська – 73, Хмельницька – 95, Івано-Франківська – 96, Сумська – 102, Вінницька – 116, Чернігівська область – 141 млн. м³.

Найбільшими регіонами серед водокористувачів традиційно є Донецька (1479 млн. м³), Дніпропетровська (1407 млн. м³), Херсонська (963 млн. м³), Запорізька (944 млн. м³), Київська (925 млн. м³) області, Автономна республіка Крим (792 млн. м³) та місто Київ (613 млн. м³). На них припадає 70,6% всіх використаних у господарстві вод (табл. 1).

Таблиця 1

Використання свіжої води за регіонами¹ [2; С. 508]
(За даними Державного агентства водних ресурсів України, млн. м³)

	1990	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	30201	10188	10245	10995	10265	9513	9817	10086
АР Крим	2735	791	743	784	687	767	764	792
Вінницька	1894	125	121	113	107	100	110	116
Волинська	187	71	77	80	78	76	72	73
Дніпропетровська	3599	1579	1480	1461	1462	1307	1361	1407
Донецька	3419	1508	1562	1633	1527	1346	1467	1479
Житомирська	282	101	137	163	166	150	159	166
Закарпатська	144	44	42	38	37	35	33	31
Запорізька	4598	1076	1101	1464	1286	1007	1099	944
Івано-Франківська	289	104	101	103	100	93	86	96
Київська	2131	812	874	862	881	886	902	925
Кіровоградська	270	53	45	44	46	43	40	65
Луганська	1261	254	250	241	232	199	192	186
Львівська	552	203	195	191	187	181	175	174
Миколаївська	785	194	223	233	205	195	184	189
Одеська	1315	330	336	360	321	336	325	338
Полтавська	478	206	290	292	271	204	205	218
Рівненська	268	160	159	167	174	151	159	167
Сумська	281	109	117	110	111	94	101	102
Тернопільська	183	66	64	66	59	58	61	67
Харківська	785	295	292	295	317	282	287	333
Херсонська	2161	610	607	923	669	760	770	963
Хмельницька	363	102	107	127	106	89	97	95
Черкаська	563	246	251	243	243	241	244	270
Чернівецька	109	68	69	60	60	61	68	70
Чернігівська	285	149	137	154	148	142	142	141
Київ	1093	872	792	728	709	646	648	613
Севастополь	171	60	73	60	76	64	66	66

¹ Включаючи прісну та морську воду

Відведення зворотних вод за період з 1990 р. по 2011 р. скоротилося у 2,5 рази з 20261 млн. м³ до 8044 млн. м³. Найскладніша ситуація зі скиданням забруднених стічних вод. Так за період з 2000 р. по 2007 р. постійно зростали їх обсяги, а скидання вод взагалі без очищення зросло більше як у 3 рази. І це при тому, що наявні потужності очисних споруд у 2006 р. були на рівні початку 90-х років минулого століття – 8104 млн. м³. Після 2008 р. ситуація значно покращилася, не зважаючи, що потужність очисних споруд скоротилася приблизно на 0,5 млн. м³.

Суттєвим джерелом економії води на виробництві є використання оборотних вод. За період з 1995 р. по 2011 р. обсяги оборотної та послідовно використаної води в Україні скоротилися на 5845 млн. м³ і становлять 45209 млн. м³. Найбільше таких вод використовується у Запорізькій області – 9891 млн. м³, Донецькій – 7625,

Дніпропетровській – 6130, Рівненській – 4011, Миколаївській – 3482, Хмельницькій – 2969, Луганській – 2231, Івано-Франківській – 1833, Харківській – 1589, Полтавській – 1055 млн. м³ областях. Неозброєним оком тут видно провідну роль електроенергетики.

Найменшими обсягами оборотних і послідовних вод характерні виробництва Херсонської – 50 млн. м³, Тернопільської – 46, Волинської – 22 областей, а особливо Закарпатської області – 9 млн. м³. І це пов'язано не лише із незначними загальними обсягами використання води, а й з неефективним її використанням. Про це свідчать показники частки оборотної та послідовно використаної води за регіонами.

Так у перелічених областях частка оборотної та послідовно використаної води коливається в межах 50-65%, в тому числі, у Тернопільській – 65%, Херсонській – 63, Закарпатській – 64, Волинській області – 50 %. Дуже незначний цей показник у Київській області – 28% та м. Севастополь – 41. Неєфективно використовуються води такої категорії у м. Київ та Чернігівській області.

Разом з тим, в низці областей, в першу чергу промислово розвинутих, дуже високий рівень використання оборотних і послідовних вод. Вищі за середні по країні ці показники (89%) характерні для Харківської (91%), Вінницької, Запорізької і Черкаської (93%), Чернівецької (95%), Луганської і Полтавської (96%), Івано-Франківської і Миколаївської (97%), Рівненської (98%) та Хмельницької (99%) областей.

Найбільшими забруднювачами водних об'єктів України є підприємства, установи та організації Донецької (554 млн. м³) та Дніпропетровської (472 млн. м³) областей. На їх територіях скидається 63,6% всіх забруднених водних стоків. Значні обсяги забруднених стічних вод скидаються підприємствами Одеської (117 млн. м³), Луганської (87 млн. м³), Запорізької (70 млн. м³) областей, АР Крим (98 млн. м³).

Гідроекологічну ситуацію в Україні різко загострює той факт, що 19,2% всіх забруднених вод скидаються у водні об'єкти взагалі без очищення. Пальму першості тут тримає Дніпропетровська область – 138 млн. м³, що становить 29% від усіх забруднених вод. В Одеській області в водні об'єкти без очищення скидається 49% всіх зворотних вод, в АР Крим – 47%. Найкатастрофічніша ситуація в регіонах малих водокористувачах. Так в Чернівецькій області з 5 млн. м³ забруднених скидів 4 скидається без очищення (80%), в Херсонській 6 із 7 млн. м³ (86%), у Волинській всі забруднені води скидаються у водні об'єкти без очищення.

Це стає головною причиною неухильного погіршення водно-екологічних станів басейнів рік нашої країни. Головними причинами цього стало неконтрольоване забруднення поверхневого та підземного стоку недостатньо очищеними і неочищеними комунально-побутовими і промисловими стічними водами на фоні інтенсивних ерозійних процесів на територіях водозбірних площ, поверхневий злив з урбанізованих і сільськогосподарських угідь. Тому не дивно, що води Дніпра, Сіверського Дінця, Західного Бугу, рік Приазов'я, лівих притоках Дністра класифікують як дуже брудні.

Висновки. Надмірне забруднення природних поверхневих і підземних вод, деградація водних екосистем призвело до погіршення умов господарювання і життєдіяльності населення України. Особливої уваги потребує розкриття змісту та причин цих явищ у великих містах і районах з надмірною концентрацією промислового виробництва та інтенсивного сільськогосподарського освоєння.

Негаразди системи використання водних ресурсів тісно пов'язані з іншими проблемами, переважно організаційно-управлінськими. Вирішення їх потребує

докорінної зміни підходів до управління галуззю, розробки і реалізації масштабних водогосподарських проектів. Впродовж останніх двох десятиріч вкрай занедбаною виявилася водогосподарська інфраструктура. Одна її частина вийшла з ладу з причини повної матеріальної та моральної зношеності, частина потребує поточного обслуговування і ремонту. Багато водогосподарських об'єктів і елементів інфраструктури залишилися взагалі напризволяще.

Прогресуюча втрата раніше створеного потужного технічного водогосподарського потенціалу і нераціональне використання його складових стали також і наслідком недостатньо обґрунтованих реформ, приватизації майна, а то й просто через недостатню увагу і нестачу коштів на її утримання. Нині єдина колись система водного господарства роздроблена, що призвело до невизначеності статусу багатьох водогосподарських об'єктів.

Частина водогосподарських об'єктів була приватизована, взята у довгострокову оренду, розділена на майнові паї як майно колишніх колгоспів і радгоспів. Відтак, внутрішньогосподарські об'єкти залишилися некерованими і безгосподарними. Подальша відсутність їх ремонту і поступовий, але незворотний перехід у непридатність унеможлиблює системну єдність їх функціонування. З розпадом системи управління на низовому рівні, водогосподарська інфраструктура залишилась не тільки без власника, а й без фінансової бази її утримання.

Незважаючи на складність усіх розглянутих питань і потреби узгодження водних інтересів усіх водокористувачів, необхідно скурпульозно дотримувати пріоритетність водозабезпечення соціальної сфери – лише за такої умови можна говорити про перспективи екологічно збалансованого розвитку регіонів, у тому числі з урахуванням водного фактора. Водогосподарський розвиток, використання водних ресурсів і їх охорона повинні підпорядковуватися головній меті – безперервного і бездефіцитного забезпечення населення питною водою. Всі інші завдання і цілі другорядні. Тільки це дозволить сформувати чіткий, прозорий і зрозумілий економічний механізм водокористування, ефективно поєднати його важелі з правовими і організаційно-адміністративними інструментами екологічної політики.

Література

1. Підземні води // <http://www.geo.gov.ua/pdzemn-vodi.html>
2. Статистичний щорічник України за 2011 рік. Державна служба статистики // За ред. О. Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – 558 с.

УДК 331.101.68

Євген Качан, Наталія Бакуліна

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Розглянуто необхідність розвитку компетенцій науково-педагогічного персоналу в сучасних умовах, проаналізовано результативність його діяльності у вищих навчальних закладах III – IV рівнів акредитації України, окреслено доцільність застосування кластерного аналізу в таких дослідженнях.

The article deals with the necessity of development of jurisdictions personnel for modern terms, suggestions are given in relation to introduction of additional criteria of personnel evaluation, recommendations of higher establishment are given in relation to realization of structural division which are, directed on motivation of teachers to the improvement of processes of teaching and studies, and also development of projects of development of jurisdictions, scientifically pedagogical to the personnel taking into account the map of career for every worker with pointing of necessary jurisdictions and ways of their acquisition.

Ключові слова: розвиток компетенцій персоналу, науково-педагогічний персонал, кластерний аналіз, наукова діяльність, педагогічна діяльність.

Key words: personal assessment, personal competence development, scientifically pedagogical personnel.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Актуальність теми визначається як теорією, так і практикою управління освітніми системами з метою забезпечення кінцевого результату (становлення, саморозвиток особистості) на підставі розвитку науково-педагогічного потенціалу, високої якості освітніх послуг при переході від системи традиційного управління до самоорганізації.

Необхідність управління розвитком компетенцій науково-педагогічного персоналу є одним з найважливіших завдань у вищих навчальних закладах. Хоча при процедурах державного ліцензування й акредитації в Україні враховують докторів наук, професорів, кандидатів наук, доцентів у загальній чисельності науково-педагогічного персоналу вищих навчальних закладів, ці показники не відображають усіх аспектів результативності діяльності ВНЗ.

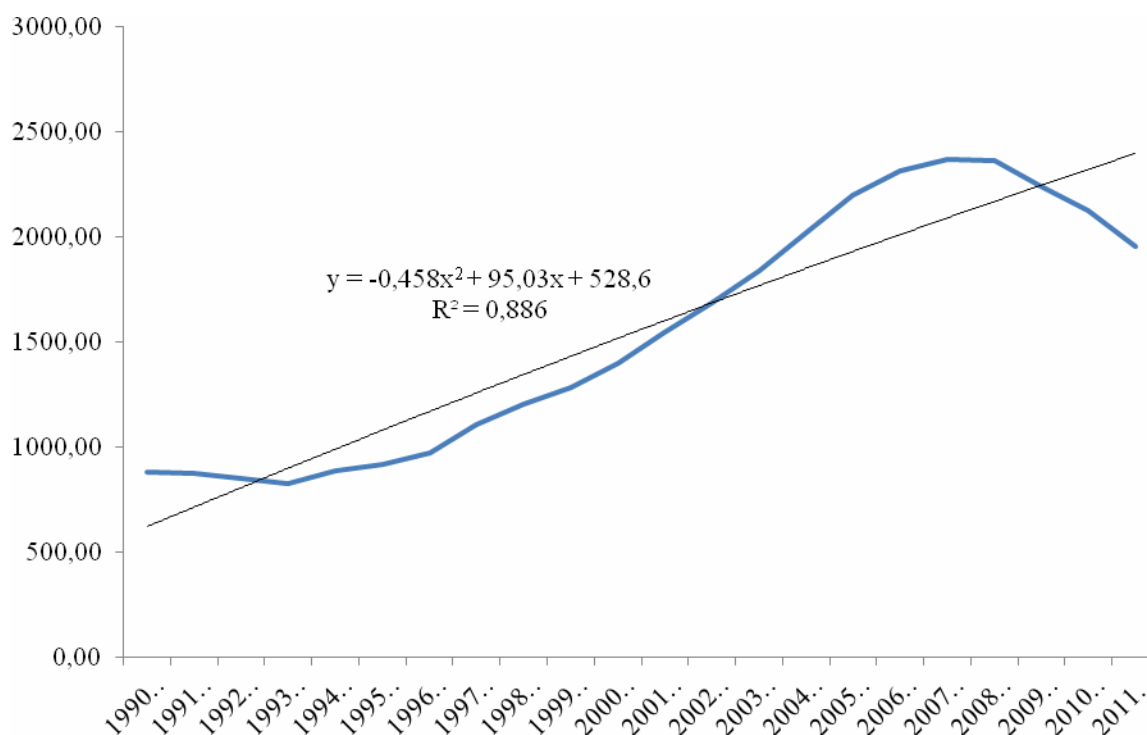
Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Нині розвиток компетенцій науково-педагогічного персоналу та управління ним перебуває в полі зору таких науковців, як: І. Бондар, В. Васильченко, О. Грішнова, В. Данюк, М. Семикіна, А. Колот, В. Петюх та багатьох інших вітчизняних, російських і зарубіжних учених, зокрема, загальні теоретичні питання про компетенції та компетентність містять праці С. Бандура, Д. Богині, Г. Дмитренка, М. Долішнього, І. Зімньої, А. Колода, Е. Охотського, Л. Семеркової, С. Сотникової, В. Томілова, А. Хуторського, Д. К. МакКлеланда та інших; питання про компетенції та компетентність у професійній діяльності фахівців різних напрямів перебувають у

сфері уваги О. Козирева, Л. Одинця, О. Пейчевої, О. Кисельової, та інших; питання про розвиток, формування, структурні моделі компетенцій та компетентності фахівців економічного профілю висвітлені у роботах А. Грушевої, Н. Кошелевої, І. Шерстньової, Л. Наумець, М. Тхуго, А. Фітьмової, М. Ільязової, С. Горобця і ряду інших дослідників; однак питання розвитку компетенцій персоналу ВНЗ залишилися поза їх увагою.

Виклад основного матеріалу. Оскільки, науково-педагогічна діяльність має дві складові: наукову і педагогічну, то результативність діяльності персоналу ВНЗ оцінюють саме у цих двох напрямках.

Зокрема, одним із результативних показників педагогічної складової діяльності науково-педагогічного персоналу ВНЗ є кількість студентів, що навчаються у ВНЗ III-V рівня акредитації.

Як видно з рис. 1, упродовж досліджуваного періоду в Україні спостерігалася поліноміальна тенденція зміни згаданого показника, а це означає, що результативність педагогічної діяльності була нелінійною, тобто середнє значення кількості студентів у ВНЗ України суттєво відрізнялося за роками. До того ж, отриманий тренд є поліномом другого ступеня (з достовірністю апроксимації 0,8868), що свідчить про значні коливання у рівнях середнього значення кількості студентів у ВНЗ впродовж досліджуваного періоду.

Рис. 1. Кількість студентів у ВНЗ України протягом 1991/92-2011/12 н. р.

Джерело: склали автори за даними Державної служби статистики (ДСС) України.

Переважна частина науково-педагогічних працівників має наукові ступені та вчені звання, а головна мета їх діяльності – підготовка фахівців на основі використання в навчальному процесі результатів наукових пошуків, що передбачає поєднання наукової і педагогічної діяльності. Динаміка підготовки науково-педагогічного персоналу, зокрема, кандидатів наук в Україні протягом 1995-2010 рр. мала позитивну динаміку (табл. 1).

Таблиця 1

Показники діяльності аспірантури ВНЗ в Україні

	1995	2000	2005	2009	2010
Україна - всього					
Кількість закладів, що мають аспірантуру на кінець року	374	418	496	525	530
Кількість аспірантів на кінець року	17464	23295	29866	34115	34653
Прийом до аспірантури за рік	6261	7744	9711	10470	10626
Випуск з аспірантури за рік	3372	5132	6417	7929	8290
у тому числі із захистом дисертації	551	842	1171	1826	1954
Вищі навчальні заклади					
Кількість закладів, що мають аспірантуру на кінець року	159	194	237	249	253
Кількість аспірантів на кінець року	13480	19090	24897	28705	29407
Прийом до аспірантури за рік	4961	6313	8134	8855	9052
Випуск з аспірантури за рік	2451	4119	5252	6622	6931
у тому числі із захистом дисертації	437	742	1064	1683	1802

Джерело: ДСС України

Як видно з таблиці 1 в Україні зростала кількість кандидатів наук та кількість ВНЗ, що мають аспірантуру. Така ж тенденція і щодо підготовки докторів наук (табл. 2).

Таблиця 2

Основні показники діяльності докторантури в Україні

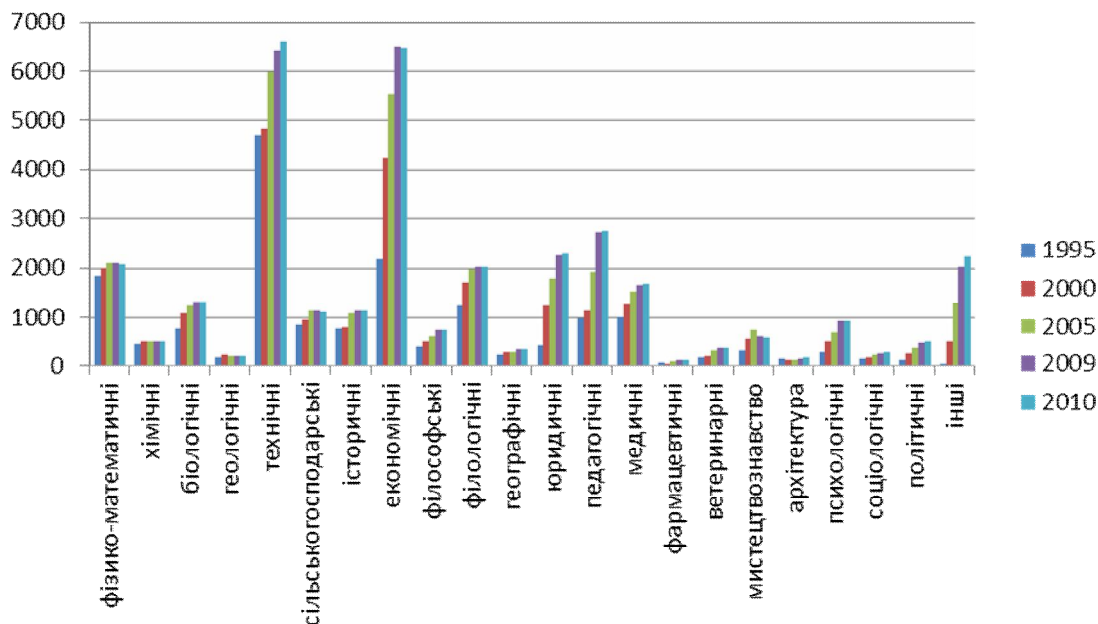
	1995	2000	2005	2009	2010
Україна - всього					
Кількість закладів, що мають докторантуру на кінець року	158	209	240	256	263
Кількість докторантів на кінець року	1105	1131	1315	1463	1561
Прийом до докторантури за рік	436	376	461	475	603
Випуск з докторантури за рік	224	401	373	465	459
у тому числі із захистом дисертації	49	37	52	125	132
Вищі навчальні заклади					
Кількість закладів, що мають докторантуру на кінець року	85	114	151	160	165
Кількість докторантів на кінець року	836	883	1073	1161	1258
Прийом до докторантури за рік	319	292	379	360	496
Випуск з докторантури за рік	160	312	292	369	367
у тому числі із захистом дисертації	40	28	43	101	116

Джерело: ДСС України

Викладач вищого навчального закладу - це науковець, який реалізує результати власних наукових досліджень у навчальному процесі, а тому його педагогічна діяльність є відображенням наукової діяльності. Тому пріоритетне завдання вищих навчальних закладів - досягнення високої результативності наукової діяльності

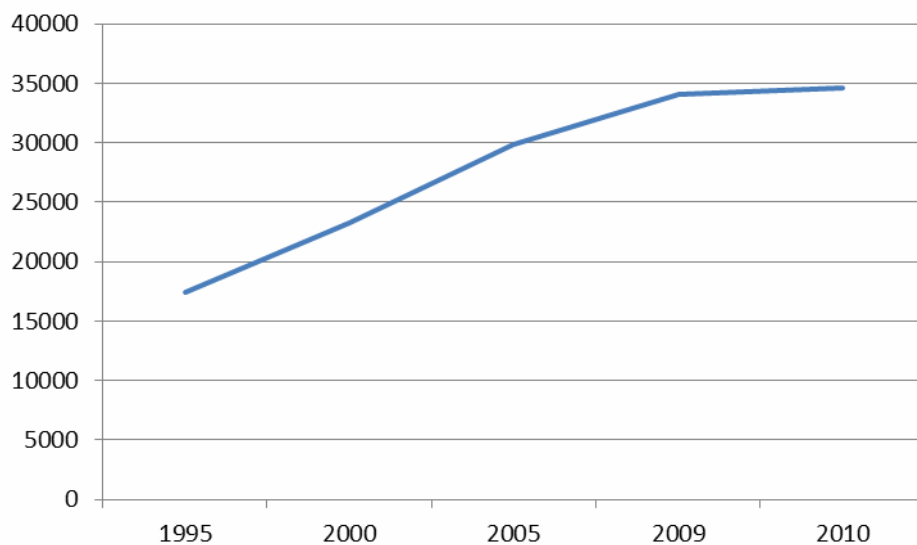
науково-педагогічних працівників, оцінити яку можна за показниками результативності наукової роботи ВНЗ.

Отже, основою системи підготовки науково-педагогічного персоналу є аспірантура та докторантура. З іншого боку, якщо розглянути складові динаміки чисельності аспірантів в Україні протягом 1995-2010 рр. (рис. 2) за галузями наук, то можна побачити, що найбільше аспірантів протягом цього періоду було і залишається у галузях технічних та економічних наук з однаковими темпами зростання.

Рис. 2 Кількість аспірантів за галузями наук в Україні за 1995-2010 рр. (осіб)
Джерело: склали автори.

Зазначимо, що темпи зростання кількості аспірантів в Україні протягом 1995-2010 рр. мали експоненційний характер до 2009 р. і дещо сповільнилися у 2010 р. (див. рис. 3).

Рис. 3. Темпи зростання кількості аспірантів (осіб)
Джерело: склали автори.

Як видно з даних табл. 2. схожа ситуація спостерігається і у підготовці докторів наук, зауважимо, що найбільше докторантів налічують вищі навчальні заклади порівняно з іншими закладами що мають докторантуру, так само вищі навчальні заклади випустили найбільше докторантів з успішним захистом дисертації.

Основними формами підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації є аспірантура і докторантура. Підготовка кандидатів і докторів наук проводиться по галузях науки і наукових спеціальностях, які передбачені діючим в Україні Переліком спеціальностей науковців.

За даними ДСС України в останні майже два десятиліття загальна динаміка чисельності аспірантів в Україні була позитивною - збільшення їх чисельності відбулося в 2,5 разів. Подібна картина спостерігалася і в динаміці чисельності докторантів. За період 1991-2010 рр. чисельність докторантів виросла в 2,9 рази. Упродовж останніх восьми років намітилася тенденція до збільшення питомої ваги тих, хто закінчив аспірантуру і докторантуру із захистом дисертації.

Співвідношення чисельності аспірантів і чисельності населення у віці 20-29 років в Україні останні роки зростає і знаходиться на рівні таких розвинених європейських країн, як: Ірландія, Австрія, Франція, Фінляндія і ін. Це свідчить про зростання інтересу молоді до науково-дослідної і науково-педагогічної роботи. Проте динаміка співвідношення чисельності аспірантів і чисельності студентів в Україні свідчить про те, що останніми роками спостерігається тенденція зниження кількості студентів, що бажають присвятити себе науково-педагогічній діяльності відразу після отримання диплома фахівця або магістра.

Нами проведено аналіз результативності наукової діяльності персоналу ВНЗ за регіонами протягом 2009-2010 рр. за такими показниками: кількість опублікованих наукових робіт; кількість заявок поданих на охоронні документи на результати НДР у вітчизняні та іноземні патентні відомства, кількість отриманих охоронних документів в Україні й за кордоном, кількість виконаних науково-дослідних робіт.

Для дослідження регіональної структури результативності діяльності науково-педагогічного персоналу ВНЗ України використано метод кластерного аналізу засобами пакета програм STATISTICA 7.0. Зазначимо, що головне призначення кластерного аналізу – розбиття множини досліджуваних об'єктів і ознак на однорідні у певному розумінні групи (кластери), що дає змогу виявити відповідну структуру у сукупності даних. Методи кластерного аналізу часто застосовують у випадках, коли йдеться про групування – утворення груп об'єктів за критерієм схожості один на одного за певними ознаками/характеристиками. При цьому, кластерний аналіз дає змогу розбивати об'єкти не за одним параметром, а за набором ознак [1].

До того ж, кластерний аналіз не накладає жодних обмежень на типи даних, що відображають характеристики об'єктів, і дає змогу розглядати множину початкових даних різної природи. Це має велике значення при дослідженнях, коли показники виміряні у різних одиницях виміру, що ускладнює застосування традиційних економетричних підходів.

Результатом кластерного аналізу є розбиття об'єктів на групи, що відповідає певному критерієві оптимальності, а саме – близькість ознак за Евклідовою відстанню. В ролі об'єктів у нашому дослідженні виступають регіони України за класифікацією Державної служби статистики, а в ролі ознак перелічені попередньо показники результативності наукової діяльності науково-педагогічного персоналу

ВНЗ, а саме за такими показниками, як: кількість опублікованих наукових робіт(Кнр); кількість заявок поданих на охоронні документи на результати НДР у вітчизняні та іноземні патентні відомства (Пз), кількість отриманих охоронних документів в Україні та за кордоном (Оод), кількість виконаних науково-дослідних робіт.

За результатами кластерного аналізу отримано 4 кластери регіонів України за рівнем результативності наукової діяльності науково-педагогічного персоналу ВНЗ (табл. 3).

Таблиця 3

Кластери регіонів України за рівнем результативності наукової діяльності науково-педагогічного персоналу ВНЗ

№ кластера	Склад
1	Харківська область
2	м. Київ
3	АРК, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області. м. Севастополь
4	Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Одеська області

Як видно з таблиці 3 кількість об'єктів у кластерах суттєво відрізняються між собою, що свідчить про просторову нерівномірність наукової діяльності, а саме про те, що значна кількість результатів наукових досліджень ВНЗ України локалізована у Харківській області та м. Києві.

Якщо розглянути середні значення результативності наукової діяльності у ВНЗ України протягом 2009-2010 рр. за отриманими кластерами, то можна стверджувати, що наукова діяльність ВНЗ у регіонах України суттєво відрізняється за обраними показниками (табл. 4).

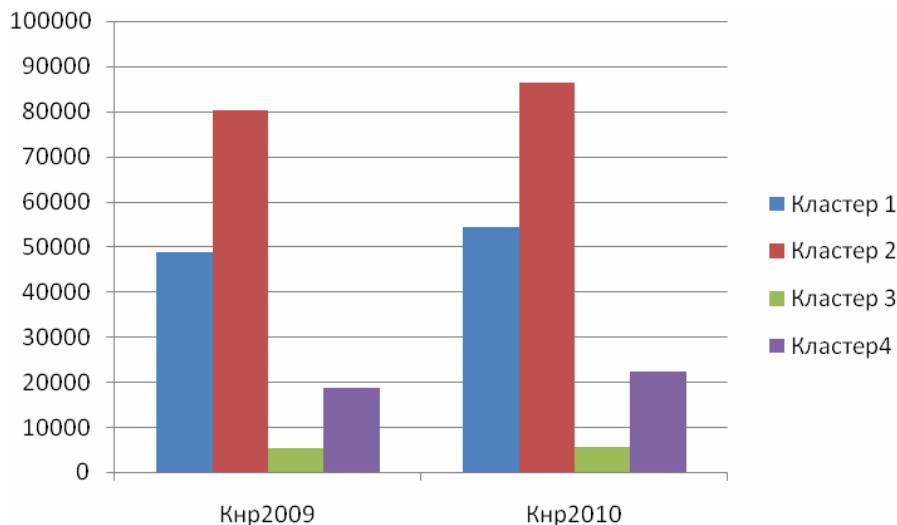
Таблиця 4.

Результати кластерного аналізу (метод k-середніх): середні значення показників у кластерах

	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4
Кнр2009	48883	80297,00	5259,524	18800,00
Кнр2010	54405	86428,00	5486,714	22321,00
Пз2009	1034	2147,00	121,619	444,00
Пз2010	1304	2373,00	154,667	492,25
Оод2009	906	2011,00	108,476	436,25
Оод2010	1086	2198,00	130,143	432,75
ПЗіноз2009	22	1,00	1,905	5,50
ПЗіноз2010	35	3,00	2,238	6,75
Оіноз док.2009	14	5,00	1,619	6,25
Оіноз. док.2010	24	1,00	2,095	3,75
ВиконНТР2009	8762	21491	602,714	2903,25
ВиконНТР2010	8085	20463	580,952	2822,25

Джерело: складено за розрахунками авторів засобами ПП STATISTICA 7.0.

Якщо розглядати результативність наукової діяльності персоналу ВНЗ III-IV рівня акредитації за показником кількості опублікованих наукових праць, то лідерство беззаперечно належало науково-педагогічному персоналу Харківської обл., і у 2009 р. і у 2010 р. (рис. 2).

Рис. 2 Середня кількість наукових робіт опублікованих науково-педагогічним персоналом України за кластерами у 2009-2010 рр.

Джерело: побудовано за розрахунками авторів.

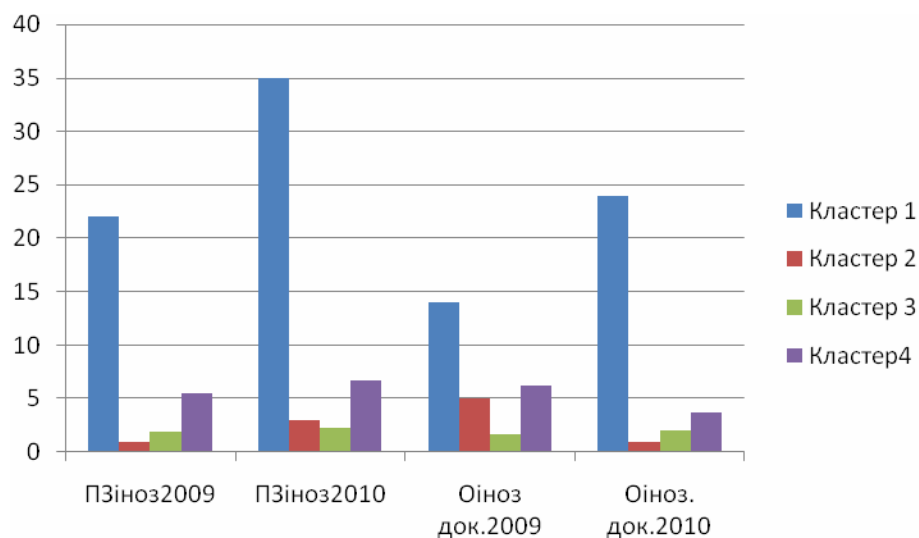
Також, із рисунка 2 видно, що у 21й області України, які належать до третього кластеру протягом 2009-2010 рр. результативність наукової роботи персоналу ВНЗ була нижчою від інших регіонів, котрі належать до 1-го, 2-го та 4-го кластерів.

Важливими показниками міжнародної конкурентоздатності науково-педагогічного персоналу ВНЗ прийнято вважати показники кількості поданих заявок на видачу охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності у відповідні відомства іноземних держав та кількість виданих таких документів.

Варто зауважити, що низьке значення згаданих показників загалом по Україні свідчить про те, що:

- більшість науково-педагогічних працівників ВНЗ не готова працювати в умовах конкуренції з іншими виконавцями;
- ВНЗ України не відпрацювали юридичні та організаційні схеми створення міждисциплінарних дослідницьких груп;
- науково-педагогічний персонал не забезпечує пропозиції розробок, що задовольняють прикладні потреби споживачів наукової продукції;
- часто дослідження, що проводять науково-педагогічні працівники ВНЗ, не розвивають науковий потенціал і є не конкурентоздатними на міжнародному ринку.

Результативність діяльності персоналу ВНЗ щодо міжнародного патентування та ліцензування результатів науково-дослідної діяльності подано на рисунку 3.

Рис. 3. Середні кількості поданих заявок на видачу охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності (Пзіноз) у відповідні відомства іноземних держав та кількість виданих документів (Оіноз) у 2009-2010 рр. за кластерами.
Джерело: склали автори.

Як видно з рисунка 3, беззаперечними лідерами за досліджуваними показниками міжнародної патентно-ліцензійної діяльності є науково-педагогічні працівники ВНЗ Харківської області. Примітно, що за всіма іншими показниками результативності наукової діяльності науково-педагогічний персонал ВНЗ м. Києва випереджає інші регіони, крім науково-педагогічного персоналу ВНЗ Харківської області. Зауважимо, що у 2010 р. науково-педагогічні працівники ВНЗ усіх регіонів, окрім Харківської області, отримали майже однакову кількість охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності в патентних відомствах іноземних країн.

Даний факт свідчить про те, що оцінювання результативності діяльності науково-педагогічного персоналу ВНЗ є комплексним процесом, котрий потребує виваженого підходу, що має ґрунтуватися на врівноваженій системі показників, яка має ієрархічну структуру та відображає всі аспекти діяльності науково-педагогічного колективу на всіх рівнях ВНЗ і кожного конкретного працівника.

Отже, можемо попередньо сформулювати висновок про те, що хоча ВНЗ Харківської області виконали науково-технічних робіт менше, все ж їх результативність була кращою, зокрема за показниками міжнародного патентування. Але за іншими показниками результативності наукової діяльності науково-педагогічні кадри м. Києва є кращими від ВНЗ інших регіонів України.

Зазначимо, що у світовій системі оцінювання науково-технічної діяльності триває пошук нової моделі оцінювання науково-дослідної праці персоналу, що дала б змогу відобразити новий зміст і об'єктивні тенденції в науково-дослідній діяльності ВНЗ. У зв'язку з цим подальшого вдосконалення набувають процедури порівняльного аналізу результативності діяльності персоналу й активізується робота стосовно розроблення порівняно невеликої кількості комплексних показників, що відображали б найсуттєвіші аспекти науково-технічної діяльності персоналу ВНЗ та якість такої діяльності. Всі ці завдання є актуальними і для України, а в контексті нашого дослідження вони є актуальні для оцінювання ефективності діяльності науково-педагогічного персоналу ВНЗ України.

Таким чином, вироблений підхід на основі застосування кластерного аналізу за сукупністю результативних показників може бути використаний як інструмент оцінювання рівня диференціювання науково-педагогічного персоналу за результативністю його праці.

Висновки. В Україні нині існує розгалужена система індикаторів, які в сукупності з тією або іншою мірою точності відображають як кількісні (абсолютні), так і відносні (з певною погрішністю їх можна вважати якісними) характеристики системи підготовки кадрів вищої кваліфікації в Україні.

Кількісні характеристики достатньо точно наводять державна та відомча статистики, а відносні до певної міри мають статистичну базу для обчислення й використовуються в порівняльному аналізі для оцінки можливостей і продуктивності цієї системи в різних економічних і організаційних умовах.

Варто зауважити, що набута в різних умовах вища наукова кваліфікація може відрізнятися навіть тим, що під час навчання в претендента на здобуття наукового ступеня можуть бути зовсім різні кількості знань, навичок, умінь. Це залежить від рівня розвитку наукової школи, де підвищує кваліфікацію претенденти на наукові ступені, кваліфікації наукового керівництва (консультування), від вимог до кваліфікаційної роботи (дисертації та комплексу опублікованих наукових робіт) і до особи претендента, прийнятих в тій або іншій науково-організаційній структурі.

Література

1. Алчян А. А. и Демсец Г. Производство, стоимость информации и экономическая организация // Вехи экономической мысли. Вып. 5. Теория отраслевых рынков./ Слуцкий А. Г. (ред.).- СПб.: Экономич. школа, 2003.- с. 280–317.

2. Бремзен А. и Гуриев С. Конспекты лекций по теории контрактов, 2005, <http://www.nes.ru/russian/research/pdf/2005/GurievBremzen.pdf>.

3. Spence M. Job Market Signaling // *Quarterly Journal of Economics*, 1973, vol. 87.- p. 355–375.

4. Holmström B. Moral Hazard in Teams // *Bell Journal of Economics*, 1982, vol. 13.- p. 324–340.

4. Сосье С. Теория оптимального контракта: моделирование контрактных отношений // *Институциональная экономика./ Олейник А. Н. (ред.), М.: Инфра-М, 2005, сс. 152–190.*

5. Baker G., Gibbons R., Murphy K.J. Subjective Performance Measures in Optimal Incentive Contracts // *Quarterly Journal of Economics*, 1994, vol. 109.- pp. 1125 – 1156.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті досліджено сучасний стан ринку праці регіону. Проаналізовано та оцінено чисельність безробітних, котрі звернулися до центрів зайнятості, рівень безробіття, працевлаштування безробітних, заходи активної та пасивної політики на ринку праці.

This paper investigates the current state of the labor market in the region. Analysis and assessed the number of unemployed who applied to the centers of employment, unemployment, unemployed, measures of active and passive labor market policies.

Ключові слова: активна політика на ринку праці, безробіття, пасивна політика на ринку праці, попит на працю, пропозиція праці, рівень безробіття.

Keywords: active labor market policies, unemployment and passive labor market policies, labor demand, labor supply, unemployment.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Економічна криза і зниження виробництва в Україні спричинили різке зменшення сукупного попиту на робочу силу. Зберігаються тенденції до щорічного скорочення кількості вакансій на підприємствах, в установах і організаціях.

Це зумовлює занепокоєння з огляду на зростання прихованого і довготривалого безробіття, оскільки особи, які шукають роботу, не можуть її отримати, що відповідно призводить до трудової міграції населення за кордон (особливо кваліфікованої робочої сили), а також різних негативних соціальних явищ. Отже, проблеми зайнятості та безробіття на ринку праці мають багатогранний характер і потребують комплексного підходу до їхнього вирішення.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми. Значний внесок у розробку теоретичних аспектів ринку праці зробили зарубіжні науковці Дж. М. Кейнс, Я. Корнай, Р. Колосова, К. Маркс, Ф. Хайек, а також українські вчені - економісти Д. Богиня, І. Бондар, В. Брич, М. Долішній, Е. Лібанова, Л. Лісогор, С. Калініна, А. Колот, С. Злупко, В. Петюх, Л. Шевченко, які досліджували питання регулювання ринку праці та безробіття, створення робочих місць тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кризові явища, яких на сьогодні зазнала Україна, спричиняють не менш глибоку соціальну кризу. Наслідки цієї кризи впливають на всі процеси, які відбуваються в суспільному житті, і безпосередньо стосуються ринку праці.

Ринок праці як одна з найвагоміших складових економіки є дзеркальним відображенням її реального стану і на сучасному етапі характеризується такими особливостями:

- ✓ зростанням ризику незайнятості;
- ✓ істотним погіршенням умов працевлаштування;
- ✓ збільшенням обсягів прихованого безробіття;
- ✓ різкою диференціацією регіональних ринків праці;

✓ зниженням і нестабільністю вартості робочої сили.

Аналіз показників і стану ринку праці в Тернопільській області за останній період засвідчує, що його функціонування щораз ускладнюється, зі збільшенням невідповідності між пропозицією робочої сили та попитом на неї.

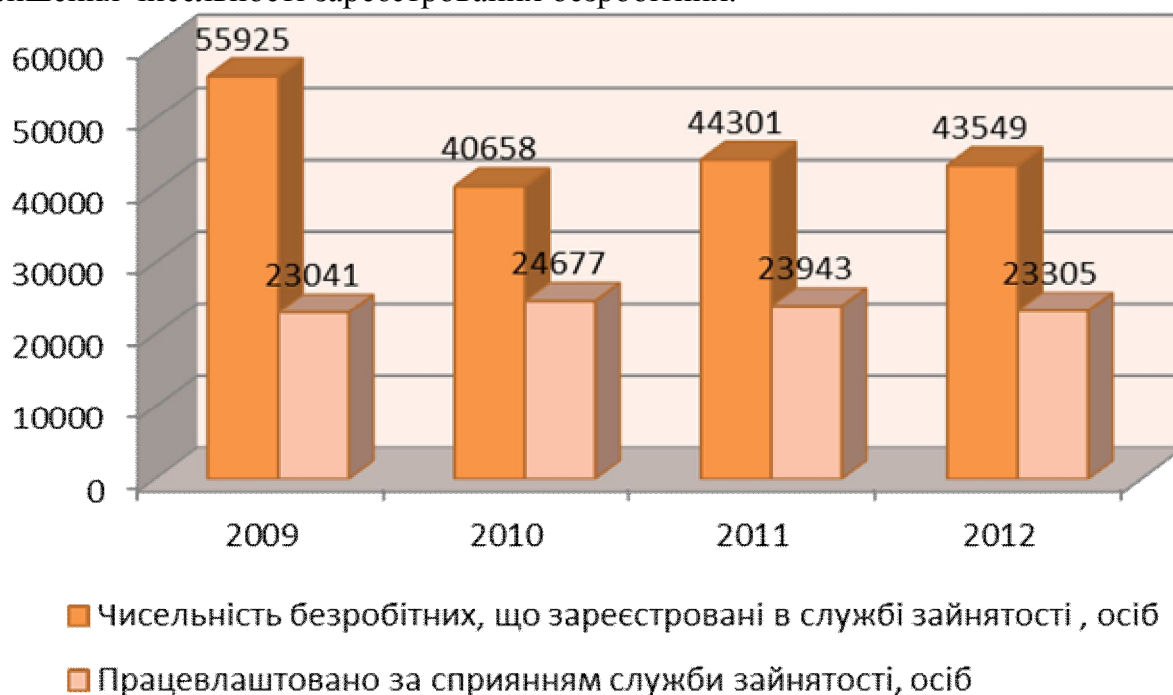
Впродовж 2009 – 2012 р. послугами обласної служби зайнятості скористалось понад 300 тисяч незайнятих громадян. За даними Тернопільського обласного центру зайнятості, на обліку впродовж 2009 – 2012 р. перебувало 241072 особи незайнятих трудовою діяльністю громадян.

Серед цих осіб майже кожен другий (54,2%) мав робітничий фах, а кожен третій (35,9%) був службовцем, або працював на посаді, що не передбачала спеціальної підготовки. Кількість зареєстрованих безробітних упродовж 2009 – 2012 р. становила 184433 особи. На початок 2013 р. кількість незайнятих громадян (16,3 тис. осіб), які звернулися з питань працевлаштування, порівняно з аналогічним періодом минулого року збільшилась на 5% (з них 49,3% проживають у сільській місцевості). Із загальної чисельності безробітних більше ніж 20% становлять особи, які потребують особливого соціального захисту.

Вплив на формування ринку праці в 2012 р. мали значні обсяги вивільнення працівників. Так, підприємства, установи та організації області поінформували службу зайнятості про очікуване вивільнення 11197 працівників, що на 443 особи (або 6,8%) менше, ніж у 2011 р. (12019 осіб). Однак фактично було вивільнено 1812 осіб у 2012 р. проти 1544 у 2011 р. [3, с. 7].

Виникнення проблем у сфері безробіття зумовлено також збільшенням тривалості періоду, впродовж якого незайняті громадяни перебувають в стані пошуку роботи, що призводить до втрати їхніх професійних навичок та певної деградації.

Згідно з даними рис. 1, можна зробити висновок, що впродовж останніх чотирьох років на ринку праці Тернопільської області окреслилася тенденція до зменшення чисельності зареєстрованих безробітних.

Рис. 1. Чисельність зареєстрованих і працевлаштованих безробітних за сприянням Тернопільської обласної служби зайнятості у 2009 – 2012 рр.

(складено автором на основі даних [4])

У 2012 р. статус безробітного надано 48 000 осіб, що на 2200 осіб менше порівняно з 2011 р. Відповідно до 2009 р. чисельність зменшилася на 11%.

Показник рівня безробіття в 2012 р. серед населення віком 15–70 років зменшився загалом у регіонах України і становив у середньому 7,5%. Цей показник у Тернопільській області був більшим від середнього показника рівня безробіття по Україні на 2,3%. Водночас у сусідніх, Хмельницькій, Чернівецькій, Івано-Франківській та Львівській областях рівень безробіття становив відповідно 8,3%, 7,9%, 7,6% та 7,5% [1].

Показник рівня безробіття (розрахований за методологією МОП) в Тернопільській області впродовж останніх чотирьох років знизився з 11,3% у 2009 р. до 9,8% у 2012 р.

Зменшення чисельності безробітних відбулося як серед представників міського населення, так і серед мешканців сільської місцевості. Рівень безробітних у міських поселеннях знизився з 10,4% до 9,7%, серед осіб, які проживають у сільській місцевості - з 9,7% до 9,5% [1].

Основними причинами безробіття в Тернопільській області залишаються такі: вивільнення з економічних причин (реорганізація, ліквідація виробництва, скорочення чисельності або штату працівників); вивільнення у зв'язку із закінченням терміну дії трудового договору (контракту); звільнення за власним бажанням; неможливість знайти роботу після закінчення навчання у навчальних закладах.

У 2012 р. серед безробітних громадян 43,9% осіб здобули професійно-технічну освіту, 20,7% – повну вищу, 22,7% – базову та неповну вищу.

За віковими групами, найвищий рівень безробіття у 2012 р. спостерігався серед молоді віком 25 – 35 років, а найнижчий – серед осіб у віком 50 – 59 років.

У 2012 р. окреслилася позитивна тенденція щодо подачі роботодавцями у службу зайнятості інформації про наявні вакансії. Так, 5748 роботодавців поінформували базові центри зайнятості про 39646 вільних робочих місць і вакантних посад, що на 1,5% більше, ніж у 2011 р. [3, с. 7].

Вільні робочі місця, які виставляють роботодавці на ринку праці регіону, не завжди можуть відповідати вимогам претендентів на ці посади. Із заявлених вакансій 42,3% були із мінімальною заробітною платою, 51,9% – з заробітною платою, що є вищою від мінімальної, але нижчою від середньої зарплати по Тернопільській області. Таким чином, 37342, або 94,2% вакансій передбачали заробітну плату нижчу від середньостатистичної заробітної плати щодо обласного показника, і лише 2212 (5,6%) – із заробітною платою, більшою від середньої зарплати по Тернопільській області, яка тривалий період продовжує залишатись найнижчою в Україні і в 2012 р. становила 2091 грн. [4].

Слід зазначити, що частка вакансій, що передбачали заробітну плату, більшу від середньої зарплати по Тернопільській області, у 2012 р. дорівнювала 5,6% проти 4,3% у 2011 р.

У восьми районних центрах зайнятості Тернопільської області роботодавці подали більш ніж половину вакансій з мінімальною заробітною платою, зокрема у Збаразькому (52,3%), Терехівському (56,6%), Монастирському (59,0%), Бережанському (66,3%), Підволочиському (68,3%), Зборівському (72,4%), Підгаєцькому (74,0%), Шумському районах (77%) [2, 3].

За видами економічної діяльності, найбільше громадян в працевлаштовано у переробній промисловості (23,7%), сільському господарстві, мисливстві, рибному та лісовому господарствах (22,4%), у сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових

виробів і предметів особистого вжитку (15,9)%, державного управління (6,0%), охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (5,1%) в інших галузях менш ніж 4% осіб.

Як підтверджують дані рис. 1, по Тернопільській області визначилася тенденція до зменшення чисельності працевлаштованих з 24677 осіб у 2010 р. до 23305 у 2012 р., тобто на 6% скоротилася кількість вільних робочих місць, що подали роботодавці до центрів зайнятості.

За статистичними даними сьогодні зменшується кількість працевлаштованих громадян за сприяння служби зайнятості, але водночас, знижується рівень безробіття загалом.

За станом на 1 січня 2013 р. по Україні на одну вакансію в центрах зайнятості в середньому претендувало 11 осіб, які шукали роботу. Разом з тим, майже у половині областей України ситуація була більш напруженою, особливо у Хмельницькій та Черкаській областях (відповідно 167 і 93 особи – претенденти, і лише у м. Києві кількість вільних робочих місць дорівнювала кількості громадян, які потребували роботи. На одне вільне робоче місце в середньому по Тернопільській області за станом на 1 січня 2013 р. претендувало 15 осіб. При цьому у Бучацькому, Підгаєцькому, Тербовлянському районних центрах зайнятості та Тернопільському міськрайонному центрі зайнятості навантаження незайнятих громадян на одне вільне робоче місце за станом на 1 січня 2013 р. становило відповідно 11, 10, 8 та 6 осіб [1].

Заходами активної політики служби зайнятості, крім працевлаштування, є також скерування безробітних на громадські роботи та професійне навчання. Пасивна політика виявляється у виплаті допомоги у зв'язку з безробіттям.

Таблиця 1

**Заходи активної та пасивної дії на ринку праці Тернопільської області
впродовж 2009 – 2012 р. [1, 2, 3]**

Показники	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Чисельність безробітних, які зареєстровані у службі зайнятості (осіб)	55 925	40 658	44301	43549
Проходили професійне навчання протягом року (осіб)	3 198	4 486	5 327	5922
в % до чисельності безробітних, що зареєстровані в ТОЦЗ	5,7	11,0	12,0	13,5
Брали участь в оплачуваних громадських роботах протягом року (осіб)	6 304	7 259	8 192	8319
в % до чисельності безробітних, що зареєстровані в ТОЦЗ	11,3	17,8	18,4	19,1
Середній розмір допомоги у зв'язку з безробіттям, грн.	564	680	767	848
в % до мінімальної заробітної плати	75,8	73,8	76,4	74,8

Аналізуючи дані таблиці 1, можна стверджувати, що чисельність тих осіб, які охоплені заходами активної політики зайнятості на ринку праці в Тернопільській області, постійно зростає. Так, у 2009 р. їхня частка щодо, загальної чисельності безробітних становила 17%, 2010 р. – 28,8%, 2011 р. – 30,4%, 2012 р. – 32,6%, а це кожен третій безробітний.

Середній розмір допомоги у зв'язку з безробіттям нині дорівнює приблизно 75% від величини мінімальної заробітної плати (мінімальна заробітна плата в грудні 2012 р. становила 1134 грн.)

Висновки. Аналіз ситуації, яка складається на ринку праці регіону, дає змогу зробити висновок про наявність розходжень між попитом і пропозицією робочої сили (пропозиція перевищує попит), що можна охарактеризувати як їхню незбалансованість, оскільки вказана невідповідність не дає можливості забезпечити належну соціальну спрямованість становлення і функціонування ринку праці; не тільки не виступає цілеспрямованим засобом вирішення проблем зайнятості населення, а й гальмує вирішення багатьох проблем. По-перше, знижується ефективність виробництва внаслідок недовикористання трудового потенціалу певної частини працівників, по-друге, виникають соціальні проблеми, а по-третє, швидкими темпами зростає безробіття.

Література

1. *Інформаційна записка про стан ринку праці Тернопільської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/ter/control/uk/statdatacatalog/list>.*
2. *Обласна служба зайнятості на ринку праці Тернопільщини у 2011 році. – Тернопіль, 2012. – 12 с.*
3. *Обласна служба зайнятості на ринку праці Тернопільщини у 2012 році. – Тернопіль, 2013. – 12 с.*
4. *Основні показники ринку праці Тернопільської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/RP/RP1.htm>.*
5. *Програма зайнятості населення Тернопільської області на 2012 – 2014 роки. – Тернопіль, 2012. – 28 с.*

ДЕМОГРАФІЧНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто та проаналізовано демографічну ситуацію в Тернопільській області. Оцінено перспективи деморозвитку регіону. Визначено основні напрями вдосконалення демовідтворювальних процесів в Тернопільській області.

A demographic situation is considered and analysed in the Ternopil region. The prospects of demodevelopment region are appraised. Certainly basic directions of perfection of demodevelopments processes in the Ternopil region.

Ключові слова: деморозвиток, демографічна ситуація, демографічна політика, відтворення населення, стратегія демографічного розвитку.

Keywords: demodevelopment, demographic situation, demographic policy, recreation of population, strategy of demographic development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Демографічний чинник – один із визначальних для гарантування стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку дедалі актуалізуються. Їх необхідно розглядати як першочергові інтереси держави, як чинник і водночас як результат її функціонування.

Проте нинішня соціально-економічна криза ускладнила демографічні процеси, призвела до помилок і проблем, що болуче позначаються на головному суб'єктові нинішніх перетворень – населенні.

Демографічна ситуація в Україні та у Тернопільській області зокрема привертає увагу науковців через негативний вплив на суспільний розвиток, у т. ч. на розвиток трудових ресурсів потенціалу країни. Процес старіння населення збільшує тиск на працездатну частину суспільства, який неможливо зменшити без невідкладних заходів з боку держави. Демографічна криза в регіоні потребує ґрунтовного наукового дослідження. Актуальність розроблення науково обґрунтованої стратегії демографічного розвитку, відповідних заходів і механізмів її реалізації зумовлена необхідністю пом'якшення наслідків демографічної кризи, усунення загроз національній безпеці України у соціально-економічній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Демовідтворювальні процеси в Україні були об'єктом дослідження багатьох учених уже багато десятиріч. Нині особливої уваги заслуговують праці вчених М. Долишнього, С. Злупка, Е. Лібанової, О. Мельника, С. Новикової, С. Петрової, С. Пирожкова, С. Писаренко, О. Позняка, М. Птухи, М. Романюка, В. Стешенко, Л. Шаульської та інших, в яких здійснено значний внесок у теорію деморозвитку регіону.

Проблемам демографічних аспектів соціально-економічного розвитку Тернопільської області приділяють значну увагу місцеві органи влади, Головне управління статистики і науковці.

Однак варто зазначити, що проблеми впливу природного та механічного руху населення на формування трудового потенціалу на регіональному рівні залишаються недостатньо дослідженими. З урахуванням цього збільшена увага до економічних досліджень різних аспектів функціонування ринку праці регіону, проблеми зайнятості населення. Таке вивчення необхідне для встановлення основних напрямків комплексного соціально-економічного розвитку регіону, що утворюють підвалини для здійснення управлінських рішень.

Мета статті. Обґрунтування закономірностей демографічних процесів у Тернопільській області з позиції їх впливу на соціально-економічний розвиток, розроблення практичних рекомендацій щодо перспектив і шляхів поліпшення демографічної ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження показують, що сьогодні Україні загалом і Тернопільській області зокрема загрожує реальна небезпека, катастрофічна і непоправна за наслідками, назва якій – демографічна криза. Найбільшими матеріальними збитками для будь-якої країни світу за будь-яких часів були і є людські втрати. Зменшення тривалості життя, народжуваності, зниження рівня здоров'я нації, зростання еміграції, збільшення смертності населення, його старіння тощо – все це негативно впливає на кількісно-якісний, кваліфікаційно-освітній рівень робочої сили, яка в кінцевому рахунку забезпечує державний та індивідуально-людський добробут.

Чисельність населення, його динаміка і статево-вікова структура – найважливіші показники демографічної характеристики народонаселення. Важливим є також природний приріст населення.

Чисельність населення Тернопільської області починаючи з 1994 р. зменшувалась (у цілому в Україні – з 1993 р.). Щорічно область втрачала від 2,3 тис. осіб у 1995 р. (найменше) до 8,6 тис. осіб у 2001 р. (найбільше). За роки незалежності втрати населення області становили понад 95 тис. осіб. Позитивним чинником є все ж те, що впродовж чотирьох останніх років кількість населення області зменшується повільнішими темпами.

За станом на 01. 01. 2013 р. в області проживало 1077,691 тис. осіб. (у тому числі в міських поселеннях – 475,215 тис. осіб, а в сільській місцевості – 602,476 тис. осіб).

Чисельність населення Тернопільщини змінювалася за рахунок природного та міграційного рухів. До кінця 80-х років ХХ ст. вирішальну роль у формуванні змін цієї чисельності відіграв природний приріст, а роль міграцій була незначною і з 1990 до 1993 р. вплив міграційних процесів став вирішальним, а вже з 1994 р. зменшення чисельності було зумовлено як природним, так і міграційним скороченням.

Загальне скорочення населення області в 2012 р. відбулося за рахунок природного – 2209 осіб та міграційного скорочення – 613 осіб.

Найважливішим чинником динаміки загальної чисельності населення області є його природний рух.

У 2012 р. кількість жителів зменшилась у 16 районах області (від 0,4 особи на 1000 наявного населення в Бучацькому до 12,1 у Лановецькому районах). Лише в м. Тернополі та в Тернопільському районі зареєстровано зростання чисельності населення (відповідно 1,3 та 4,4 особи на 1000 наявного населення).

Головний чинник формування чисельності населення – природне скорочення населення – спостерігалось в усіх районах області, за винятком Бучацького району та м.Тернополя, де в 2012 р. було зареєстровано природний приріст населення. Рівень

природного скорочення мав значні відмінності в районах області. Цей показник коливався від 1,3 особи на 1000 наявного населення в Кременецькому районі до 8,3 у Лановецькому та Підгаєцькому районах за середньообласного значення 2,9‰.

Природне скорочення населення є наслідком перевищення числа померлих над кількістю народжених. Упродовж 2012 р. в області народилося 11355 дітей, або 11,5 дитини на 1000 наявного населення (в Україні – 11,5‰), а померло 13564 особи або 13,7‰ (в Україні – 14,5‰). Природний рух населення в 2012 р. був характерним зниженням смертності та зростанням народжуваності.

Таблиця 1

Складові формування приросту чисельності населення Тернопільської області в 2012 р. [1]

(осіб)

	Наявне населення на 1 січня 2012 р.	Загальний приріст	У тому числі			Наявне населення на 1 січня 2013 р.
			природний приріст	міграційний приріст	зміни внаслідок АТП	
Усього	1080513	-2822	-2209	-613	-	1077691

Найвищими показники народжуваності були в Кременецькому (14,6‰) та Бучацькому (14,0‰) районах, а найнижчими – в Борщівському і Монастириському (по 9,5‰), Підволочиському (9,6‰) та Бережанському (9,7‰) районах.

Одним із важливих чинників природного приросту населення є питома вага жінок репродуктивного віку (15-49 років) у загальній кількості населення. Цей показник у Тернопільській області з року в рік зростав: у 1991 р. – 41,8%, у 2001 р. – 46,1, а в 2012 р. – 47,1%. Кількість жінок найвищої дітородної активності (20-24 роки) становила 14,7% репродуктивного контингенту, тобто є об'єктивні підстави для росту народжуваності.

Причиною все ж невисокої народжуваності залишається складна соціально-економічна ситуація, особливо низький життєвий рівень населення, що виявилось у зменшенні сукупного доходу сім'ї, відставанні заробітної плати від зростання цін, збільшенні офіційного та прихованого безробіття, скороченні як обсягів житлового будівництва, так і безкоштовного отримання житла для молодих сімей від держави.

Реальним резервом зменшення природного скорочення населення є зниження рівня смертності. Інтенсивність смертності залежить від рівня старіння населення. Найвищий рівень смертності зареєстровано в Підгаєцькому (19,9‰) і Лановецькому (18,7‰) районах, серед населення яких висока питома вага осіб похилого віку.

Значним резервом скорочення смертності в області варто вважати зниження рівня смертності дітей віком до 1 року, який у 2012 р. становив 7,6‰.

Важливим демографічним показником є також розподіл населення за окремими віковими групами (таблиця 2).

Поділ населення на групи – особи у віці 0-14 років, 15-49 років та 50 років і старші дає можливість зробити такі висновки: у Тернопільській області сформувався регресивний тип відтворення населення, оскільки питома вага осіб віком 0-14

років (15,6%) значно нижча від питомої ваги осіб старших 50 років (34,2%), що має негативні наслідки для відтворення населення, оскільки не забезпечується його просте відтворення.

Важливо, що рівень старіння населення, який характеризується питомою вагою осіб у віці 60 років і старших, значно вищий у сільських жителів (23,9% проти 16,5% у міських).

Таблиця 2

Розподіл постійного населення Тернопільської області за віковими групами та типом поселень за станом на 01. 01. 2012 р. [1]

	Кількість населення, тис. осіб		
	всього	міське	сільське
Все населення в тому числі у віці:	1077,2	470232	606948
0-14 рр.	168476	72723	95753
15-49 рр.	540221	250498	289723
50 і старшому	368483	147011	221472
60 і старшому	222588	77632	144956
У відсотках до загальної кількості			
0-14 рр.	15,6	15,5	15,8
15-49 рр.	50,2	53,3	47,7
50 і старшому	34,2	31,3	36,5
60 і старшому	20,7	16,5	23,9

Середній вік населення регіону за станом на 01. 01.2012 р. дорівнював 39,7 років, причому у міського населення він був дещо нижчий (38,0 років), ніж у сільського (41,0 рік).

Ще одним важливим показником демографічної ситуації є середня тривалість життя. У Тернопільській області цей показник становив 73,24 роки, причому для чоловіків – 68,42, а для жінок – 77,74 року.

Міграційне скорочення населення порівняно з розміром природного скорочення впливає на формування загальної чисельності населення області значно менше. Упродовж останніх трьох років міграційний відтік населення поступово зменшується.

У 2012 р. в області міграційне скорочення населення сформувалося за рахунок міжрегіональної міграції, яка мала характер еміграції: на 13678 осіб вибулих з області припадало 13065 прибулих. Найбільше міграційне скорочення сформувалося за рахунок еміграції в м. Київ, Хмельницьку, Івано-Франківську, Чернівецьку та Львівську області. За межі України з області вибуло 293 особи, а прибуло на постійне

проживання з інших країн 375 осіб. Основними країнами виїзду залишаються Росія – 21,0%, Іспанія – 19,8%, США – 16,4%, Німеччина – 10,9%, Італія – 7,3%.

Скорочення населення за рахунок міграції в 2012 р. було зареєстровано в 13 районах області та м.Тернополі. Найсуттєвіший рівень міграційного скорочення спостерігався в Монастириському (4,5 особи на 1000 наявного населення), Зборівському і Лановецькому районах (по 3,8) та м. Тернополі (3,2‰). Разом з тим, у чотирьох районах області відбувся міграційний приріст населення. Переважаючим цей показник був у Тернопільському районі (6,3 особи на 1000 наявного населення) .

Третій чинник, що змінює чисельність населення, – адміністративно-територіальні перетворення, які спричиняють зміни в кількості міського та сільського населення області й районів. У 2012 р. такі перетворення в Тернопільській області не відбувалися.

Обґрунтована демографічна політика є важливим чинником регулювання процесів відтворення населення. Вона покликана впливати на формування бажаного для суспільства режиму відтворення населення чи збереження зміни тенденцій у галузі динаміки чисельності та структури населення, темпів їх змін, динаміки народжуваності, смертності, сімейного складу, розселення, внутрішньої та зовнішньої міграції, якісних характеристик населення. Для поліпшення сучасної демографічної ситуації в Україні та в Тернопільській області зокрема потрібно розробити і затвердити Концепцію демографічного розвитку суспільства.

Щодо прогнозу подальшого деморозвитку України, то він доволі невтішний. Відомі різні методики оцінки прогнозу чисельності населення. Вони суттєво відрізняються між собою, що додатково свідчить про об'єктивні труднощі здійснення подібного прогнозу в такій складній сфері, як розвиток народонаселення. З метою уникнення грубих помилок відповідні організації, прогнозуючи можливий деморозвиток України, пропонують оптимістичний, песимістичний та проміжний між ними (середній) варіанти такого прогнозу.

Таблиця 3

Прогнозні оцінки чисельності населення України до 2025 р., тис. осіб [6]

Організація	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2025 р.
Середній варіант						
НДПМЕ	49627	48068	4300	936	46674	46706
НІСД	52108	51724	50935			
ООН	50974	50526	50085	49680	49125	48715
МСК СНД	51611	52516				
Бюро цenzів США	50380	50117	49834	49491	49058	48679
Оптимістичний варіант						
НІСД	52297	52200	51965			
ООН	51359	51370	51445	51612	51734	52172
РВПСУ			47600			
Песимістичний варіант						

	52001	51382	50241			
ООН	50659	49963	49151	48261	47107	45953
РВПСУ			46100			

Із даних таблиці 3 видно, що чисельність населення України за середнім, найбільш зваженим варіантом прогнозів у 2025 р. мала б коливатися від 46,7 до 48,7 млн. осіб. Найближчим до дійсності виявився прогноз НДІМЕ.

Як цілком правильно зазначають провідні вітчизняні фахівці з теорії народонаселення, зменшення чисельності мешканців країни, що значною мірою зумовлене соціально-економічною кризою, триватиме впродовж усього прогнозованого періоду.

Як свідчать найновіші статистичні дані (за станом на 01. 01. 2013 р. в Україні проживало 45560,3 тис. осіб), реалії стосовно відтворення населення є значно гіршими за песимістичні варіанти прогнозів.

Навіть малоімовірне суттєве поліпшення режиму відтворення населення не зможе, очевидно, компенсувати негативного впливу на процес деморозвитку несприятливої вікової структури.

Загалом сучасний тип відтворення народонаселення, найреальнішою перспективою якого, принаймні для економічно розвинутих країн, є нульовий приріс, з усією гостротою окреслив проблему значного поліпшення якісних характеристик населення, спроможних забезпечити досягнення оптимального рівня відтворення та використання трудового потенціалу суспільства.

Найбільшій ж гостроті ця проблема набула в Україні, яка невиправдано довго затрималася на стадії перехідного періоду в розвитку економіки і фактично позбавлена перспективи нарощування кількісних параметрів розвитку народонаселення як найбільшого чинника формування трудового потенціалу.

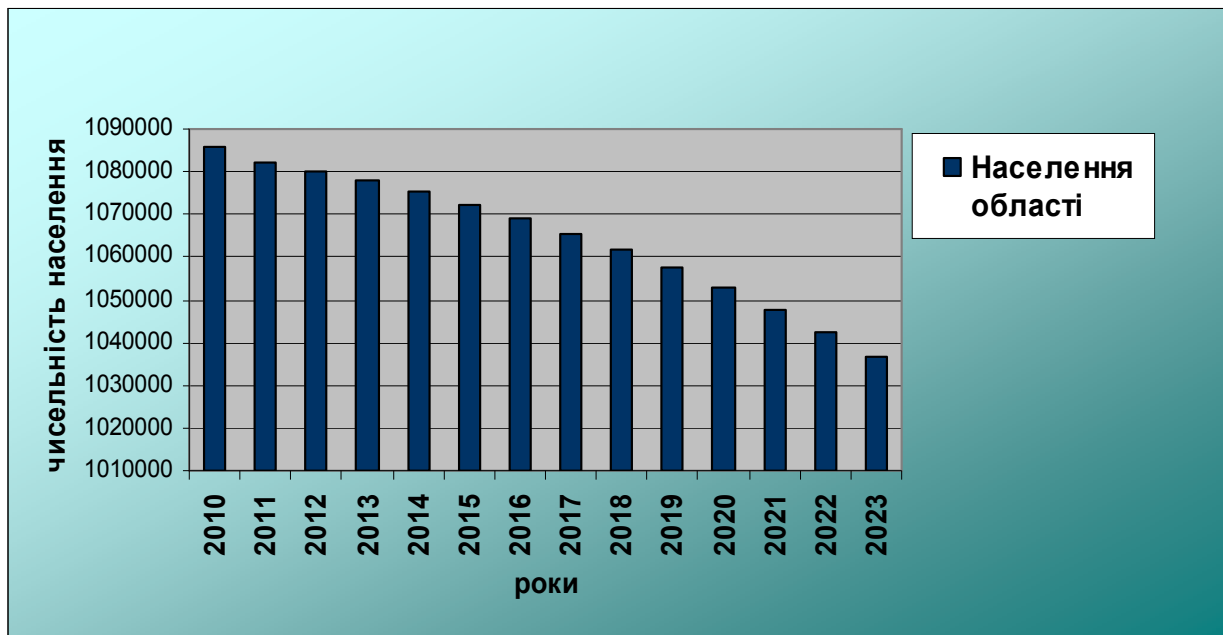
Аналізуючи сучасний стан розвитку демографічних процесів у Тернопільській області, доцільно виявити тенденції зміни чисельності населення в майбутньому.

Найточніші розрахунки як загальної чисельності населення, так і окремих вікових груп можна виконати методом пересування вікових груп. Користуючись даним методом, в Excel здійснено прогнозні розрахунки чисельності населення області до 2023 року.

Визначення перспективної чисельності населення має важливе практичне значення при прогнозуванні чисельності й складу територіальних сукупностей людей. Їх суть полягає в можливості врахування за перспективного аналізу зовнішніх для системи чинників і зменшення відносної похибки при прогнозі невеликих за чисельністю територіальних сукупностей людей.

Особлива увага звернута на перспективні обчислення при обґрунтуванні регіональної демографічної політики держави.

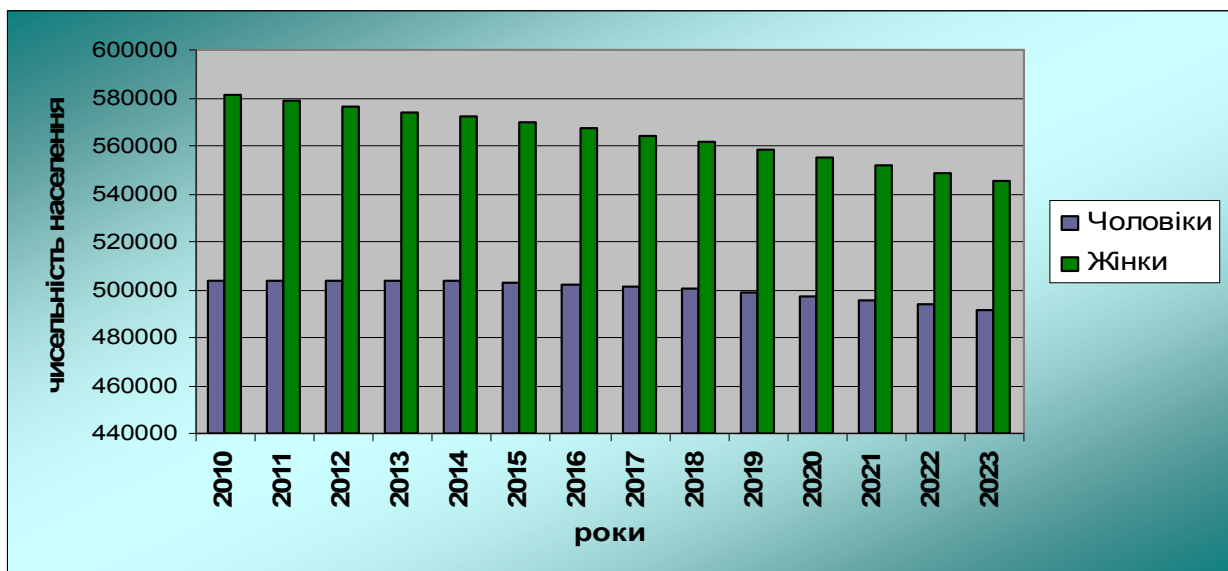
За даними розрахунками в області передбачається зменшення чисельності населення з 1085614 осіб на початок 2010 р. до 1036767 осіб у 2023 р., або на 48847 осіб (4,5%) менше (рис. 1).

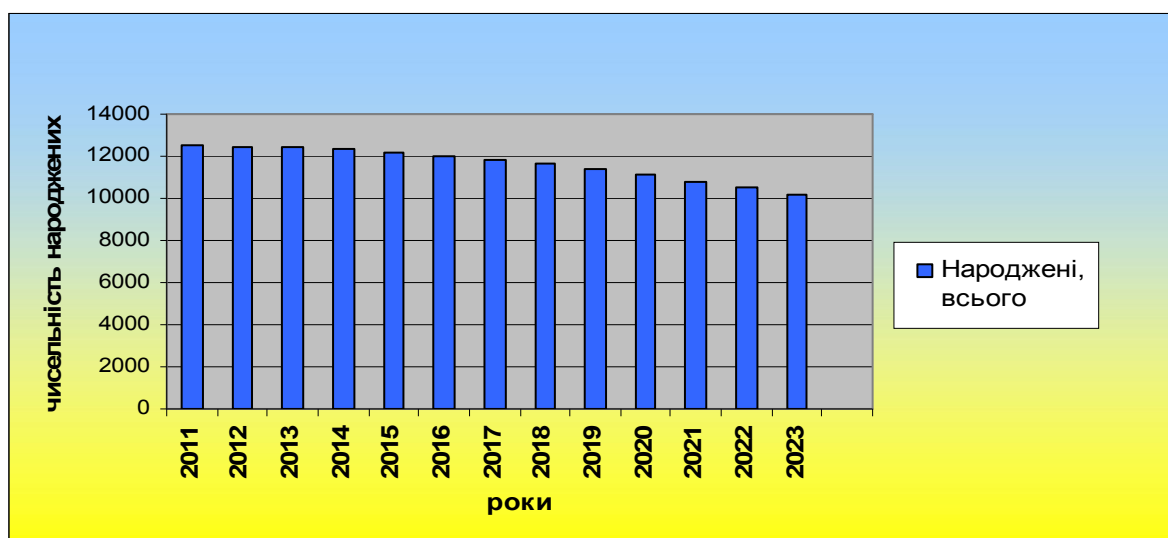
Рис. 1. Прогнозна динаміка зміни чисельності населення Тернопільської області (на основі розрахункових прогнозних даних)

При цьому чисельність жінок зменшуватиметься швидшими темпами (на 6,3%), ніж чоловіків (на 2,5%) – (рис. 2).

Народжуваність населення Тернопільської області протягом аналізованих років також зазнає змін. У 2023 р. народжуваність складатиме 10182 особи, що на 17,9% менше відповідного показника 2009 року (рис. 3).

Рис. 2. Прогнозна динаміка зміни статевої структури населення Тернопільської області (на основі розрахункових прогнозних даних)

Рис. 3. Прогнозна динаміка зміни народжуваності в Тернопільській області (на основі розрахункових прогнозних даних)

Такий прогноз демографічної ситуації в Тернопільській області спонукає шукати шляхи її поліпшення з метою збереження та розвитку трудового потенціалу регіону.

Висновки. Таким чином, у Тернопільській області, як і в Україні в цілому, є низка демографічних проблем. Можна стверджувати, що демографічна ситуація негативно впливає на формування трудового потенціалу досліджуваного регіону. Природний приріст залишається від’ємним, хоча народжуваність дещо зростає, але високою залишається смертність населення. Найбільші темпи зростання смертності – в працездатному віці.

Для поліпшення демографічної ситуації в Україні та у Тернопільській області необхідно здійснити такі заходи:

- ✓ збільшити очікувану тривалість життя населення за рахунок підвищення якості життя, зниження передчасної смертності, насамперед у дитячому віці, серед підлітків і осіб працездатного віку;
- ✓ поліпшити репродуктивне здоров’я населення;
- ✓ збільшити тривалість здорового (активного) життя шляхом зменшення захворюваності, травматизму й інвалідності;
- ✓ створити передумови для підвищення рівня народжуваності завдяки поступовому переходу від переважно малодітного до середньодітного типу репродуктивного поведіння родин.

Значні масштаби і можливі негативні наслідки зовнішньої міграції висококваліфікованих спеціалістів потребують керованості з боку держави та розроблення системи заходів щодо регулювання зовнішньої міграції, що поєднуватиме: подолання кризових явищ в економіці; ліквідацію заборгованості з виплатою заробітної плати; фінансування пріоритетних галузей економіки і науки; ліквідацію розриву між рівнем життя висококваліфікованих спеціалістів в Україні та рівнем життя спеціалістів за кордоном.

До пріоритетних завдань національної та регіональної моделей управління міграційним рухом населення потрібно віднести регулювання: територіальних міждержавних переміщень населення та зовнішніх трудових міграцій; імміграційних

процесів – як трудових, так і стаціонарних; еміграційних процесів (постійних, тимчасових і трудових); внутрішніх міграцій (переселенських, трудових, маятникових та сезонних). Збереження кваліфікаційного потенціалу держави необхідно розглядати як складовий елемент економічної безпеки держави.

Література

1. Головне управління статистики у Тернопільській області // <http://www.ternstat.tim.net.ua/>
2. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії /За ред. В. Стещенко. – К.: Інститут економіки НАНУ, 2001. – 560 с.
3. Демографічні перспективи України до 2026 року. – К., 1999. – 55 с.
4. Державний комітет статистики України // <http://ukrstat.gov.ua>
5. Лібанова Е. М., Макарова О. В., Позняк О. В., Шевчук П. Є., Шишкін В. С. Демографічні перспективи України: 2000–2075 роки //Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – Вип. 11. – С. 126–141.
6. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) /За ред. чл.-кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
7. Доступний з: <http://demoscope.ru/weekly/2011/0465/index.php>. – Електронний ресурс журналу «Демоскоп».

РЕЗЕРВИ ЗРОСТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті викладено основні результати дослідження ефективності праці на підприємствах аграрно-індустріального регіону. Визначено основні чинники та резерви підвищення ефективності праці на промислових та сільськогосподарських підприємствах в сучасних умовах. Обґрунтовано пріоритетні напрями стратегії розвитку Тернопільської області в контексті підвищення ефективності праці.

The article presents the main results of the efficiency of labor in the agro-industrial enterprises of the region. The main factors and reserves growth in labor efficiency in industrial and agricultural enterprises in the modern world. Grounded priorities strategy Ternopil region in the context of productivity growth.

Ключові слова: ефективність праці, продуктивність праці, інтенсивність праці, результативність праці.

Key words: labor efficiency, labor productivity, labor intensity, productivity of labor.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Нині негативні процеси у сфері соціально-трудових відносин стримують розвиток аграрного сектору економіки, знижують ефективність праці та є основними причинами низької його оцінки. Одна з проблем економіки аграрно-індустріальних областей – те, що сільськогосподарські організації, отримавши самостійність, виявилися не готовими до пошуку шляхів підвищення продуктивності праці, її результативності та інтенсивності, що в кінцевому підсумку знижувало ефективність праці та виробництва. Більше того, недостатність інформації про ринкові методи управління ефективністю праці та неспроможність до самостійної побудови систем її стимулювання призвели до зниження реальної заробітної плати, продуктивності праці та відтоку працівників із сільського господарства. Це свідчить про необхідність нових підходів до вивчення та управління ефективністю праці.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Методологічні, методичні та прикладні питання багатопланової проблеми підвищення ефективності праці були і залишаються об'єктом наукових досліджень. Істотний внесок у розв'язання цієї проблеми належить зарубіжним дослідникам (С. Брю, Е.Дж. Доллану, Г. Емерсону, К. Макконнелу, А. Маршаллу, П. Самюельсону та ін.). Вивченню механізмів і важелів підвищення ефективності й продуктивності праці присвячують свої праці українські вчені О. Карпіщенко, А. Колот, О. Іляш, А. Ласкавий, Т. Лепейко, В. Лукашевич, І. Пащенко, І. Прокопенко, А. Ревенко, В. Савченко, М. Семикіна та ін.

Водночас залишаються дискусійними і недостатньо дослідженими питання управління системою ефективності праці, адекватною ринковим умовам, вивчення низки теоретичних і практичних аспектів взаємодії продуктивності та ефективності праці. Належним чином оцінюючи внесок учених у розвиток теорії ефективності праці, варто зазначити, що досліджувалися переважно питання вдосконалення продуктивності та стимулювання праці. У вітчизняній економічній теорії та практиці

мало наукових праць, у яких безпосередньо розглянуті питання оптимізації чинників та резервів виробництва як основи зростання ефективності праці. Крім того, продуктивність праці іноді ототожнюють з ефективністю.

Мета статті полягає у дослідженні багатоаспектних проблем підвищення ефективності праці працівників у аграрно-індустріальному регіоні та визначенні резервів її зростання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Господарський профіль Тернопільської області значною мірою визначають сільське господарство, харчова і переробна промисловість, легка промисловість, випуск сільськогосподарської техніки, виробництво будівельних матеріалів.

Тернопільщина є досить специфічним регіоном із значним природо-ресурсним потенціалом, характеризується низькою землезабезпеченістю, великим резервом робочої сили, слабким промисловим сектором та молою часткою високотехнологічної продукції (табл. 1).

Таблиця 1.

**Пропорції регіону в Україні за основними
узагальнюючими соціально-економічними показниками в 2011р.**

Показники	Частка області в Україні (%)
Територія	2,3
Населення	2,4
Економічно активне населення	2,1
Валовий регіональний продукт	1,2
Обсяг реалізованої промислової продукції	0,6
Обсяг реалізованої продукції сільського господарства	3,1
Роздрібний товарооборот підприємств	1,3
Вартість основних засобів	1,3
Інвестиції в основний капітал	1,0
Прямі іноземні інвестиції	0,2
Експорт продукції	0,2

(складено за даними [1])

За рівнем розвитку промисловості Тернопільщина займає 22 місце серед областей України, провідне місце серед галузей промисловості належить харчовій. Переробну промисловість регіону представляють 200 харчових підприємств різної форми власності – від спиртових заводів із стовідсотковою часткою державної власності до широкого переліку акціонерних та приватних переробних підприємств: цукрової, молокопереробної, м'ясопереробної, хлібопекарної, пивоварної, консервної та борошномельно–круп'яної галузі.

На Тернопільську область припадає 2,3% сільськогосподарських угідь і 2,7% орних земель України. Область виробляє 3% сільськогосподарської продукції України [2].

Значний сировинний ресурс продукції сільськогосподарського виробництва – прекрасна база для розвитку харчової промисловості. В області функціонують 7 цукрових заводів, 14 спиртових заводів, 15 підприємств молочної промисловості, 2 пивоварні заводи, 4 потужних підприємства консервної промисловості, підприємства із виробництва борошно-круп'яної, хлібопекарської продукції тощо [2].

Молочна промисловість виробляє масло, сир, цільномолочні продукти, сухе знежирене молоко. Найбільшими підприємствами цієї галузі є Тернопільський молокозавод, ЗАТ «Молоко» (с. Білокриниця), Козівське молокопереробне підприємство «Біопродукт» ТОВ «Агро», Бучацький, Вишнівецький сирзаводи, Теревовлянський завод сухого знежиреного молока, маслозаводи – Шумський, Підгаєцький, Чортківський та ін. М'ясна промисловість представлена більш ніж ста м'ясопереробними підприємствами різних форм власності [2].

Легка промисловість (8,4% від загальновітчизняного виробництва) за обсягом товарної продукції займає друге місце після харчової, а за кількістю зайнятих – перше місце в структурі промисловості Тернопільської обл. Виділяються текстильна, швейна, галантерейна, взуттєва промисловість.

Промислові підприємства виготовляють половину валового сукупного продукту області та зорієнтовані переважно на переробку аграрної продукції. Кожна третя тонна спирту, десята тонна бурякового цукру, чотирнадцята тонна жирних сирів в Україні – вироблена у нашій області. Займаючи 2,3 % території України та 2,4 % її населення, область виготовляє 3,1 % сільськогосподарської продукції. Питома вага Тернопільщини за останні роки в обсягах виробництва України становить: у виробництві спирту –28 %, цукрових буряків – 12,5 %, зернових – 3,4 %. м'яса – 2,5-2,9 %, молока – 3,5-4,0 % та яєць – 2,7-2,8 % [1].

Проте регіон характеризується мало-диверсифікованою структурою виробництва, депресивними явищами, низькою ефективністю праці працівників сільськогосподарських підприємств та дуже низькою ємністю споживчого ринку.

У Тернопільській області залишаються найнижчими в Україні середньомісячна заробітна плата, рівень залучення в економіку області інвестицій, у т. ч. й іноземних, рівень експорту, розвитку малого підприємництва, податкових надходжень, розвиток виробничої та соціальної інфраструктури. У таблиці 2 наведена динаміка основних макроекономічних показників Тернопільської обл.

Упродовж 2010–2011рр. обсяг валового регіонального продукту збільшився на 28 %. У 2012 р. тривала позитивна динаміка зростання темпів промислового виробництва. Обсяг реалізованої промислової продукції у 2012р. становив 6,7 млрд. грн.

За результатами виробничої діяльності у 2012 р. зростання обсягу виробництва у харчовій галузі було забезпечено насамперед успішною роботою цукрових заводів області, які виробили 208,8 тис. тонн цукру, зростанням обсягів виробництва молочних продуктів та морозива на 10,2 % [4].

Обсяг виробництва продукції борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів зріс на 10%. Провідними підприємствами галузі, що забезпечили збільшення виробництва продукції, є ТзОВ «Бучачагрохлібпром», ТОВ «Самолусківський крохмальний завод», ТОВ «Віконт» і ВАТ «Екор ТВ».

На 12,1% зросло виробництво пива, це зумовлено збільшенням обсягу виробництва продукції ТзОВ «Микулинецький Бровар» та Тернопільське ВАТ «Опілля» [4].

Збільшення обсягу виробництва продукції в 2011–2012 рр. у легкій промисловості на 6,6% забезпечено стабільним зростанням обсягів виробництва продукції ВАТ ТОВ «Текстерно», Збараської ВК № 63, ПАТ Тернопільський завод штучних шкір «Вінітекс» і ТзОВ «Вінісан» [4].

У целюлозно-паперовому виробництві та видавничій діяльності зростання обсягу виробництва промислової продукції становило 90,1 %. У хімічній та

нафтохімічній промисловості зростання виробництва продукції на 24,6 % забезпечили ТзОВ «Феро-пласт» та ТзОВ «Уніпак –Україна» [4].

Упродовж січня–вересня 2012 р. 62,6% промислових підприємств області спрацювали прибутково та отримали 159,3 млн грн прибутків. Фінансовий результат підприємств до оподаткування був позитивним (56,3 млн грн). Середньомісячна заробітна плата у 2012 р. дорівнювала 2250 грн та зросла на 10,9 % порівняно з 2011 р. [4].

Таблиця 2

Динаміка основних макроекономічних показників області (за даними [3])

Показники	Темп зростання 2011/2010 (%)	2009	2010	2011
Чисельність зайнятих економічною діяльністю, осіб	100,5	422,1	431,3	433,6
Обсяг валового регіонального продукту, млн. грн..	128,0	11173	12726	16294
Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, грн.	128,5	10240	11713	15055
Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту	100,3	94,5	100,4	100,8
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн. грн.	148,7	5213,2	5476,1	8144,5
Індекс промислового виробництва	109,7	84,8	102,5	112,4
Індекс сільськогосподарського виробництва	129,6	101,7	94,8	122,9
Роздрібний товарооборот у факт. цінах, млн. грн.	128,9	7600	8791	11334,2
Обсяг реалізованих послуг, млн. грн.:	--	1300	--	1670,6
Індекс споживчих цін	95,6	111,2	108,5	103,7
Середньомісячна заробітна плата, грн.	112,8	1411,8	1658,6	1871
Індекс реальної заробітної плати	94,7	92,6	110,8	104,9
Продуктивність праці (середньорічний виробіток), тис. грн.*	+27,5%	26,5	29,5	37,6
Фінансові результати підприємств області до оподаткування (млн. грн.):	109,6	347,4	197,9	199,8
Підприємства промисловості		-124,7	-111,7	-1004,2
Сільського господарства		710,0	638,4	1007,7
Будівництво		-6,9	-29,9	9,8
Продуктивність праці в на одного зайнятого в с/г виробництві, грн.	140,1	158735,7	149095,5	208978,2
Рівень рентабельності с/г виробництва, %	170,8	28,5	16,1	27,5
Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції тваринництва в с/г підприємствах, %		--	-6,8	-3,4
Кількість інноваційно активних підприємств у промисловості за напрямками інноваційної діяльності, (% від заг. кількості п-в.	117,5	46 (16%,6)	40 (14,5%)	47 (17%)
Інвестиції в основний капітал, млн. грн. (% від загального по Україні)	110,4	1428 (0,9%)	2109 (1,4%)	2329 (1,1%)

*розрахункові дані

Основні макропоказники поліпшувались завдяки :

– зростанню обсягів промислового виробництва. Спостерігалася позитивна динаміка виробництва продукції у переробній промисловості, зокрема, збільшилося виробництво у харчовій промисловості на 3,1 %, легкій – на 6,6 %;

– збільшенню обсягів сільськогосподарського виробництва. За підсумками 2012 р. аграріями області отримано врожаї зернових – понад 2,2 млн. тонн; в усіх категоріях господарств збільшено виробництво зернових – на 15 %, картоплі – на 2,8 %, виробництво м'яса зросло на 3,6 %, молока – на 9,9 %, яєць – на 9,4 %, виробництво валової продукції сільського господарства – на 9,8 %; [4];

– зростанню обсягів капітальних інвестицій в економіку області.

Статистика свідчить, що впродовж аналізованого періоду поряд із зростанням продуктивності праці працівників сільського господарства знизилась трудомісткість виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Позитивна тенденція зменшення затрат праці при виробництві основних видів продукції за незмінності інтенсивності праці обумовлена зростанням інтенсифікації виробництва, фондоозброєності, підвищення рівня механізації трудових процесів, упровадженням нових технологій. У результаті відбувається як скорочення витрат праці на виробництво одиниці продукції, так і підвищення врожайності сільськогосподарських культур і тварин.

Однак діяльність більшості підприємств аграрної сфери області впродовж тривалого періоду характеризувалася низькою ефективністю. Незначні позитивні зрушення останніх років ще не гарантують стабільності зростання обсягів виробництва продукції в галузі. Основними причинами цього є низька технічна оснащеність і технологічна недосконалість процесу виробництва продукції сільського господарства. Окрім цього, варто відзначити ще й невміння організовувати процес праці за нових умов господарювання. Не обґрунтований та недосконалий механізм мотивації праці, який би відповідав умовам праці, що склалися нині в галузі сільського господарства, в наслідок чого він по суті, призводить до зниження ефективності праці.

У своєму дослідженні ми розглядаємо ефективність праці як комплексний показник, що характеризує рівень використання робочої сили на основі оцінки інтенсивності (кількість відпрацьованих людино-днів, людино-годин, тривалість робочого дня), продуктивності праці (валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, продуктивність праці) та результативності праці (прибуток, виручка від реалізації, отримана в розрахунку на одного працівника).

Важливим аспектом оцінки ефективності праці працівників є аналіз інтенсивності праці. Це обумовлено тим, що фонд робочого часу одного працівника прямо залежить від кількості відпрацьованих днів за рік і середньої тривалості робочого дня. Тому скорочення як цілоденних, так і внутрішньо змінних простоїв сприяє підвищенню інтенсивності використання праці в промислових та сільськогосподарських підприємствах області. Головна роль в оцінці ефективності праці належить показникам продуктивності праці, що є основними. При проведенні аналізу продуктивності праці ми використовуємо систему показників, яка охоплює: узагальнюючі показники і часткові показники. Узагальнюючі показники продуктивності праці дають змогу вивчити загальні (основні) тенденції зміни продуктивності праці впродовж досліджуваного періоду. До часткових показниками оцінки продуктивності праці відносять трудомісткість виробництва одиниці продукції, що допомагає проаналізувати зміну витрат праці на одиницю продукції.

Показники результативності праці тісно пов'язані з ефективністю і дозволяють оцінити величину отриманої грошової виручки і розмір прибутку в розрахунку на одного працівника або на одну люд. - годину.

Отже, незважаючи на позитивну динаміку розвитку Тернопільської області в цілому, ми визначили основні чинники, що зумовили низький рівень ефективності праці у сільськогосподарському виробництві:

- 1) наявний дефіцит оборотних коштів у агропідприємствах;
- 2) недостатньо розвинуті кредитно-фінансові механізми підтримки сільгоспвиробників;
- 3) недостатній розвиток тваринництва, що призводить до низького рівня зайнятості на селі та не раціонального землекористування;
- 4) старіння основних виробничих фондів – 55 %. В структурі наявних основних фондів впродовж останніх років питома вага сільського господарства зменшилась майже вдвічі.

Зі зміною рівня ефективності праці відбувається зміна у складі чинників, які сприяють її зростанню. Так, у господарствах області з неефективним використанням праці до основних резервів зростання ефективності належать:

- мотивація, що дає змогу посилити зацікавленість працівників у результатах праці;
- оптимізація чинників організації виробництва і праці, що зумовить і зростання ефективності праці;
- спеціалізація, що концентрує увагу і кошти на зростанні ефективності виробництва в межах певних галузей;
- капіталозабезпеченість, що гарантує достатність капіталу для організації ефективного виробництва;
- зношеність основних фондів, що визначає якість капіталовкладень у виробництво.

Підвищення ефективності праці працівників аграрної сфери потребує вдосконалення системи матеріального стимулювання на основі використання систем оплати праці з прогресивно-зростаючими розцінками і механізму преміювання. Величину заробітної плати потрібно визначати згідно зі системами, що забезпечують максимальну зацікавленість працівників у кінцевих результатах праці. Тому в рослинництві доцільно застосовувати оплату праці за прогресивно зростаючими розцінками залежно від рівня виконання робітниками місячних норм виробітку.

Враховуючи особливості виробництва продукції тваринництва доцільно впровадити систему оплати праці, в основі якої – принцип щомісячного стимулювання праці працівників, а розцінки змінюватимуть щомісяця залежно від обсягів виробництва продукції.

Для промислових підприємств Тернопільської області теж характерна висока питома вага зношеності основних фондів – 54 %, що зумовлює високу матеріаломісткість та енергоємність виробництва. Підприємства області мають низький рівень впровадження інноваційних технологій та виробництва нових видів продукції відповідно до світових стандартів якості, характеризуються низьким рівнем механізації (35 % робіт виконують вручну). А це значною мірою впливає на ефективність праці в промисловості області.

Рівень продуктивності праці також цілком залежить від його технічної озброєності. У регіоні незадовільний рівень продуктивності праці може бути тільки наслідком фізичної та моральної зношеності матеріально-технічної бази (у галузях

промисловості та сільському господарстві). Офіційні статистичні дані підтверджують цей висновок.

Належне технічне обслуговування та модернізація дають змогу зберегти працездатність обладнання, що, як і раніше, забезпечує виробництво продукції. Разом з тим, фізичний та моральний знос діючої техніки і технологій призводить до зростання затрат праці, сировини і матеріалів, енергії, збільшення витрат на ремонт, зниження якості продукції та її низької конкурентоспроможності.

Лише інноваційне переозброєння виробництва може кардинально змінити становище області на краще. Оновлення технологічного обладнання у промисловості на інноваційній основі, тобто заміною зношеного не тільки «молодим», а й прогресивним устаткуванням, дало б змогу в два рази збільшити прибуток, продуктивність та оплату праці, оподатковувану базу і суму податків, на 15 % зменшити загальні витрати виробничих ресурсів, підняти рівень якості промислової продукції до рівня світових стандартів, зробивши її конкурентоспроможною на зовнішньому ринку. Це неповне перерахування вирішуваних завдань при переході на інноваційний шлях розвитку свідчить про його перспективність.

Необхідною умовою прискорення темпів росту економіки Тернопільської області є збільшення обсягів інвестицій і підвищення їх ефективності. Інвестиційний процес – не тільки один із найважливіших чинників економічного зростання, а й одночасно загальний показник соціально-економічного розвитку. Чим інтенсивнішим є вкладення інвестицій, тим швидше відбувається відтворювальний процес, активнішими є ринкові трансформації.

У Тернопільській області низькі обсяги залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій (лише 1,1 % від загального обсягу), нестача власних обігових коштів і капітальних вкладень у модернізацію виробничих потужностей стає значним бар'єром на шляху до розширення асортименту та нарощування обсягів та ефективності виробництва.

Значна частина сировинних ресурсів вивозиться та переробляється за межами області. Крім того, в області – висока частка тіньового сектору економіки, що впливає на показники розвитку промисловості, рівень зайнятості, розміри заробітної плати, обсяги споживчого ринку, індекс споживчих цін.

За останні роки у будівництві області призупинилася діяльність ряду будівельних організацій; недостатні видатки на реалізацію за рахунок бюджетних коштів великих інфраструктурних проектів у бюджетній сфері та житлово-комунальному господарстві.

Висновки. В умовах обмеженості ресурсів, насамперед фінансових, невід'ємною складовою стратегії розвитку області та підвищення ефективності праці має стати інвестиційна політика, яка охоплює пріоритетні цілі економічної, ресурсної, політичної і соціальної бази території, її наукового, виробничого, кадрового та інших потенціалів. Пріоритетними напрямками стратегії розвитку Тернопільської області мають бути інноваційний та інвестиційний.

Щодо першого напрямку, то економічне зростання відбуватиметься за рахунок активної державної і регіональної науково-технологічної та інноваційної політики, розвитку сучасної інноваційної інфраструктури, що буде безпосередньо пов'язано з подальшим поглибленням процесів інтеграції науки і виробництва. Необхідно створювати в області сприятливі умови для залучення інвестицій та ведення бізнесу через упровадження заходів щодо ефективної роботи дозвільних служб за принципом організаційної єдності, зменшення тиску контролюючих органів

на суб'єктів господарювання, використання можливостей пільгового оподаткування пріоритетних видів господарської діяльності.

Стосовно інвестиційного напрямку, то зростання прибутковості виробництва сприятиме активізації інвестиційної активності підприємств, посиляться залучення до фінансування інвестиційних проектів коштів комерційних банків, інвестиційних державних та іноземних фондів, страхових й інвестиційних компаній, місцевих бюджетів.

Стратегічною метою розвитку економіки області є формування через інвестиційну складову високопродуктивного господарського комплексу, який функціонує на засадах сталого розвитку і забезпечує гідне життя населенню.

Література

1. *Офіційний сайт Головного управління статистики у Тернопільській обл. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – www.te.ukrstat.gov.ua/*
2. *Економіка Тернопільської області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. - zik.ua/ua/news/2012/11/30/381630*
3. *Статистичний збірник «Регіони України» 2012. Ч I, Ч II. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – www.ukrstat.gov.ua/*
4. *Програма соціально-економічного та культурного розвитку Тернопільської області на 2013 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. - www.oda.te.gov.ua/data/upload/.../main/.../proekt_ekon_c2013.doc*

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті досліджено загальні тенденції розвитку міграційних процесів у Тернопільській області. Проаналізовано сучасні перспективи розвитку закордонної трудової міграції населення регіону.

In the article investigated the general trends of migration in the Ternopil region. Analyzed the current prospects of foreign the labor migration of the population in the region.

Ключові слова: міграція населення, трудова міграція населення, зовнішня трудова міграція населення.

Key words: migration of the population, labor migration of the population, external labor migration

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Протягом останніх років дедалі більше українських громадян виїждять за межі держави, намагаючись розв'язати різні життєві проблеми, переважно соціально-економічні. Це сприяє розвитку поглибленого наукового дослідження процесів трудової міграції населення, визначенню її обсягів, з'ясуванню впливу на соціально-демографічний та економічний розвиток як на державному, так і регіональному рівнях.

Виїзд на тимчасову роботу за кордон значної частки працездатного населення, молоді та жінок репродуктивного віку, відтік висококваліфікованих фахівців, соціальне сирітство – все це створює суттєві перепони для майбутнього України.

У зв'язку з цим необхідно ґрунтовно досліджувати перебіг процесів трудової міграції населення, визначати новітні тенденції її розвитку та всебічно оцінювати вплив на соціально-економічні й демографічні процеси окремих регіонів, задля створення дієвих регіональних програм регулювання трудової міграції населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Протягом багатьох років науковці України приділяють чималу увагу питанням трудової міграції населення. Ґрунтовні дослідження в сфері трудової міграції населення здійснюють Т. Драгунова, О. Купець, Е. Лібанова, І. Майданік, О. Малиновська, О. Позняк, М. Романюк та інші. Водночас питання розвитку та перебігу трудової міграції населення залишаються на регіональному рівні недостатньо дослідженими. Особливо це стосується регіонів України з підвищеною активністю населення в трудовій міграції.

Метою статті є дослідження сучасного перебігу процесів трудової міграції населення Тернопільської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трудова міграція населення – складна соціально-економічна категорія і важлива складова розвитку країни. В Україні вона формується передусім під дією економічних чинників та сприяє переміщенню працездатного населення із регіонів з гіршою економічною ситуацією до регіонів або країн, де умови проживання, зайнятості та оплати праці є кращими.

Враховуючи те, що Тернопільська область належить до регіонів із значними обсягами трудової еміграції населення, спробуємо зупинитися на розгляді новітніх тенденцій її розвитку.

Для початку проаналізуємо дані офіційної статистики щодо розподілу мігрантів за потоками і типами населених пунктів у Тернопільській області протягом 2011–2012 років.

Таблиця 1

Розподіл мігрантів за потоками і типом поселень у Тернопільській області в 2011-2012 рр. [1]

Показники	2012 р. ¹			2011 р.		
	число прибул их	число вибули х	приріст (скоро- чення)	число прибул их	число вибули х	приріст (скоро- чення)
<i>Міські поселення та сільська місцевість</i>						
Усього	14523	14991	-468	13817	14648	-831
у тому числі						
внутрішньорегіональна міграція	8863	8863	х	8529	8529	х
міжрегіональна міграція	5245	5810	-565	4914	5758	-844
міждержавна міграція	415	318	97	374	361	13
<i>Міські поселення</i>						
Усього	7991	8403	-412	7465	8025	-560
у тому числі						
внутрішньорегіональна міграція	4738	5107	-369	4543	4819	-276
міжрегіональна міграція	3077	3099	-22	2730	2989	-259
міждержавна міграція	176	197	-21	192	217	-25
<i>Сільська місцевість</i>						
Усього	6532	6588	-56	6352	6623	-271
у тому числі						
внутрішньорегіональна міграція	4125	3756	369	3986	3710	276
міжрегіональна міграція	2168	2711	-543	2184	2769	-585
міждержавна міграція	239	121	118	182	144	38

Із поданої таблиці бачимо, що протягом останніх двох років у Тернопільській області спостерігалось міграційне зменшення населення. Так, у 2011 році з області виїхало на 831 особу більше, ніж прибуло, а в 2012 році цей показник становив 468 осіб. Водночас є позитивна тенденція до міждержавної міграції населення в регіоні. Зокрема, в 2011 році до Тернопільської області прибуло з інших країн на 13 осіб більше ніж вибуло, а в 2012 році цей показник зріс до 97 осіб.

Натомість, якщо поглянути на відмінності міграційної активності населення за типом поселень, то помітно, що з сільської місцевості менше виїждять до міських

населених пунктів у середині Тернопільської області й навпаки. Разом із цим обсяги виїзду до інших регіонів України осіб із сільської місцевості значно більші.

Поряд із цим, ґрунтовніше зупинимося на аналізі міграційних процесів регіону, зробленому за результатами авторського вибіркового соціологічного дослідження з питань трудової міграції населення Тернопільської області [3, с. 154].

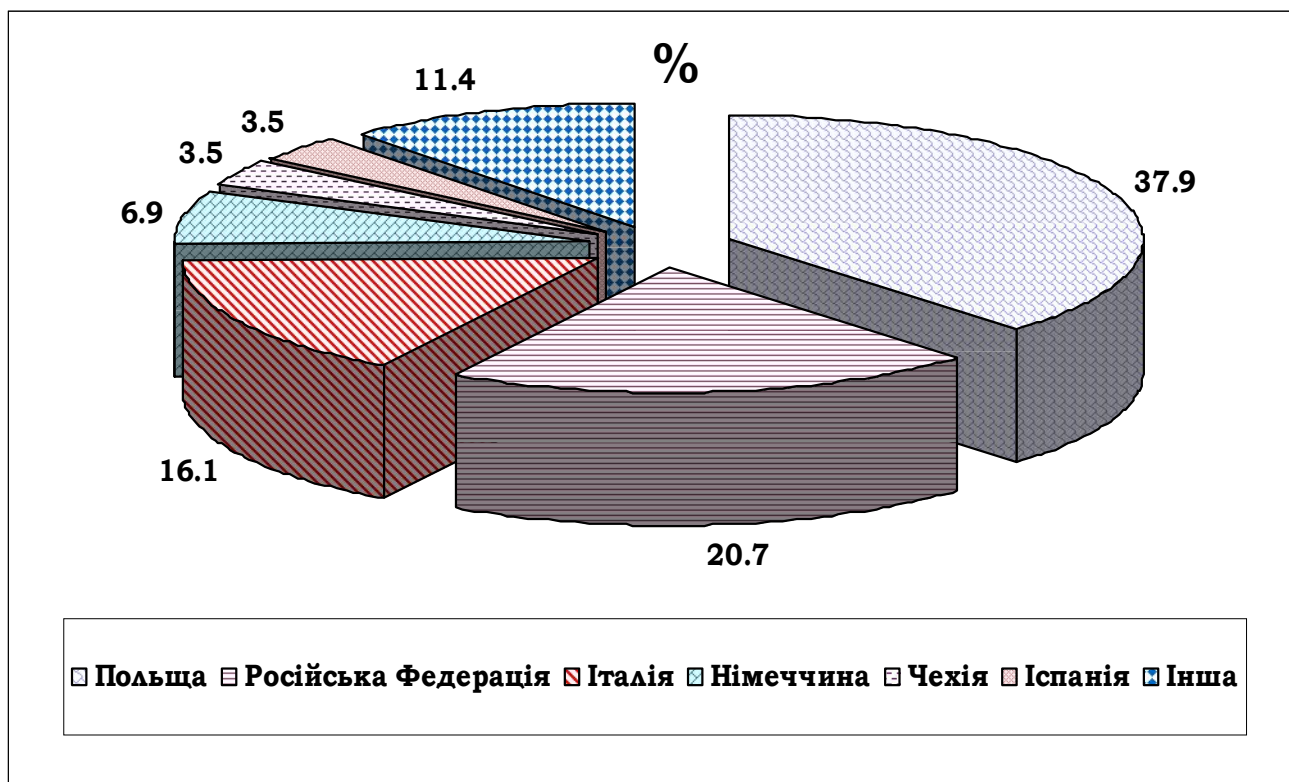
Досвід роботи за кордоном має 24,8% усього економічно активного населення регіону або 121,5 тис. осіб, адже загальна кількість економічно активного населення в Тернопільській області в досліджуваний період становила 490,2 тис. осіб. Тобто, майже кожна четверта особа віком від 16-70 років має досвід роботи за кордоном, що свідчить про надзвичайну трудовіміграційну активність мешканців Тернопільщини.

Незважаючи на те, що в загальній масі населення регіону переважають жінки, мобільнішими стосовно закордонних трудових переміщень є чоловіки – 58,6% проти 41,4%. Це стосується як міського населення, так і осіб із сільської місцевості.

Зокрема, основним мотивами перебування за кордоном на тимчасовій роботі для 72,5% респондентів було намагання заробити гроші на прожиття; 23,8% – на квартиру; 14,6% мігрантів прагнули заробити гроші на навчання дітей; 15,7% – на автомобіль; 12,1% – на відкриття власної справи; 7,3% – покинути Україну й отримати дозвіл на проживання в іншій країні.

Період перебування на роботі за кордоном коливався від кількох місяців до дев'яти років, а в середньому становив рік та сім місяців. Середній термін перебування мешканців Тернопільської області за кордоном різний у тих чи інших країнах. Майже в усіх країнах, де перебуває лівова частка трудових мігрантів із Тернопільської області, середній термін перебування становив близько семи місяців. Зокрема, особи з Тернопільської області працюють у середньому 4 роки і 6 місяців у Італії, 4 роки і 2 місяці – в Іспанії, 1 рік і 2 місяці – в Росії, 9 місяців у – Польщі та 8 місяців – у Чехії.

Розглянемо географію трудових міграцій населення Тернопільщини на основі аналізу осіб, які перебували за кордоном на тимчасовій роботі (рис. 1).

Рис. 1. Остання країна перебування за кордоном на тимчасовій роботі осіб із Тернопільської області, %¹

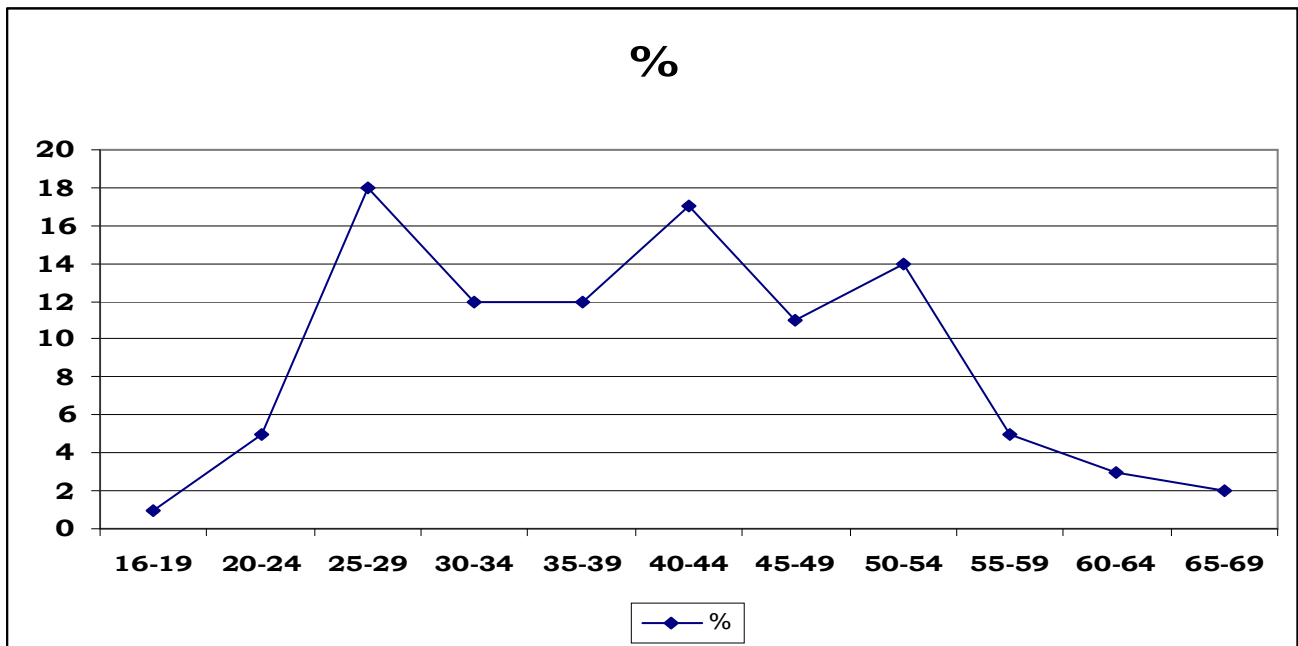
Із рисунка видно, що понад третину осіб мають досвід роботи в сусідній Польщі – 37,9%, далі розташувалася інша прикордонна з Україною країна – Російська Федерація (20,7%); в Італії перебувало 16,1%; у Німеччині – 6,9%; у Чехії та Іспанії – по 3,5%. Отже, майже 75% мігрантів мають досвід тимчасової роботи лише в трьох європейських країнах. Трудові мігранти з Тернопільської області виїждять за кордон переважно на тривалий час протягом року виконуючи не більше однієї трудової поїздки.

Серед трудових мігрантів різних вікових груп існують суттєві відмінності залежно від країн перебування. Дослідивши основні міграційні напрями мешканців Тернопільської області за кордон, бачимо, що до Італії з метою трудової діяльності виїждять особи майже всіх вікових груп – від 20 до 64 років. Теж стосується Російської Федерації та Польщі – відповідно особи віком 25-59 та 16-50 років, до Чехії – 20-39 років, Німеччини – 30-49 років, Іспанії – 35-64 років.

Статеві-вікова структура осіб із досвідом тимчасової роботи за кордоном є такою: чоловіки – 58,6%, жінки – 41,4%. Статєва структура трудових мігрантів із Тернопільської області за різними типами населених пунктів неоднакова. Так, з міста Тернополя за кордон для трудової діяльності виїждить більше осіб чоловічої статі – 54,7%, а жіночої – 45,3%. У містах і селищах міського типу простежується паритет, а в сільській місцевості мігрує чоловіче населення переважає над жіночим (62,8% до 37,2%).

У цьому контексті проаналізуємо віковий розподіл трудових емігрантів із Тернопільської області (рис. 2).

¹ Складено за результатами соціологічного дослідження.

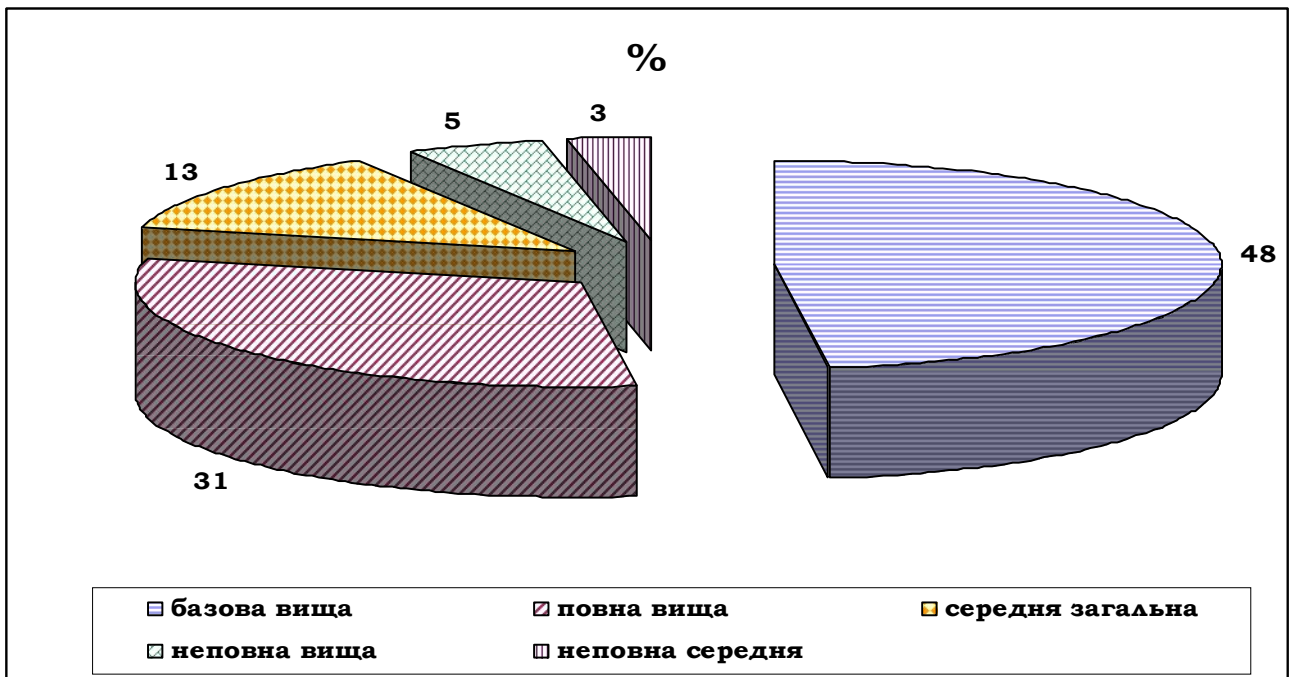

Рис. 2. Розподіл за віковими групами осіб із Тернопільської області з досвідом тимчасової роботи за кордоном, %¹

Із наведеного рисунка помітно, що найбільший досвід тимчасової роботи за кордоном у регіоні мають молодь та особи середнього працездатного віку. Наймобільнішими у трудових переміщеннях є особи 25-29 років (18,1%), 40-44 років (17,2%), 50-54 років (13,8%), 35-39 років (12,1%), 30-34 років (11,8% від загальної кількості). Отже, середній сучасний трудовий емігрант із Тернопільської області є дуже молодим.

Далі проаналізуємо освітній рівень мешканців Тернопільської області з досвідом тимчасової роботи за кордоном (рис. 3).

¹ Складено за результатами соціологічного дослідження.

Рис. 3. Рівень освіти осіб із Тернопільської області з досвідом тимчасової роботи за кордоном, %¹

Із поданого рисунка помітно, що майже половину трудових мігрантів із Тернопільської області становлять особи з професійною освітою.

Враховуючи те, що, більшість мешканців регіону були зайняті в Польщі та Російській Федерації на будівництві та у сільському господарстві, такий значний відсоток трудових мігрантів з базовою вищою освітою є цілком об'єктивним показником.

Натомість майже третину трудових мігрантів становили особи з повною вищою освітою, 13% – особи з повною середньою загальною освітою, 5% – з незакінченою вищою освітою, 3% – з неповною середньою освітою.

Досліджуючи чинники, що могли б вплинути на бажання здійснити закордонну трудову поїздку, ми одержали таку інформацію. Серед осіб, які перебували на тимчасовій роботі, 23,5% перед виїздом за кордон не були зайняті трудовою діяльністю, 52,3% працювали повний робочий день, а 24,2% – неповний робочий день.

Тобто майже половина осіб потенційно могла виїхати за кордон на тимчасову роботу, а інша половина була незадоволена рівнем оплати праці та неспроможністю цілковито утримувати сім'ю.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що кількість закордонних трудових мігрантів у Тернопільській області з кожним роком зростає та за результатами соціологічного дослідження 2011 року становила понад 100 тис. осіб. Це засвідчує надзвичайну масштабність цього явища та потребує невідкладного реагування на процеси трудової еміграції на Тернопільщині. Актуальність проблеми посилюється тим, що за кордон виїжджають переважно молоді особи з вищою освітою і працездатне населення віком до 44 років із базовою вищою освітою, брак якого відчуває регіональний ринок праці.

¹ Складено за результатами соціологічних досліджень.

Література

- 1. Головне управління статистики у Тернопільській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.te.ukrstat.gov.ua/express.html>*
- 2. Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>*
- 3. Шушпанов П. Г. Сучасні тенденції та перспективи розвитку трудової еміграції населення: регіональний вимір / Павло Шушпанов // Наука молода: зб. наук. праць молод. вчених Терноп. нац. екон. ун-ту. – Тернопіль, 2012. – Вип. 17. – С. 154-159.*

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ЗАЙНЯТОСТІ У РЕГІОНІ

Розглянута роль соціально-трудоових відносин зайнятості у процесі розвитку трудового потенціалу. Запропоновано заходи щодо модернізації соціально-трудоових відносин, посилення мотивації до легальної продуктивної зайнятості.

In the article the role of sociallabour relations of employment is examined in the process of development of labour potential. Offered measures in relation to modernisation of sociallabour relations, strengthening of motivation to legal productive employment.

Ключові слова: модернізація, трудовий потенціал, розвиток трудового потенціалу, соціально-трудоові відносини

Key words: modernisation, labour potential, development of labour potential, sociallabour relations.

Постановка проблеми дослідження. В умовах ринкової економіки соціально-трудоові відносини зайнятості потрібно модернізувати на засадах демократії, вільної конкуренції та соціальної держави. Ці умови необхідні для розвитку трудового потенціалу як рушійної сили економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Теоретичним та прикладним аспектам модернізації соціально-трудоових відносин зайнятості в процесі розвитку трудового потенціалу присвячені праці відомих вітчизняних і зарубіжних науковців: Д. П. Богині, В. М. Гейця, Б. М. Генкіна, О. О. Герасименко, О. А. Грішньої, Р. П. Колосової, А. М. Колота, В. М. Лича, О. М. Левченко, Л. С. Лісогор, Н. Д. Лук'янченко, О. Ф. Новікової, І. Л. Петрової, В. М. Петюха, У. Я. Садової, Л. К. Семів, М. В. Семикіної, Л. В. Шаульської, Л. Чижової та ін.

Окреслення завдання. В сучасних умовах потреба комплексного вивчення проблеми модернізації соціально-трудоових відносин зайнятості значно посилюється. Актуальність теми дослідження зумовлена суттєвими соціально-економічними змінами в процесі функціонування ринкових відносин, а також підвищенням ролі трудового потенціалу як визначального національного капіталу, від розвитку та ефективності використання якого залежать, насамперед економічна могутність держави, рівень життя її населення і соціальний прогрес.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині необхідне розроблення стратегії модернізації соціально-трудоових відносин зайнятості, яка передбачатиме збалансування інтересів роботодавців і найманих працівників з метою підвищення рівня та якості життя, економічного зростання і на цій основі – забезпечення розвитку трудового потенціалу, досягнення соціального миру, стабільності й злагоди.

Ця стратегія має ґрунтуватися на усвідомленні визначальної ролі людини в підвищенні ефективності виробництва, подоланні соціально-економічних суперечностей у процесі праці, досягненні соціальної та економічної безпеки і злагоди.

Важливим аспектом у стратегії модернізації соціально-трудових відносин є зайнятість населення, особливо її функціонування в двох сферах: формальній та неформальній. Кількість зайнятих у неформальному секторі залишається високою, що загалом не відповідає цілям і завданням сучасної соціально орієнтованої економіки. Процеси перерозподілу робочої сили між секторами економіки відображають зростаючу тенденцію її деформалізації. На неформальній зайнятості, особливо її нелегальних і нерегламентованих видах, сьогодні зосереджена значна частина працездатного населення, що відповідно змінює трудову мотивацію цих осіб, систему соціальних і професійних орієнтацій працівників, обмежує можливості розвитку трудового потенціалу в офіційному секторі економіки.

Продовжують деформуватися галузева і професійно-кваліфікаційна структури зайнятості, відображаючи тенденцію якісної деградації трудового потенціалу регіону. Високою є чисельність безробітних із середньою спеціальною і вищою освітою, вивільнених з пріоритетних галузей економіки, науки, культури, освіти, що призводить до стійких соціально-економічних втрат. Отже, чинна система соціально-трудових відносин загалом потребує оновлення нормативно-правової бази регулювання питань зайнятості [1].

На нашу думку, на підприємствах з метою модернізації відносин зайнятості варто насамперед запровадити заходи, спрямовані на розвиток трудового потенціалу. Основними з них є такі:

- диференціювання умов контрактів щодо питання зайнятості для різних категорій працівників;
- коригування розмірів заробітної плати працівників на основі моніторингу цін на ринку праці (альтернативної заробітної плати за професіями і видами зайнятості, цін на споживчі товари, послуги, розміру допомоги у зв'язку з безробіттям та ін.)
- забезпечення доступності інформації для працівників про перспективи розвитку підприємства (створення нових робочих місць), можливості кар'єрного зростання, збільшення заробітної плати при підвищенні ефективності та продуктивності праці [4, с. 116].

Значної модернізації потребує контрактна форма найму та оплати праці. В сучасних умовах контракти не можуть бути однорідними за змістом, тривалістю і якістю. Для підвищення ефективності виконання контрактів слід враховувати ці обмеження і дотримуватися засади гнучкої зайнятості при розробленні заходів політики зайнятості на регіональному та корпоративному рівнях, розвивати різні форми й види контрактів зайнятості у межах удосконалення трудового законодавства. Соціально-трудові відносини доцільно модернізувати за рахунок зменшення неформальної («тіньової») зайнятості, яка в Тернопільській області становить, за підрахунками фахівців становить 70–100 тис. осіб. У таких умовах необхідно розробити систему заходів заохочення роботодавця за надання об'єктивної інформації про конкретне робоче місце, його економічний потенціал.

Підприємництво за умов модернізації соціально-трудових відносин безпосередньо впливає на розвиток трудового потенціалу, що відповідно зумовлює проблеми щодо найму робочої сили, оформлення трудових договорів (угод), використання професійних знань. Працівників на малих підприємствах наймають переважно з найближчого середовища підприємців (або за рекомендаціями). При цьому основні канали пошуку як постійних, так і тимчасових працівників є сімейно-спорідненими, дружніми чи професійними.

На більшості приватних малих підприємств трудові відносини оформляють у вигляді типових трудових договорів, хоча також є факти порушення вимог трудового законодавства та укладення атипових угод. Низький рівень правової культури найманих працівників, з одного боку, не дає їм змоги захистити свої трудові права, і роботодавці, піклуючись про власні інтереси, отримують надприбутки, а з іншого – працівники погоджуються на неформальні відносини через матеріальну скруту чи небажання отримувати легальні доходи. Розвиток та утвердження нелегальних форм трудових відносин є наслідком недосконалості трудового законодавства, що призводить до обмеження трудових прав найманих працівників.

Отже, розвиток трудового потенціалу за умов модернізації соціально-трудова відносин у підприємницькій діяльності, на наш погляд, передбачає:

- легальність відносин роботодавців та найманих працівників і вибір форм взаємних зобов'язань для їхнього виконання;
- відповідність наявних соціально-трудова відносин у сфері малого підприємництва сучасному трудовому законодавству;
- зменшення соціальної напруги між роботодавцем і найманими працівниками, що часто спричиняє зайву ротацію кадрів.

Враховуючи важливу роль підприємництва для розвитку трудового потенціалу в умовах модернізації соціально-трудова відносин органам місцевого самоврядування спільно з обласною радою профспілок та організацією роботодавців регіону, на нашу думку, доцільно:

- по-перше, відстежувати виконання основних норм трудового законодавства за умов гнучкості форм оплати праці;
- по-друге, врегулювати відносини підприємств малого бізнесу з державою, розглянути можливість поетапного зменшення обсягів відрахувань до соціальних фондів, надавати кредити і позики для підприємств, що використовують працю соціально вразливих груп населення;
- по-третє, узагальнювати і пропагувати досвід керівників малих підприємств, які використовують демократичний стиль управління, та здійснювати відповідну підготовку фахівців з управління персоналом;
- по-четверте, підвищувати роль профспілок у виконанні функції захисту прав працівників малих підприємств, у т. ч. в сфері регулювання заробітної плати;
- по-п'яте, створювати групи інспекторів, які не лише постійно вивчатимуть діяльність підприємства щодо дотримання законодавчих норм і норм колективних та індивідуальних трудових договорів, а й здійснюватимуть прийом найманих працівників, надаючи їм юридичну допомогу в захисті власних трудових і соціально-економічних прав.

Необхідність модернізації соціально-трудова відносин пов'язана зі зміною професійно-кваліфікаційної структури зайнятості.

Високі витрати на робочу силу, зокрема сплата єдиного соціального податку, спонукають роботодавців до приховування фактів найму на роботу. Така ситуація завдає збитків як найманому працівникові, так і державі, яка недоотримує податкових надходжень, котрі можна було б використовувати в інтересах усіх членів суспільства, відображається на відтворенні робочої сили в таких галузях, як освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення, а також загрожує економічному становищу працівника в майбутньому.

Відсутність документації та звітності про реальний розмір заробітної плати і стаж роботи може спричинити низький рівень пенсійного забезпечення працівника.

За умов економічної нестабільності державі, органам місцевого самоврядування доцільно запровадити програму організації самозайнятості населення, оскільки вона відповідатиме як державним, так і приватним інтересам. Мета програми організації самозайнятості – розв'язання проблеми працевлаштування безробітних на основі використання їхнього потенціалу до праці, вмінь і навичок.

Отже, забезпечуючи самозайнятість можна вплинути як на рівень зайнятості, так і на реалізацію та розвиток трудового потенціалу в регіоні, що є актуальним в умовах економічної нестабільності.

У Тернопільській області потрібно визначити кількість економічно ефективних нових робочих місць, які можна створити при впровадженні гнучких форм зайнятості та режимів робочого часу. За допомогою цих заходів можна вирішити деякі важливі питання розвитку й ефективного використання трудового потенціалу:

- по-перше, наймані працівники зможуть вибирати час роботи та відпочинку;
- по-друге, роботодавці матимуть можливість залучати необхідну кількість найманих працівників відповідно до реальних виробничих потреб;
- по-третє, можна працевлаштувати більшу кількість жінок, пенсіонерів, студентів, які прагнуть працювати;
- по-четверте, забезпечується зростання (чи збереження при зменшенні обсягів виробництва) чисельності зайнятих без збільшення при цьому кількості робочих місць.

Ці заходи певною мірою врівноважують дисбаланс, що виник у регіоні внаслідок зменшення обсягів зайнятості в суспільному виробництві осіб старшого віку і загального обмеження тривалості робочого періоду.

Крім цього, гнучкі форми зайнятості та режими робочого часу дають змогу працівникам періодично поновлювати власні знання, проходити перепідготовку та підвищення кваліфікації, регулювати режим робочого часу різних вікових груп, тобто забезпечують сприятливі умови для розвитку і використання трудового потенціалу.

Вважаємо, що трудовий потенціал регіону можна розвинути за допомогою:

- 1) впровадження гнучких форм зайнятості, що забезпечить працездатному населенню оптимальний режим праці з урахуванням потреб найманих працівників;
- 2) застосування нестандартних форм зайнятості (дистанційна зайнятість), що передбачає гнучкі соціально-трудова відносини між найманим працівником і роботодавцем у віртуальному середовищі з використанням інформаційних та комунікаційних технологій;
- 3) створення умов для широкого розвитку малого та середнього бізнесу, самозайнятості;
- 4) вдосконалення системи захисту безробітних через удосконалення системи загального соціального страхування на випадок безробіття.

Висновки. Отже, важливими напрямками вдосконалення соціально-трудова відносин, посилення мотивації до легальної продуктивної зайнятості та детінізації відносин у регіоні мають бути, на нашу думку, такі:

- оптимізація параметрів заробітної плати (необхідно визначити такий розмір мінімальної заробітної плати, який дав би змогу забезпечувати гідний рівень життя працівника та членів його сім'ї);
- посилення соціальної відповідальності роботодавців за незабезпечення захисту трудових та соціально-економічних прав найманих працівників і несвоєчасне та не в повному обсязі отримання заробітної плати працівниками бюджетної сфери;
- усунення диспропорції та дотримання міжпосадових та міжгалузевих співвідношень в оплаті праці працівників бюджетної сфери;
- посилення соціальної відповідальності бізнесу шляхом підвищення витрат на робочу силу в структурі вартості продукції;
- посилення державного контролю за дотриманням трудового законодавства у сфері зайнятості населення;
- детінізація статусу зайнятості осіб, які провадять діяльність на земельних ділянках, що перебувають у приватній власності або користуванні, та посилення їхнього соціального захисту.

Література

1. *Модернізація України: визначення пріоритетів реформ (проект до обговорення).* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://parlament.org.ua/upload/docs/Modernization.pdf>.
2. *Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: [моногр.] / А. М. Колот. – К.: КНЕУ, 2010. – 251 с.*
3. *Колот А. М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: [моногр.] / А. М. Колот. – К.: КНЕУ, 2003. – 230 с.*
4. *Прохоровська С. А. Модернізація соціально-трудових відносин у контексті розвитку трудового потенціалу / С. А. Прохоровська: Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України: [наук. журнал]. – Тернопіль: Економічна думка, 2011. Вип. 16. – С. 114–118.*

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Проаналізовано демографічну ситуацію в Тернопільській області, виявлено закономірності динаміки основних демографічних параметрів регіону впродовж 1995–2012 рр., зокрема кількості народжених і померлих, які формують природний приріст (скорочення) кількості населення. Досліджено динаміку кількості наявного та постійного населення регіону, а також зміни у його структурі за місцем проживання та віком. Проаналізовано тенденції динаміки коефіцієнтів народжуваності й дитячої смертності як основних індикаторів демографічної ситуації.

The analysis of the demographic situation in the Ternopil region is carried out. The regularities of the main demographic dynamics parameters of the region during 1995–2012, in particular those of birth and death rates which are the main indices of the population number growth (reduction) are exposed. The dynamics of the number of the available population of the region and its residents are investigated and the changes in their structures according to the place of their dwelling and their age are explored. The trends of the birth and child mortality dynamics, as the main indicators of the demographic situation, are researched.

Ключові слова: демографічні параметри регіону; природний приріст; природне скорочення; постійне населення; наявне населення; коефіцієнт народжуваності; коефіцієнт дитячої смертності, індикатори демографічної ситуації.

Key words: demographic parameters of the region, birth rates, death rates, residents, available population, birth coefficient, child mortality coefficient, indicators of the demographic situation.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Населення країни або регіону – важливий чинник їх комплексного економічного та соціального розвитку. Воно відіграє головну роль як елемент продуктивних сил, тобто як трудові ресурси, хоча не можна ігнорувати і його роль як споживача товарів та послуг, причому йдеться про все населення, а не тільки його працездатну частину. Для дослідження багатогранного впливу населення на процеси соціально-економічного розвитку регіону необхідно детально вивчити основні демографічні параметри його відтворення, особливості розселення, зайнятість, міграцію тощо.

Чисельність населення, її динаміка, склад та структура за основними демографічними, економічними і соціальними ознаками – найважливіші характеристики народонаселення регіону (області). Особливу увагу при цьому приділяють аналізу демографічної ситуації на основі показників природного руху населення, до якого відносять процеси народжуваності, смертності, шлюбності, розлучуваності, зміни тривалості життя населення.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Методологічним, методичним і прикладним аспектам аналізу

демографічної ситуації приділено значну увагу в працях видатних статистиків та демографів А. Боярського, Д. Валентя, І. Венецького, А. Волкова, Ю. Корчак-Чепурковського, І. Курило, Е. Лібанової, С. Новосельського, С. Пірожкова, М. Птухи, Е. Россета, А. Сові, С. Стеценко, В. Стешенко, М. Тихомирова, Б. Урланіса, Н. Фойгт, О. Хомри та інших. Демографічну динаміку в Україні глибоко проаналізовано у щорічних аналітичних доповідях «Населення України» Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України і Держкомстату України.

Метою статті є аналіз демографічної ситуації в Тернопільській області на основі статистичних показників із застосуванням відповідних методичних підходів та інструментарію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демографічна ситуація у країні впродовж останніх років характерна переходом до тривалої й усталеної тенденції абсолютного зменшення кількості населення, яке притаманне всім без винятку регіонам. Скорочення чисельності населення України зумовлене як від'ємними значеннями природного приросту (переважання кількості померлих над кількістю народжених), так і від'ємним сальдо міграції (переважання числа вибулих за межі країни над числом прибулих). Найскладнішою є демографічна ситуація у північних та східних областях України (Чернігівська, Сумська, Полтавська, Донецька, Харківська). Варто зазначити, що у Тернопільській області за останні роки також сформувалася тенденція до зменшення чисельності населення за рахунок наведених факторів.

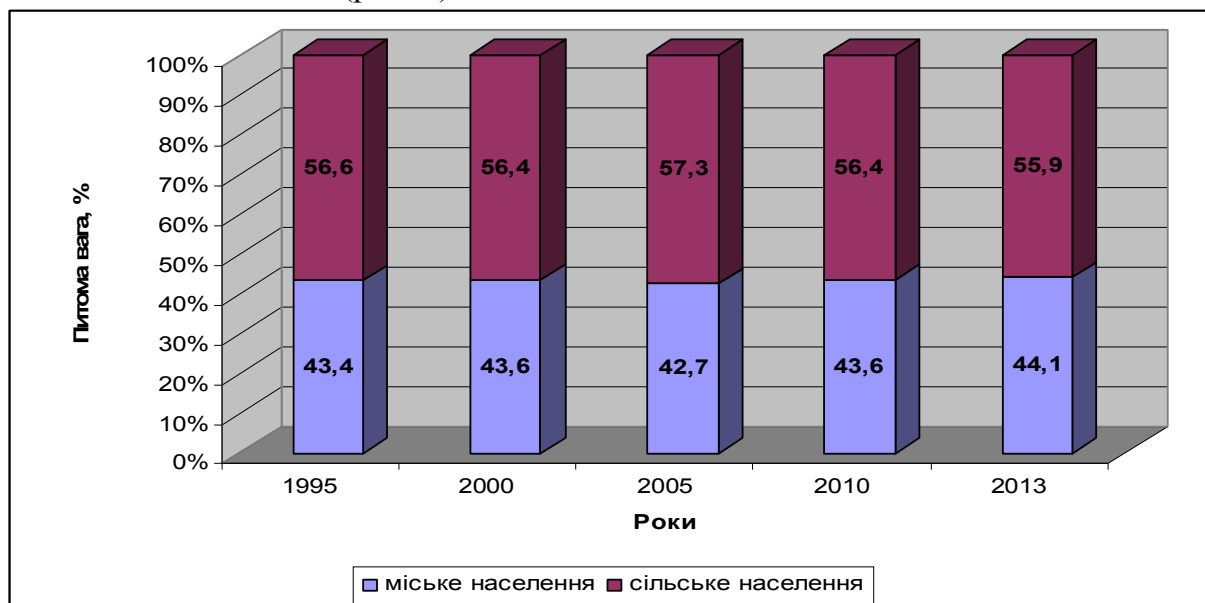
Важливим чинником демографічної ситуації є статеві-віковий склад і структура населення, співвідношення між чисельністю чоловіків та жінок у різних вікових групах. Як загалом в Україні, так і у Тернопільській області чисельно переважають жінки (53,5%), проте в різних вікових групах структура населення за статтю суттєво відмінна, що зумовлено, насамперед, різними закономірностями смертності чоловіків та жінок.

У Тернопільській області, як і загалом у країні, поглибився процес старіння населення, що проявляється у збільшенні частки населення похилого віку. Особливої гостроти ця тенденція набуває в сільській місцевості. Підвищення ступеня старіння населення призводить до зростання демографічного та економічного навантаження на працездатний контингент осіб, які «вийшли за межі» працездатного віку. Це, своєю чергою, формує несприятливу з погляду потреб сучасної економіки вікову структуру зайнятості працездатного населення. Так, у 2012 р. в Тернопільській області питома вага населення віком 60 і понад років становила 20,7%, а віком 65 і понад років – 15,4%.

Чисельність наявного населення області з 1989 до 1995 р. зросла з 1168,8 до 1177,7 тис. осіб, або на 0,8%, проте з 1995 р. до 2013 р. зменшилася до 1077,3 тис. осіб, або на 8,5%. На 1 січня 2013 р. чисельність постійного населення Тернопільської області становила 1074,1 тис. осіб, у тому числі міське населення – 470,6 (43,8%), сільське – 603,5 тис. осіб (56,2%). Найбільшими за чисельністю постійного населення є Чортківський (75,9 тис. осіб), Кременецький (69,1), Борщівський (68,9) і Теревовлянський (66,6) райони, в яких проживає 26,1% населення.

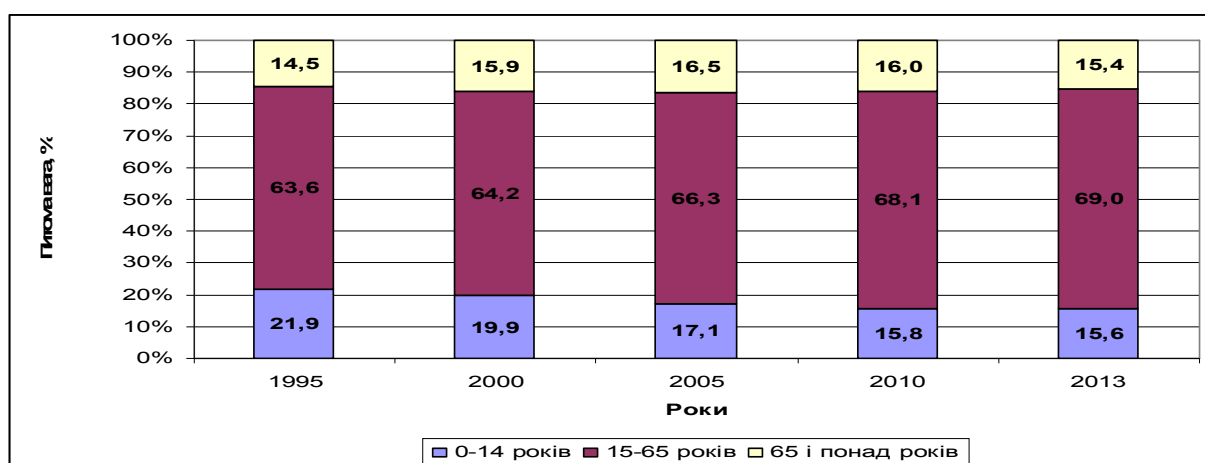
Упродовж 2012 року чисельність наявного населення області зменшилася на 3,1 тис. осіб, або на 0,3%, у т.ч. чисельність міського населення зросла на 0,3 тис. осіб, а сільського – зменшилася на 3,4 тис. осіб. Скорочення чисельності населення зумовлене як від'ємним природним приростом (-2636 осіб), так і міграційним відтоком (-468 осіб). Розселення населення у Тернопільській області характеризується

зменшенням питомої ваги сільського населення та, відповідно, зростанням питомої ваги міського населення (рис. 1).

Рис. 1. Структура населення Тернопільської області за типом поселення [1]

Демографічна ситуація в Тернопільській області ускладнюється тим, що впродовж останніх двох десятиліть спостерігається природне зменшення чисельності населення (депопуляція) за рахунок перевищення кількості померлих над кількістю народжених, до того ж, процеси суттєво відмінні у міських поселеннях та в сільській місцевості. Так, у 2012 р. в області народилося 11964 дитини, а померло 14829 осіб, отже, природне зменшення населення становило 2865 осіб. Варто зазначити, що до 2003 р. цей показник зростав і досягнув максимального рівня 6347 осіб, а у подальші роки сформувалася тенденція до скорочення. В 2012 р. найвищий рівень депопуляції зафіксовано в Терехівському (-402 особи), Борщівському (-366 осіб) та Чортківському (-344 особи) районах, а найнижчий – у Кременецькому (-85 осіб) і Тернопільському (-62 особи) районах, проте відзначено демографічний приріст у м. Тернополі (+800 осіб) і Буцацькому районі (+31 особа).

Рис. 2. Структура населення Тернопільської області за віком [1]

Природний та міграційний рух населення безпосередньо впливають на його статеву-вікову структуру. Депопуляція спричиняє деформацію вікової структури, вповільнення природного приросту трудових ресурсів, збільшення демографічного навантаження на працездатне населення, призводить до певних труднощів у формуванні трудових ресурсів регіону і забезпеченні галузей економіки робочою силою. У Тернопільській області відбуваються зміни у віковій структурі населення, а саме зменшується питома вага дітей віком 0–14 років і збільшується частка населення похилого віку (рис. 2).

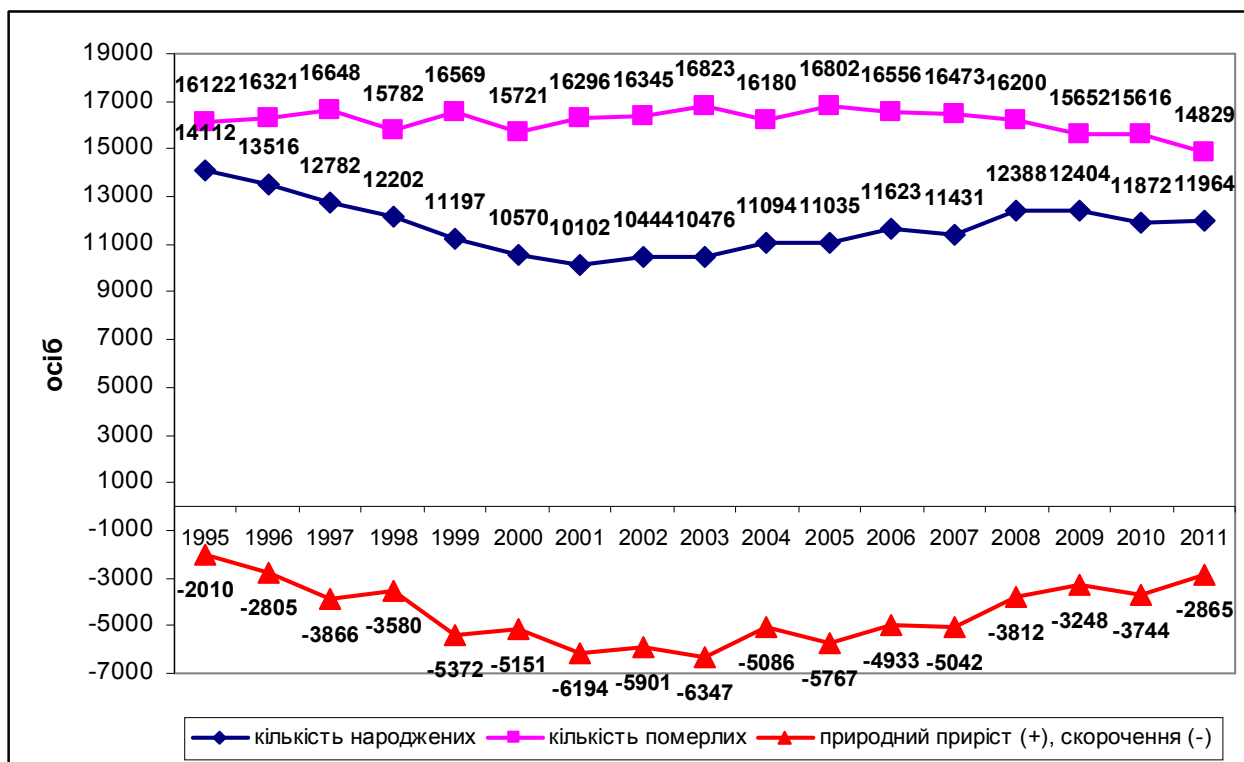

Рис. 3. Динаміка кількості народжених і померлих у Тернопільській області [1]

Динаміка природного приросту населення регіону залежить від рівнів народжуваності й смертності, що формують абсолютний природний приріст або скорочення (рис. 3). У Тернопільській області до 2001 р. кількість народжених постійно зменшувалась, а з 2002 р. сформувалася тенденція до її повільного зростання.

Кількість померлих не виявляє чітко вираженої тенденції, оскільки впродовж досліджуваного періоду вона коливалася переважно в межах 15600–16600 осіб, проте після досягнення максимального значення у 2005 р. (16802 особи), кількість померлих зменшується в середньому на 230 осіб за рік.

Природне скорочення населення стрімко зростало до 2003 р. (з -2010 у 1995 р. до -6347 у 2003 р., тобто у 3,2 раза), а з 2004 р. відбувається суттєве його зменшення (в середньому на 435 осіб щорічно), що, безумовно, є позитивним у контексті формування демографічної ситуації в регіоні.

Народжуваність – найдинамічніша складова, оскільки саме вона впливає на закономірності відтворення населення та його природний приріст. Інтенсивність

народжуваності оцінюється показниками плідності та сумарним коефіцієнтом народжуваності. Перший характеризує кількість народжених у середньому за рік жінками віком 15–49 років, а другий – середню кількість дітей, яку жінка народила протягом усього життя, за умови збереження в кожній віковій групі існуючого рівня народжуваності.

У Тернопільській області в 2011 р. коефіцієнт плідності зменшився порівняно з 1995 р. на 15,4%, а сумарний коефіцієнт народжуваності – на 18,6%.

Проте до 2001 р. значення обох показників зменшувались, а з 2002 р. – переважно зростали (табл. 1), що є свідченням певного поліпшення демографічної ситуації в регіоні.

Таблиця 1

Динаміка коефіцієнта плідності та сумарного коефіцієнта народжуваності в Тернопільській області

	Коефіцієнт народжуваності у віці 15–49 років		Сумарний коефіцієнт народжуваності	
	на 1000 жінок	у % до попереднього року	на 1 жінку	у % до попереднього року
1995	51,8	100	1,786	100
1996	49,1	94,8	1,701	95,2
1997	46,1	93,9	1,605	94,4
1998	43,7	94,8	1,526	95,1
1999	39,8	91,1	1,391	91,2
2000	37,4	94,0	1,302	93,6
2001	35,6	95,2	1,237	95,0
2002	36,6	102,8	1,272	102,8
2003	36,6	100,0	1,263	99,3
2004	38,7	105,7	1,325	104,9
2005	38,6	99,7	1,311	98,9
2006	40,7	105,4	1,379	105,2
2007	40,3	99,0	1,355	98,3
2008	44,0	109,2	1,479	109,2
2009	44,5	101,1	1,493	100,9
2010	43,0	96,6	1,440	96,5
2011	43,8	101,9	1,453	100,9

Розрахував автор за даними [1]

Одним із показників, що найточніше відображають демографічну ситуацію в країні або регіоні, є рівень дитячої смертності, який характеризується кількістю дітей, котрі померли у віці до року, а також коефіцієнтом дитячої смертності (в розрахунку на 1000 народжених).

Таблиця 2

Динаміка дитячої смертності в Тернопільській області

	Кількість померлих дітей у віці до 1 року, осіб			Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року	Кількість померлих дітей у віці до 1 року, в % до 1995 р.			Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року, в % до 1995 р.
	обидві статі	хлопчики	дівчатка		обидві статі	хлопчики	дівчатка	
1995	194	115	79	13,7	100	100	100	100
1996	181	105	76	13,3	93,3	91,3	96,2	97,1
1997	164	98	66	12,7	84,5	85,2	83,5	92,7
1998	159	91	68	12,8	82,0	79,1	86,1	93,4
1999	151	76	75	13,3	77,8	66,1	94,9	97,1
2000	131	81	50	12,3	67,5	70,4	63,3	89,8
2001	123	77	46	12,1	63,4	67,0	58,2	88,3
2002	112	80	32	10,8	57,7	69,6	40,5	78,8
2003	95	58	37	9,1	49,0	50,4	46,8	66,4
2004	118	74	44	10,7	60,8	64,3	55,7	78,1
2005	98	51	47	8,9	50,5	44,3	59,5	65,0
2006	109	70	39	9,4	56,2	60,9	49,4	68,6
2007	98	52	46	8,5	50,5	45,2	58,2	62,0
2008	121	80	41	9,9	62,4	69,6	51,9	72,3
2009	93	49	44	7,5	47,9	42,6	55,7	54,7
2010	98	63	35	8,2	50,5	54,8	44,3	59,9
2011	96	51	45	8,0	49,5	44,3	57,0	58,4

Розрахував автор за даними [1]

Основними причинами дитячої смертності є стани, що виникають у перинатальному періоді, та вроджені аномалії. В Тернопільській області рівень дитячої смертності помітно знизився, зокрема кількість дітей, які померли у віці до року, зменшилася на 50,5% (хлопчиків – на 55,7%, дівчаток – на 43%), коефіцієнт дитячої смертності також суттєво зменшився – на 41,4% (табл. 2).

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити висновки про те, що демографічна ситуація в Тернопільській області характерна регресивним типом відтворення населення, якому притаманні зменшення його чисельності, значна питома вага населення похилого віку, тобто високий рівень старіння, низький рівень народжуваності та високий рівень смертності, суттєве переважання кількості жінок у старших вікових групах тощо. Проте результати аналізу тенденцій динаміки основних демографічних параметрів, що відображають процеси природного руху населення, дають змогу стверджувати наявність певного поліпшення демографічної ситуації в регіоні.

Література

1. <http://www.te.ukrstat.gov.ua/stainfoDS>
2. Біляцький С. Демографія – найголовніший чинник майбуття // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 5. – С. 45–50.

3. *Демографические процессы и их закономерности /Под ред. А. Г. Волкова. – М.: Мысль, 1986. – 192 с.*
4. *Дослідження в Україні проблем економіки праці, демографії, соціальної економіки і політики (наук.-інформ. видання). – К.: АЕНУ, 2000. – 69 с.*
5. *Заставний Ф. Демографічна ситуація в Україні // Географія та основи економіки у школі. – 2001. – № 1. – С. 39–41.*
6. *Народонаселение: Современное состояние научного знания / Под ред. Д. И. Валентя, А. С. Первушина. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 231 с.*
7. *Прибиткова І. М. Основи демографії: Посібник. – К.: Арттек, 1999. – 256 с.*
8. *Статистика населения с основами демографии / Г. С. Кильдишев и др. – М.: Финансы и статистика, 1990. – 310 с.*

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ

Виявлено шляхи удосконалення кадрової роботи на підприємстві. Розроблено рекомендації, пропозиції і заходи щодо вдосконалення проблеми підвищення ефективності забезпечення організації формування персоналу.

Found out the ways of improvement of skilled work on an enterprise. Recommendations, suggestions and measures, are developed on perfection of problem of increase of efficiency of providing of organization of forming of personnel.

Ключові слова: формування персоналу, кадрова робота, оцінка та відбір персоналу, найм персоналу.

Keywords: forming of personnel, skilled work, estimation and selection of personnel, will hire a personnel.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах переходу до ринкової економіки персонал підприємства є одним з найважливіших видів капіталу фірми. У зв'язку з цим робота з управління персоналом значно актуалізувалась і стала одним з основних завдань керівництва фірми та її підрозділів.

Від забезпечення підприємства кваліфікованими кадрами, раціонального їх використання залежать організаційно-технічний рівень виробництва, імідж підприємства, його фінансова стабільність, усі показники діяльності підприємства. Перш, ніж організація запропонує комусь роботу, вона має знайти тих людей, які хотіли б її одержати. У цьому їй полягає набір - створити необхідний резерв кандидатів на всі посади, з яких потім будуть відібрані найпридатніші працівники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідженню проблеми формування й використання персоналу присвятили свої праці такі вчені, як О. Грішнова, В. Данюк, А. Колот, О. Кузьмін, В. Онікієнко, Ф. Хміль, С. Шекшня, Г. Щокін. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць з проблем управління персоналом, їх гострота не зменшується. Це обумовлено тим, що останнім часом вимоги до працівників зросли. Вони мають уміти працювати на новому обладнанні, позитивно сприймати організаційні зміни, постійно підвищувати кваліфікацію. Ефективність функціонування системи управління персоналом визначається її внеском у досягнення організаційних цілей.

Мета статті. Вивчення процесів формування та комплектування персоналу в умовах підприємства та узагальнення напрямів удосконалення системи управління ними, а також розроблення рекомендацій щодо вдосконалення формування персоналу організації як фактора підвищення ефективності діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головна мета управління персоналом – забезпечення підприємства працівниками, які відповідають вимогам даного підприємства, досягнення професійної і соціальної адаптації цих працівників.

Основними завданнями, що вирішує структура з управління персоналом, є планування потреби підприємства в робочій силі, пошук і добір потрібних працівників, навчання та підвищення їхньої кваліфікації, управління трудовою мотивацією, створення умов для підвищення продуктивності праці, контроль за зміною статусу працівників, правові питання трудових відносин.

Відкрита кадрова політика характерна тим, що організація прозора для потенційних співробітників на будь-якому рівні, можна прийти і почати працювати як із найнижчої посади, так і з посади на рівні вищого керівництва. Організація готова прийняти на роботу будь-якого фахівця, якщо він має відповідну кваліфікацію, без урахування досвіду роботи в цій організації.

Персонал підприємства є ланкою, яка забезпечує ефективність роботи даного підприємства і його розвиток. На підприємстві необхідно оцінювати персонал та його роботу.

Для ефективного набору персоналу на підприємстві необхідно оцінювати працю. Етапи оцінки праці на конкретному робочому місці працівників мають охоплювати: опис функцій; визначення вимог; оцінку за факторами (конкретного виконавця); розрахунок загальної оцінки; зіставлення зі стандартом; оцінку рівня співробітника; доведення результатів оцінки до підлеглого.

Підприємству варто інтенсифікувати власні зусилля у таких напрямках роботи щодо найму персоналу:

- ❖ Значну частину кадрової роботи на підприємстві здійснює безпосередньо керівник. Саме він зобов'язаний організувати підбір і розстановку кадрів так, щоб забезпечити виконання завдань підприємства.

- ❖ При доборі спеціалістів на підприємстві варто використати метод відповідності формальним критеріям (освіта, виробничий стаж, досвід роботи та ін.). Доповненням до цього методу можуть бути відгуки (характеристики) з попереднього місця роботи кандидата на посаду.

- ❖ Дуже важливим і ефективним елементом прийому працівника на роботу є співбесіда з кандидатом. Саме при співбесіді можна отримати максимальну інформацію про претендента на посаду, скласти враження про те, чи він може виконувати функціональні обов'язки. Саме тому на підприємстві варто звернути увагу на такий метод найму працівників.

- ❖ Необхідно впроваджувати систему заходів для адаптації нових працівників до роботи в організації і до трудового колективу.

- ❖ Потрібно високоякісно складати посадові інструкції працівників, що відповідали б роботі, яку вони виконують на підприємстві, а не просто копіювати їх із типових положень.

- ❖ Розроблення кваліфікаційних вимог має бути попередньо продумане, ефективно і правильно складене.

- ❖ Важливою є практика створення кадрового резерву на підприємствах. Можливий варіант – створити резерв кадрів на заміщення вакантних керівних посад [4].

Для того, щоб визначити шляхи підвищення ефективності забезпечення організації формування персоналу, потрібно мати детальну характеристику цього персоналу, проаналізувавши кожного працівника та відповідність його кваліфікації посаді та інше.

Варто звернути увагу на такі напрями підвищення ефективності забезпечення організації формування персоналу, які, в свою чергу приведуть до зростання

продуктивності праці, обсягу виробленої продукції та інших важливих економічних показників: організувати всім без винятку працівникам атестацію для перевірки відповідності теоретичних і практичних знань займаній посаді чи робочому місці; звільнити некваліфікованих і малокваліфікованих працівників та прийняти на їхні місця висококваліфікованих – на конкурсній основі з числа своїх працівників або ж запропонувати працівникам перекваліфікацію; запровадити конкурсно-контрактну систему найму всіх працівників і дотримуватися умов контракту; відстоювати можливості вчасно проводити службову ротацію кадрів; організувати перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників на підприємстві з метою освоєння працівниками суміжних професій; вивільнені місця працівників, які звільняються з виходом на пенсію, заповнити при нагоді працівниками свого підприємства; зацікавити і створити умови для здобуття без відриву від виробництва вищої та середньої спеціальної освіти широким колом робітників; регулярно інформувати колектив про вакансії і про перспективу підприємства, звертатися до працівників, щоб вони рекомендували на вакантні місця своїх знайомих і друзів [5].

При пошуку і доборі кадрів підприємству важливо дотримуватися кількох принципів, що не тільки дадуть змогу вибрати кращих кандидатів на заповнення наявних вакансій, а й сприятимуть їх легшому входженню в організацію і швидкому виходові на рівень робочих показників, що відповідають установленим вимогам.

Пошук і добір кадрів не варто розглядати як просте вербування людини для виконання конкретної роботи, вони мають бути пов'язані із загальним контекстом програм, реалізованих у сфері управління персоналом, покликаних забезпечити досягнення цілей підприємства й успіх у реалізації стратегії, що розробило керівництво.

Більшість спеціалістів схиляються до того, що для успішної організації пошуку кандидатів потрібно керуватися двома основними правилами:

- ◇ шукати кандидатів завжди безпосередньо в організації;
- ◇ використовувати не менше двох методів при залученні кандидатів збоку.

Цю проблему найефективніше можна розв'язати комбінацією внутрішнього і зовнішнього джерел набору персоналу, позаяк відповідні ризики, погіршення морального клімату в колективі, значні витрати на залучення робітників перекриваються позитивними факторами, пов'язаними з внутрішніми джерелами підбору кадрів, і навпаки.

Висновки. Одним з основних завдань на підприємстві має бути поліпшення якісного складу персоналу. Тому варто звернути увагу на такі аспекти і запровадити можливі зміни у роботі підприємства: аналізувати професійний, освітній та віковий склад персоналу, а також інші соціально-демографічні дані з метою використання для поліпшення якісного складу персоналу, для складання відповідних розділів плану соціального розвитку колективу; організувати й забезпечувати комплектування підприємства працівниками всіх категорій, потрібних професій, спеціальностей і кваліфікацій відповідно до плану з праці; вивчати ділові та особистісні властивості працівників для їх переміщення на інші посади; складати розрахунки й заявки на потреби підприємства у молодих спеціалістах і кваліфікованих працівниках, які закінчили університети, інститути, коледжі, технікуми, школи, училища; виконувати роботу щодо сприяння у навчанні без відриву від виробництва працівників підприємства, а також щодо обліку й контролю результатів їх навчання; вести облік заохочень та винагород робітників і службовців; організувати проведення атестації та інших видів оцінки діяльності керівників та спеціалістів, а також матеріально

відповідальних осіб, оскільки атестація є однією з успішних умов поліпшення якісного складу персоналу; контролювати використання робітників та службовців відповідно до їх професії, спеціальності та кваліфікації.

Розпочинаючи впроваджувати ефективну систему формування персоналу на підприємстві, варто звернути увагу на аналіз ринку праці, адже він має велике значення. Доцільно обрати таке джерело набору персоналу, яке б відповідало набору його переважно всередині своєї організації. Просування по службі своїх працівників обходитиметься дешевше. До того ж, це підвищить їх зацікавленість, поліпшить моральний та соціально-психологічний клімат у колективі й підсилить прихильність працівників до підприємства. Проте не слід забувати, що кадрові ресурси підприємства з часом вичерпуються і необхідно залучати висококваліфіковані кадри ззовні.

Одним із основних завдань у роботі підприємства має стати аналіз ринку праці. Адже від того, наскільки добре буде досліджено ринок робочої сили і стане відомо, якими кадрами він володіє, залежатиме і якість виконуваної роботи з найму висококваліфікованих кадрів. Тобто, якщо не відомо, кого ринок праці може запропонувати для підприємства, то й невідомо, які мають бути вимоги до кандидатів і як можна їх залучити для досягнення мети.

Література

1. Крамаренко В. І., Холод Б. І. *Управління персоналом фірми: Навч. посібник.* – Київ: ЦУЛ, 2003. – 272 с.

2. Московська Н. *Кваліфікація персоналу – запорука успіху // Урядовий кур'єр.* – 2005. – 13 вересня. – № 172. – С. 8.

3. Павлуцький А. *Управление развитием персонала: мифы и реалии // Управление развитием персонала.* – 2005. – № 1 // <http://grebennikon.ru/cat-205-4-3.html>.

4. *Професійний добір: етапи, суб'єкти, методи й технології оцінювання кандидатів: [управління персоналом] [Текст] / Світлана Цимбалюк // Довідник кадровика.* – 2011. – № 10. – С. 68–80.

5. *Якісний та кількісний аналіз персоналу: шляхи інтеграції [Текст] / Д. М. Ядранський // Інвестиції: практика та досвід.* – 2012. – № 3. – С. 27–29.

ВИКОРИСТАННЯ В ОПЛАТІ ПРАЦІ МОТИВАЦІЙНИХ ВАЖЕЛІВ (НА ПРИКЛАДІ ХЛІБОПЕКАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ)

У статті розглянуто оплату праці в хлібопекарській галузі як один з методів мотивації праці, а також рівні регулювання оплати праці.

In the article the remuneration of labour is considered in хлібопекарській industry as one of methods of motivation of labour and even adjusting of remuneration of labour.

Ключові слова: оплата праці, погодинна форма оплати праці, відрядно-преміальна система оплати праці, патерналізм.

Keywords: .wages, hourly wage form, piece-bonus pay system, paternalism.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Працівники цілком правильно вважають, що мають отримувати гідну заробітну плату, а керівництво підтримуючи такий підхід, повинно забезпечувати у робітників бажання поліпшувати технологію, підвищувати продуктивність та відчувати більшу відповідальність за свою працю, розуміючи це як власний внесок у розвиток підприємства.

З цією метою доцільно розвивати дослідження оплати праці на підприємствах.

Аналіз останніх джерел чи публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідженням мотивації та оплати праці займаються науковці Л. О. Гришина, Т. П. Костюк, М. В. Семиткіна, Г. В. Назарова, І. В. Цюпко, Д. П. Богиня, А. М. Колот, проте дана тема потребує глибшого вивчення.

Метою статті є виявлення оплати праці та мотивації персоналу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання доплат і надбавок, які застосовують на досліджуваних підприємствах хлібопекарної галузі є недостатнім, щоб створити належне мотиваційне середовище (табл.1).

Загалом, хлібопекарні підприємства використовують заохочувальні доплати і надбавки. Проте не всі та не сповна. Зокрема, доплату за інтенсивність праці не здійснює жоден із досліджуваних суб'єктів. Інші заохочувальні виплати частина підприємств також не застосовує. Характерне для підприємств і використання найнижчих меж заохочень.

Зважаючи на те, що важливим чинником зростання продуктивності праці є її матеріальна мотивація праці, недостатнє використання заохочувальних важелів призводить до спаду продуктивності. Між зазначеними економічними категоріями наявний тісний пропорційний зв'язок: зростання продуктивності праці веде до збільшення випуску продукції, що, своєю чергою, сприяє створенню кращих матеріальних передумов підвищення заробітної плати. На хлібопекарних підприємствах Тернопільської області середній рівень оплати праці різний від 940 до 1340 грн. Специфіку організації оплати праці, як уже йшлося, визначають залежно від типу (розміру) підприємства. Малі підприємства наразі використовують два основних підходи: погодинну оплату праці та оплату, що залежить від загальної кількості продукції, виробленої за зміну. В обох випадках індивідуальні (на одного працівника) норми продуктивності не встановлюють.

Щодо великих економічно стабільних підприємств, то вони ширше використовують підхід, який більше сприяє підвищенню продуктивності. Фонд оплати праці на таких підприємствах розподіляють згідно з розцінками за виготовлену продукцію, виконані роботи, відпрацьований час відповідно до посадових окладів та умов контракту.

Таблиця 1

Перелік та обсяги доплат і надбавок, що використовують досліджувані суб'єкти хлібопекарної галузі

Перелік, визначений Генеральною угодою [1]	Розмір заохочення
Доплати:	
За суміщення професій (посад)	10б –12% тарифної ставки (окладу)
За розширення зони обслуговування або збільшення обсягу робіт	10% тарифної ставки (окладу)
За виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника	60 – 80% тарифної ставки (окладу)
За роботу у важких і шкідливих та особливо важких й особливо шкідливих умовах	4% тарифної ставки (окладу)
На період освоєння нових норм трудових затрат	10 % тарифної ставки (окладу)
За керівництво бригадою (бригадирові, не звільненому від основної роботи)	10 – 12 % тарифної ставки (окладу)
За роботу у вечірній час – з 18 до 22 години (за багатозмінного режимі роботи)	20% годинної тарифної ставки за кожну годину роботи в цей час
За роботу в нічний час	35% годинної тарифної ставки (посадового окладу) за кожну годину роботи в цей час
Надбавки:	
За високу професійну майстерність	16 % тарифної ставки (окладу)

При цьому заробітна плата залежить від складності й умов виконуваної роботи, професійності працівника, результатів його праці та фінансових результатів діяльності підприємства загалом. Іншими словами, такі суб'єкти господарювання використовують погодинну та відрядно-преміальну форми оплати праці. Розмежування працівників і встановлення для них однієї з названих форм оплати праці залежить від її особливостей. Так, погодинно оплачують роботу працівників відділів збуту, обслуговування виробництва й апарату управління. Відрядно-преміальну форму використовують при нарахуванні заробітної плати працівникам виробничих цехів. Заробіток кожного працівника визначають множачи розцінки на фактичний виробіток. На весь асортимент розроблені погодинні бригадні норми продуктивності. За перевиконання норм та відсутність бракованої продукції протягом місяця встановлена премія – 10%, окремим робітникам виплачують надбавку за професійну майстерність.

Варто підкреслити, що на хлібопекарських підприємствах середньомісячна заробітна плата порівняно з 2008 р. у 2011 зросла в середньому на більш як 45%. Випереджальними темпами підвищується також додаткова заробітна плата: в 2011 р. порівняно з 2008 р., вона зросла приблизно на 53,2%). Це свідчить про ефективне господарювання і наявність матеріальних можливостей стимулювання праці. Однак ситуація із загальним зниженням продуктивності праці на тлі підвищення заробітної плати свідчить про повне ігнорування економічних законів та їх невідповідність умовам невизначеності.

Відповідно, продуктивність праці на всіх суб'єктах господарювання є нестабільною та відрізняється на кілька пунктів (табл. 2).

Таблиця 2

Обсяг виробництва хлібобулочних виробів у розрахунку на 1-го працівника в місяць, кг

Підприємство	2008	2009	2010	2011
ВАТ "Бережанський хлібо завод"	1449,91	1383,62	1602,68	1731,41
ВАТ "Микулинецький хлібо завод"	10565,98	10148,82	9277,19	10812,47
ТОВ "Колосок" ЛТД	8197,28	7624,37	7212,19	6229,98
ТОВ "Надзбруччя хліб"	4275,64	3814,31	3545,90	3332,28
ТОВ "Бучачхлібпром"	3439,69	3386,51	3213,85	2875,97
ТОВ "Тернопільхлібпром"	4427,47	4669,24	4710,85	4451,53
ТОВ "Хлібодар плюс"	8463,59	7773,30	8345,77	7940,95
ТОВ "Горлиця МГК"	3359,60	3192,88	3100,29	2633,66
ПП "Кильба"	2934,83	2887,94	3710,17	4217,79
ПП "Почаївський хлібо завод"	1593,91	1468,52	1607,98	1557,03
ПП "Віфіль"	2154,03	2205,98	2318,62	2307,94
ПП "Бекерай"	1322,11	1212,73	1465,53	1222,09
ПП "Хлібодар"	1848,99	1826,88	1857,75	1940,92
ПП "Хіта"	1195,91	1241,37	1439,98	1407,50

Середньомісячний обсяг продукції, виробленої на одного працівника, за чотири роки зменшивсь у загальному підсумку (сумарно на всіх згаданих підприємствах) від 55,229 тонн до 52,662 тонн або на 4,65 %. Найвищою є продуктивність праці у ВАТ „Микулинецький хлібо завод”, ТОВ „Хлібодар плюс”, ТОВ „Тернопільхлібпром”, ПП „Кильба”. Попри це, продуктивність зросла лише на чотирьох підприємствах: ВАТ „Бережанський хлібо завод”, ВАТ „Микулинецький хлібо завод”, ПП „Кильба”, ПП „Хлібодар”.

Доцільно зауважити, що саме ці підприємства максимально скористалися засобами матеріального стимулювання праці: використавши 7 з восьми можливостей застосування доплат і одну надбавку.

Важливими проявами патерналізму на окремих досліджуваних підприємствах (особливо великих), як свідчать дослідження, також є:

– передбачення умовами колективного договору: отримання при виході на пенсію матеріальної допомоги – від 3-х до 5-ти середніх місячних заробітків (окладів за погодинної форми оплати праці); оплати (повної або часткової) навчання дітей працівників за спеціальністю, яка затребувана на підприємстві; підвищення кваліфікації за рахунок підприємства та оволодіння суміжними професіями;

– система підвищення заробітної плати залежно від стажу безперервної праці на підприємстві;

– планомірна ротація кадрів з метою забезпечення кращого розуміння специфіки діяльності та посилення співпраці (в тому числі з інноваційною метою).

Жодне з досліджуваних підприємств не використовує на належному рівні такого чинника мотивації, як участь у прибутках (не йдеться про виплату дивідендів учасникам (акціонерам)). Окремі суб'єкти господарської діяльності застосовують підхід так званої „тринадцятої зарплати”, коли працівникам виплачують певну розподілену частку отриманого прибутку. Методика розрахунку суми проста – її розмір прямо залежить від вкладу працівника у виконання виробничої програми. Проблематичним є правильне обчислення останнього. Однак у даному випадку можна використати алгоритм, запропонований для визначення коефіцієнта участі у виробництві. У цьому контексті також доцільно скористатися позитивним зарубіжним досвідом.

Різноманітні мотиваційні чинники потребують оцінки ставлення різних категорій працівників до способів і порядку їх застосування. З цією метою необхідно, насамперед, використати традиційні методики аналізу трудових ресурсів. А потім на підставі отриманих результатів сегментувати працівників за мотиваційними пріоритетами. Рекомендований підхід може бути реалізований завдяки дослідженню у наступній послідовності:

- 1) оцінка пріоритетів працівників у галузі мотивації та оплати праці.
- 2) сегментація працівників за результатами оцінки пріоритетів.
- 3) аналіз трудових ресурсів: за віковим складом, за статевою ознакою.
- 4) побудова узагальнюючої таблиці за результатами проведеного аналізу

Конкретизація мотиваційних пріоритетів на підприємстві дасть змогу виявити альтернативні напрями підвищення мотиваційної функції заробітної плати та інших стимулюючих важелів. Зокрема, відомо, наприклад, що для людей зрілого віку найпривабливіші є орієнтація на отримання вищої заробітної плати, забезпечення охорони здоров'я, статус тощо. При цьому практично всі вікові категорії вважають несправедливий розподіл основним демотивуючим чинником. Урахування отриманих у результаті дослідження результатів уможливить удосконалення мотиваційного механізму і допоможе найповніше використати його для підвищення продуктивності праці.

Висновки. На хлібопекарних підприємствах використовують погодинна та відрядно-преміальну системи оплати праці. Проте заробітна плата є низькою і не виконує свою мотиваційну функцію. Тому керівництву необхідно переглянути всі системи оплати праці на підприємствах, щоб заробітна плата була мотивацією для працівників. Окрім того, на підприємствах потрібно запровадити такий чинник мотивації праці, як участь працівників у прибутках підприємства.

Література

1. Генеральна угода КОМУНА портал захисту – Оплата праці: надбавки і доплати / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/komuna.lviv.ua/content/view/658/38/>
2. Господарський кодекс України № 436-IV від 16 січня 2003 рік (редакція від 22. 03. 2012 року) / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://code.leschishin.org/ec/>.
3. Ляш О.І. Економіка праці та соціально-трудові відносини / О.І. Ляш, С.С. Гринкевич // – К. :Знання, 2010. – 476с.
4. Капелюшников Р. И. Российский рынок труда: адаптация без реструктуризации : [монография] / Р. И. Капелюшников ; Гос. ун-т. – Высшая школа экономики. – М. : ГУ ВШЭ, 2001. – 309 с.
5. Кодекс законів про працю України / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0001.html
6. Новак І. Соціальний пакет як механізм удосконалення оплати праці / І. Новак // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 2. – С. 6–12.
7. Романов П. В. Формальные организации и неформальные отношения: Кейс-стади практик управления в современной России / П. В. Романов. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2000. – 192 с.

ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Досліджено сучасний стан здоров'я населення регіону в контексті розвитку системи охорони здоров'я. Проаналізовано місце Тернопільської області в загальноукраїнських показниках здоров'я населення. Виявлені взаємозв'язки між станом здоров'я та розвитком медицини, обґрунтовано той факт, що розвиток охорони здоров'я є одним із основних соціально-економічних детермінуючих чинників здоров'я. Окреслені напрямки подолання негативних тенденцій в здоров'ї населення регіону.

The modern state of health of the region in the context of the health system. The place in Ternopil region-wide health indicators. Revealed the relationship between health and development of medicine proved by the fact that the development of health care is one of the basic social and economic health of the determining factors. Directions to overcome the negative trends in the health of the region.

Ключові слова: здоров'я, стан здоров'я, розвиток охорони здоров'я.

Keywords: health, state of health, development of health protection.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Проблема здоров'я населення є дуже актуальною для України, адже щороку кількість уперше зареєстрованих захворювань на 100 000 населення зростає, приблизно на 1% в рік. Захворюваність є однією з головних причин високої смертності населення та невисокої майбутньої тривалості життя українців, особливо порівняно із економічно і соціально розвиненими країнами Європи. В результаті Україна втрачає значну частину свого трудового потенціалу, витрачає багато матеріальних ресурсів на подолання наслідків захворювання, у т.ч. за рахунок Фонду соціального страхування на випадок тимчасової працездатності. Дана ситуація вже давно потребує вирішення, необхідні значні зусилля як з боку керівництва країни, так і регіональних органів влади для усунення чинників, які негативно впливають на здоров'я населення. У цьому контексті на даний час в Україні активно здійснюється реформа системи охорони здоров'я. Чи позначились її перші результати на покращенні здоров'я населення ми спробуємо з'ясувати на прикладі Тернопільської області.

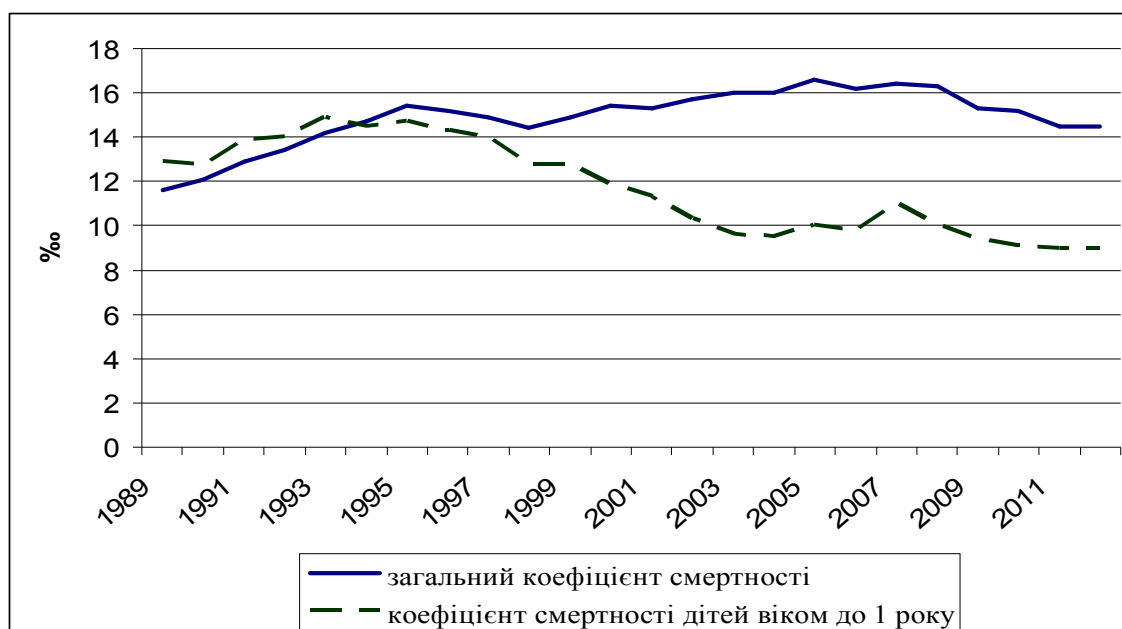
Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Здоров'я населення є об'єктом дослідження науковців різного профілю – медичного, економічного, соціального, юридичного тощо. Зокрема, питанням суспільної охорони здоров'я присвячені праці Лібанової Е., Стешенко В., Столярова Г., Шеймана І., Шишкіна С., Ткачук С., Корнацького В., Нагорної А., Бойченко Е. та інших.

Однак, зважаючи на те, що ситуація із здоров'ям населення суттєво не покращується обумовлює необхідність досліджень в цій сфері, особливо коли в країні йде обговорення проекту Закону України "Про затвердження Загальнодержавної програми "Здоров'я - 2020: український вимір".

Метою статті є оцінка сучасного стану здоров'я населення Тернопільської області, чинників, які його зумовлюють, можливих наслідків та шляхів їх нівелювання.

Виклад основного матеріалу досліджень. Низький рівень життя більшості українців, фінансова та політична нестабільність у суспільстві, зниження рівня соціально-гарантованої медичної допомоги, високий рівень безробіття, підвищення психічних і емоційних навантажень, пов'язаних з невпевненістю у майбутньому – це сучасні українські реалії. Ці та інші обставини позначаються на показниках здоров'я населення України.

В Україні рівень смертності населення, хоч і дещо знижується за останні роки. Суттєвою є лише тенденція до зниження дитячої смертності (смертності дітей до 1 року) (рис. 1). За останні 23 роки дитяча смертність скоротилась на 42%.

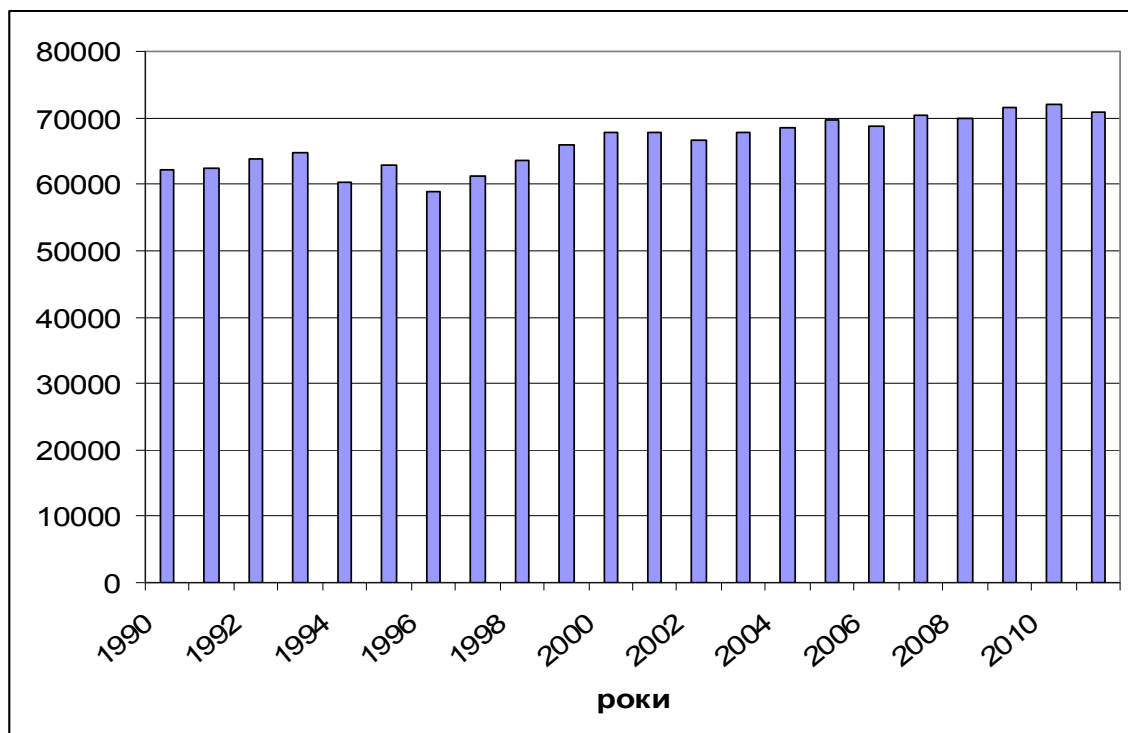
Рис. 1. Загальний коефіцієнт смертності та коефіцієнт смертності дітей віком до 1 року в Україні¹.

Однак ще залишається найбільшим в Європі та одним з найбільш в світі. за даними Центрального розвідувального управління США за рівнем смертності у 2012 році Україна поступалась тільки Південно-Африканській республіці (15,75 % та 17,36 % відповідно) [6].

Однак слід зауважити, що дані ЦРУ різняться із даними Державної служби статистики щодо загального коефіцієнту смертності – за українською статистикою він дорівнює 14,5%. У такому випадку Україну обходять ще три країни, що суттєво ситуацію не міняє. Звичайно, загальний коефіцієнт смертності не відбиває повністю ситуацію із смертністю – він лише певним чином окреслює ситуацію.

¹ За даними Державної служби статистики України

Проблемою для України залишається висока захворюваність, яка відповідно і викликає високі показники смертності населення. За останні 22 роки рівень захворюваності зріс на 14% (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка рівня захворюваності населення України (кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 000 населення)¹

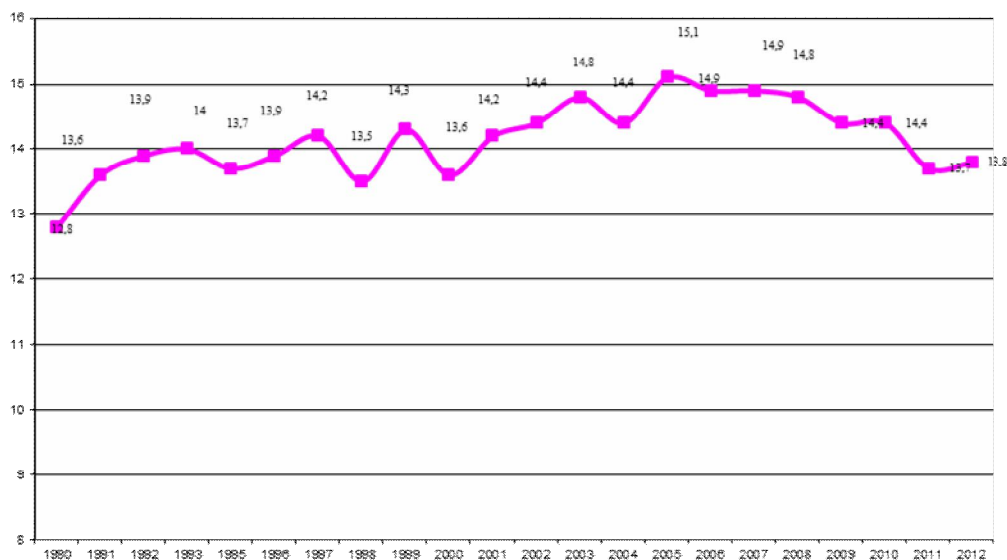
Як на цьому фоні виглядає Тернопільська область, яка відзначається низьким рівнем індустріалізації, з переважанням аграрного сектору; маленьким бюджетом; високою міжнародною трудовою еміграцією і відповідно значним надходженням інвестицій від заробітчан ті іншими ознаками.

Дослідження стану здоров'я населення в Тернопільській області можна отримати у порівнянні із загальноукраїнськими показниками дає підстави стверджувати про дещо кращу загальну картину щодо стану здоров'я населення. Зокрема смертність в області становила у 2011 році 13,8‰ (рис. 3) , що менше загальноукраїнського показника на 0,7 пункти.

Рівень захворюваності також дещо менший.

У 2012 році захворюваність населення в області становила 67425,6 осіб (в розрахунку на 100000 населення), що майже на 5% більше загальноукраїнського показника.

¹ За даними Державної служби статистики України

Рис. 3. Смертність населення Тернопільської області, %¹

Як видно з табл. 1 поширеність хвороб серед усього населення суттєво не змінилась. У той час як захворюваність серед усього населення дещо знизилась. Виключення становлять лише підлітки 15-17 років серед яких за останні три роки рівень захворюваності зріс.

Таблиця 1

Поширеність хвороб і захворюваність в Тернопільській області [2-3]

	Поширеність						Захворюваність					
	Абсолютні числа			На 100 тис. населення			Абсолютні числа			На 100 тис. населення		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Все населення	198024	196302	196151	182407,7	181614,2	182096,8	760459	742176	726295	70048,7	68664,3	67425,6
18 і старше	159721	157478	158400	183484,2	181078,8	182315,4	484203	466976	458246	55624,5	53696,0	52743,2
Працездатне населення	982730	957203	959032	152941,2	149499,2	150378,6	407753	391890	381270	63458,2	61206,7	59784,1
0-17 років	383034	388243	377510	1780,52	1838,2	1811,8	276254	275200	268049	1284,16	1303,0	1286,5
15-17 років	74184	75737	72795	17145,2	18309,2	18253,5	42654	43099	41766	9858,1	10419,2	10472,9
0-14 років	308850	312506	304715	1797,13	1839,9	1808,6	233600	232101	226283	1359,27	1366,6	1343,1

На нашу думку це пов'язано із кількома причинами:

1. По-перше, власне у цьому віці, серед підлітків багато соціальних сиріт, які часто є самі по собі.
2. По-друге, особливо серед молоді багато осіб нехтують своїм здоров'ям через нездоровий спосіб життя, неякісне харчування та питна вода, тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотичних речовин.

Крім цього, незважаючи на те, що в області захворюваність нижча за загальноукраїнську, зокрема це хвороби ендокринної системи, хвороби органів

¹ За даними Головного управління статистики у Тернопільській області

травлення, розладу харчування, порушення обміну речовин. Що в першу чергу пов'язане із неякісним харчуванням та питною водою. І це дивно з позиції аграрної специфіки області, де значна частина продуктів харчування виробляється індивідуально.

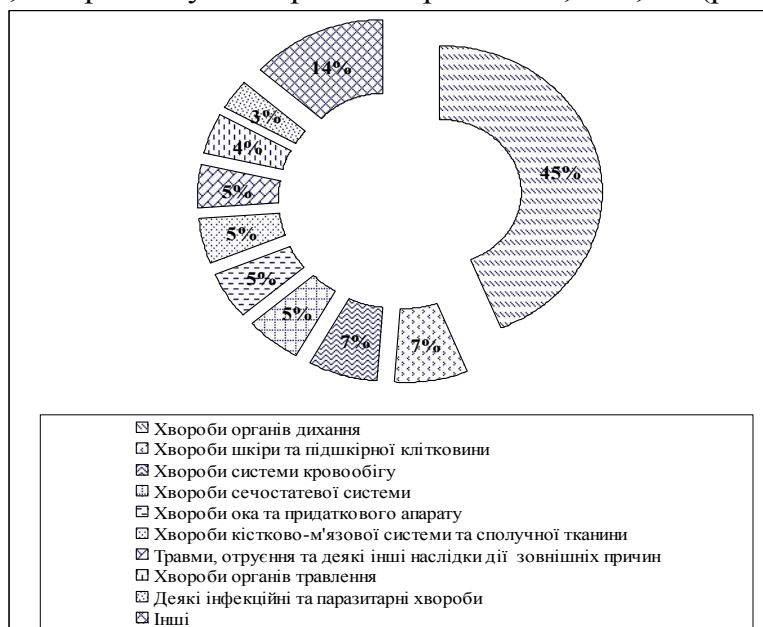
Також у Тернопільській області вищий рівень захворюваності серед хвороб нервової системи, розладів психіки та поведінки. Цю обставину ми пояснюємо невпевненістю населення у завтрашньому дні.

Значно більше за середньо український показник хвороби, пов'язані з вагітністю, пологами та післяпологового періоду. Це свідчить про незадовільну роботу медичних закладів в плані профілактики захворювань, низьку матеріальну базу (таблиця 2).

Також варто зауважити, що з 2004 по 2011 рік в Тернопільській області захворюваність за більшістю класами зростала більшими темпами, ніж в Україні. Більш, ніж на 20% зростає захворюваність на хвороби системи кровообігу (30%), інфекційні та паразитарні хвороби (24%), хвороби, пов'язані з вагітністю, пологами та післяпологового періоду (23%), хвороби ендокринної системи (20%), хвороби шкіри (20%). У той же час у середньому по Україні за жодним класом хвороб захворюваність не зростала більш ніж на 9%. Зниження захворюваності в області мало місце лише за хворобами сечостатевої системи.

Високі темпи росту захворюваності насторожують і наштовхують на думку про те, що це пов'язано власне з її аграрною специфікою, переважанням сільських поселень, де, як відомо, рівень розвитку охорони здоров'я у різних аспектах (фінансовому, інформаційному, оперативному, кадровому та ін.) є нижчим за міські поселення.

У структурі первинної захворюваності на першому місці знаходяться хвороби органів дихання – 30419,3, на 100 тис. населення; на другому – хвороби органів кровообігу – 4819,5, на третьому – хвороби шкіри – 4589,3 - 6,8% (рис. 4).

Рис. 4. Структура захворюваності за класами хвороб Тернопільської області у 2012 році [2-3]

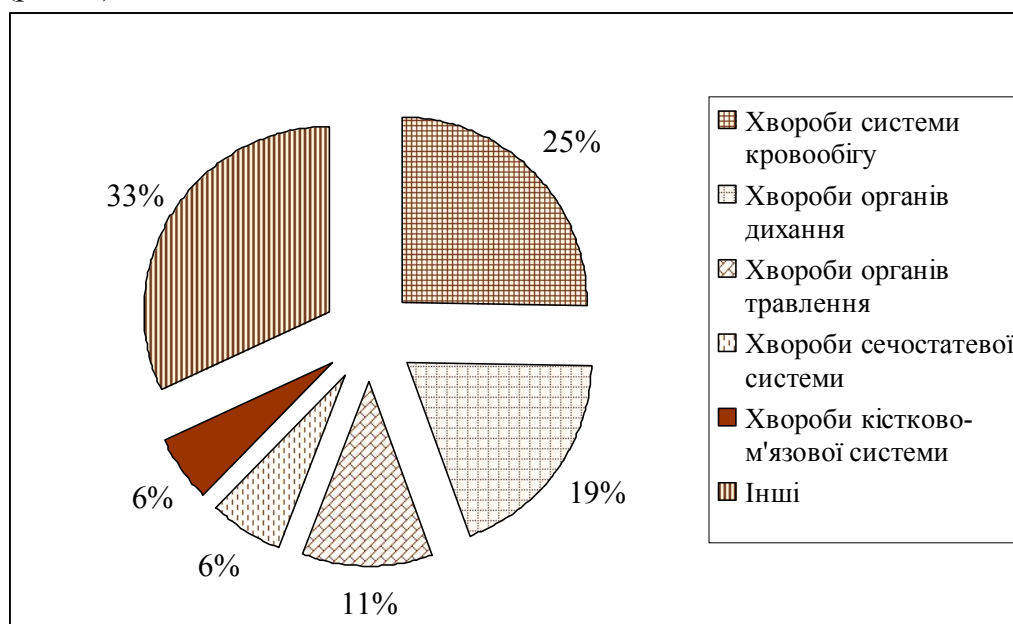
Таблиця 2

Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань за класами хвороб у 2011 році¹

	Усі захворювання	Деякі інфекційні і паразитарні хвороби	Новоутворення	Хвороби крові, кровотворних органів	Хвороби ендокринної системи	Розлади психіки та поведінки	Хвороби нервової системи	Хвороби ока та його придаткового апарату	Хвороби вуха та соскоподібного відростка	Хвороби системи кровообігу	Хвороби органів дихання	Хвороби органів травлення	Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	Хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини	Хвороби сечостатевої системи	Вагітність, пологи та післяпологовий період	Уроджені аномалії	Травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин
	2004																	
Україна	68 907	2 822	859	508	1 191	489	1 598	3 435	2 517	5 283	28 582	2 990	4 055	3 403	4 555	5 302	117	4 748
Тернопільська	63 011	1 860	609	424	<u>1 311</u>	451	<u>1 925</u>	3 324	2 104	3 712	28 308	2 683	<u>4 119</u>	3 131	3 940	<u>5 618</u>	104	3 279
	2011																	
Україна	71127	2767	928	473	1104	424	1634	3637	2681	5153	31077	2876	4132	3272	4602	5153	122	4692
Тернопільська	68782	2314	618	446	<u>1568</u>	<u>469</u>	<u>2060</u>	<u>3727</u>	2197	4817	30183	<u>2956</u>	<u>4923</u>	<u>3401</u>	3775	<u>6903</u>	117	3297
	2011 до 2004																	
Україна	1,03	0,98	1,08	0,93	0,93	0,87	1,02	1,06	1,06	0,98	1,09	0,96	1,02	0,96	1,01	0,97	1,04	0,99
Тернопільська	1,09	1,24	1,01	1,05	1,20	1,04	1,07	1,12	1,04	1,30	1,07	1,10	1,20	1,09	0,96	1,23	1,12	1,01

¹ Складено автором на основі даних Державної служби статистики України

Важливим аспектом дослідження здоров'я є аналіз поширеності хвороб на захворюваності серед населення працездатного віку. В Тернопільській області зростає поширеність хвороб серед зазначеної категорії населення у 2012 році цей показник досяг позначки 150378,6 на 100 тис. відповідного населення. Найбільш поширеним серед працездатного населення є хвороби систем кровообігу, органів дихання та травлення (рис. 5).

Рис. 5. Поширеність хвороб та захворюваність по окремих нозологіях серед населення працездатного віку Тернопільської області у 2012 рр. [2-3]

На рис. 6 зображено захворюваність на хвороби системи кровообігу серед дорослого населення (18 р і старше). За останні 12 років вона зросла майже на 40%. Це пов'язано із соціально-гігієнічними та організаційними чинниками: низьким рівнем культури здоров'я, недостатньою санітарною грамотністю, неправильним способом життя, несприятливим психологічним кліматом у сім'ї та на роботі і, як наслідок, незадоволеністю психофізіологічним добробутом, низьким бюджетом, незбалансованим харчуванням, поганими матеріально-житловими умовами.

Зростає в Тернопільській області й первинна інвалідність. Вже багато років основною медико-соціальною причиною первинної інвалідності дорослого населення Тернопільської області є хвороби системи кровообігу – 21,3 % (у 2012 році) від всієї первинної інвалідності серед дорослого населення.

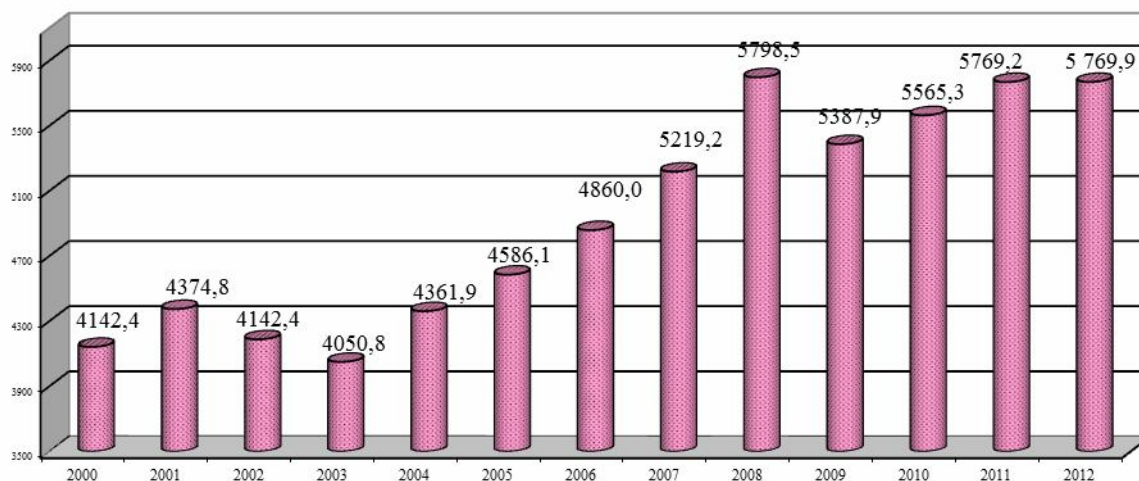
Друге причина інвалідності дорослого населення – новоутворення, – 19,3%.

На третьому місці – хвороби травлення, частка яких становить 12,4%.

Отже, більшість показників щодо смертності та здоров'я населення мають негативний характер. Як же на цьому фоні виглядає медицина?

Справа в тому, що зараз Урядом України активно запроваджується реформа системи охорони здоров'я. 7 липня 2011 року, Верховна Рада України ухвалила два закони, які дали старт медичній реформі в Україні. Один з них: «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги». Ним встановлюється, що мережа державних і комунальних закладів охорони здоров'я формується з урахуванням потреб населення у медичному обслуговуванні, необхідності забезпечення належної його якості, своєчасності,

доступності, ефективного використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів [1].

Р

ис. 6. Захворюваність на хвороби системи кровообігу серед дорослого населення Тернопільської області (18 р і старше) на 100 тис. населення.

Тому зараз в Україні, і Тернопільській області зокрема відбувається виділення первинної медичної допомоги через створення Центрів первинної медико-санітарної допомоги (ЦПМСД). Завдання яких полягає у забезпеченні для населення рівної доступності послуг первинної медичної допомоги належної якості. При цьому низка лікарняних закладів закривається.

Зокрема за останні 12 років число лікарняних закладів у Тернопільській області скоротилось на 18 одиниць (з 77 у 2000 р. до 59 у 2012 р.). Число ліжок в лікарняних закладах скоротилась на 1316 одиниць, або на 16% і становить 9224 одиниці. Причому число стаціонарних ліжок скоротилось ще більше за рахунок ліжок денного стаціонару. У результаті забезпеченість ліжками на 10 тис. осіб населення скоротилась з 93,3 до 85,6. Враховуючи це та те, що рівень госпіталізації в області зростає (з 20,1 до 23,7 на 100 жителів); фінансування медичних установ залишається в області нижчим за низькі середньо українські показники; недостатня забезпеченість сучасним обладнанням тощо, можна говорити про зниження ефективності лікування.

Підтвердженням цього є зменшення вартості ліжка-дня на медикаменти в Тернопільській області до 10,65 грн. у 2012 році (у 2011 – 14,61 грн.). та вартість ліжка-дня харчування – 7,7 грн. (у 2011 р. – 8,09 грн.). В умовах відсутності страхової медицини таке фінансування не відповідає стандартам лікування та зниження показників поширення хвороб та захворюваності.

На додаток слід зауважити, що одним з небагатьох позитивних шляхів розвитку охорони здоров'я в регіоні є добре кадрове забезпечення. У 2012 році в Тернопільській області нараховувалось 5350 лікарів, що більше, ніж у 1990 році на 15,3% (було 4638). Чисельність середнього медичного персоналу суттєво не змінилась.

Покращення якості здоров'я населення України та Тернопільської області зокрема, пов'язані насамперед із поліпшенням соціально-психологічного стану здоров'я населення та збільшенням фінансування системи охорони здоров'я.

Це можливе, у т.ч. за таких умов:

1. Пріоритетності питань здоров'я в діяльності центральних та місцевих органів влади.

2. Посилення відповідальності населення за власне здоров'я.
3. Побудови ефективної державної системи забезпечення закладів охорони здоров'я необхідними ліками та медичним обладнанням.
4. Покращення контролю за якістю харчування та питної води.
5. Розробка чітких критеріїв і пріоритетів в медичному обслуговуванні населення, які б повністю відповідали сучасним світовим стандартам.

Висновки. Проблема здоров'я населення загострюється останні два десятиріччя. Результатом цього є значне зростання смертності та захворюваності населення як в Україні, так і Тернопільській області зокрема.

Зараз ситуація із поширенням хвороб і захворюваністю в Тернопільській області дещо краще, ніж у цілому по Україні. Однак проведений аналіз динаміки захворюваності за класами хвороб показав негативну тенденцію, яка проявляється в значно більших їх темпах росту в області, ніж в Україні за останні роки. У результаті вже за кілька років область може опинитись серед гірших в Україні за станом здоров'я.

Реформування медичної галузі, яке відбувається останні два роки ситуацію не покращує.

Надзвичайно гострою проблемою в сфері охорони здоров'я області є надзвичайно низьке фінансування. Показник витрат на один ліжко-день темпів росту нб не витримують ніякої критики.

Тому, виходячи з вищесказаного, перед центральними та місцевими органами влади постає завдання термінового прийняття виважених рішень, які б дозволили підвищити якість здоров'я населення. Тобто питання здоров'я мають бути пріоритетними, адже зараз українське суспільство втрачає значну частину свого трудового потенціалу.

Важливим в цьому контексті є зниження фінансового тягаря через поступового запровадження страхової медицини.

Література

1. *Відповіді на питання з реформування медичного обслуговування.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/reform_answers.html
2. *Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2011 році: Статистичний бюлетень*
3. *Основні показники стану здоров'я населення та ресурсів охорони здоров'я Тернопільської області за 2011: Довідник // Гол. Ред.. М.М. Буртняк Тернопіль: Інформаційно-аналітичний центр медичної статистики, Тернопіль, 2013. – 127 с.*
4. *Основні показники стану здоров'я населення та ресурсів охорони здоров'я Тернопільської області за 2012 рік: Довідник // Гол. Ред.. М.М. Буртняк Тернопіль: Інформаційно-аналітичний центр медичної статистики, Тернопіль, 2013. – 127 с.*
5. *Прохоров Б.Б. Состояние здоровья населения России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rus-stat.ru/stat/9941998_5.pdf.*
6. *Country comparison: death rate [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2066rank.html>.*
7. *World health statistics 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.who.int/iris/bitstream/10665/44844/1/9789241564441_eng.pdf*

ІННОВАЦІЙНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто проблему формування інноваційних засад сталого розвитку Тернопільської області. Обґрунтовано сутність сталого розвитку на основі інновацій та запропоновано рекомендації для формування інноваційної основи сталого розвитку області.

The article deals with the problem of forming innovative principles of sustainable development Ternopil region. The essence of sustainable development through innovation and provides recommendations to form the basis for sustainable innovative development of the region.

Ключові слова: інновації, сталий розвиток, інвестиційно-інноваційна діяльність, венчурний капітал, венчурні компанії.

Keywords: innovation, sustainable development, investment and innovation, venture capital, venture capital firms.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями.

Одним із найактуальніших завдань економічної політики в Тернопільській області є забезпечення сталого соціально-економічного розвитку на основі інновацій.

У дослідженнях Міжнародного союзу із захисту природи термін «сталість» «стійкість» уведений на початку 1980-х років і в перекладі з англійської означає – підтримуючий, тривалий, стійкий, безперервний [5].

Сталий розвиток є однією з найважливіших передумов, що забезпечує висхідну динаміку економічної системи будь-якої території, не дозволяючи їй виходити за допустимі межі коливань, а, отже, уникати великих втрат і непередбачених збурень. Стосовно соціально-економічної системи сталий розвиток може бути визначений як здатність системи порівняно швидко повертатися в початковий стан або досягати нової, вищої точки в динаміці свого розвитку. Таким чином, стійкість соціально-економічної системи області можна розглядати як незмінність її властивостей і пов'язаних з цими властивостями параметрів, забезпечення її здатності виконувати свої функції, незважаючи на безперервну зміну зовнішнього та внутрішнього середовищ (у тому числі під впливом різноманітних негативних факторів).

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми.

Проблема сталого розвитку територій є останнім часом популярним предметом досліджень багатьох учених. А. М. Стельмащук і Ю. А. Стельмащук вивчають проблематику інноваційних засад сталого розвитку аграрної економіки. З. Ю. Бурлакова, А. В. Дишекова, Е. А. Кремльова працюють у напрямку вдосконалення наукових основ інноваційного розвитку економіки регіону. Питаннями теоретико-методологічного обґрунтування стійкого інноваційного розвитку малих міст займається Я. І. Ніконова.

Мета даної статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробленні рекомендацій для формування інноваційної основи сталого розвитку області.

Виклад основного матеріалу досліджень. Нині в Україні, на нашу думку, склалися необхідні передумови для становлення і розвитку венчурного бізнесу – одного з головних учасників інвестиційно-інноваційного процесу. Це і необхідний кадровий потенціал, і, по суті, безмежне поле діяльності для впровадження інновацій, і достатні фінансові ресурси недержавного сектору економіки. Самі собою венчурні компанії, як правило, невеликі, але вони, впроваджуючи інновації, створюють додаткові робочі місця, сприяють розвитку пріоритетних галузей для країни чи окремого її регіону, забезпечують умови для диверсифікації галузей економіки.

Ми вважаємо, що в умовах економічної кризи, коли держава неспроможна на необхідному рівні фінансувати науково-дослідні роботи та впровадження їх результатів, саме венчурний капітал може створити для цього всі необхідні умови без будь-якої бюрократичної тяганини. Особлива роль венчурних компаній полягає у концентрації потужного науково-технічного потенціалу, персоналу найвищої кваліфікації, які згодом можуть вирости у великі високотехнологічні корпорації. А це – нові робочі місця, розвиток науково-технічного прогресу. Крім того, у власників нових розробок та «ноу-хау» відпаде необхідність у пошуку за кордоном можливостей для реалізації своїх ідей. Цілком можливо, що саме в цьому полягає найбільша користь від діяльності венчурних компаній.

Економічна цінність венчурного капіталу полягає в тому, що він є рушієм науково-технічного прогресу, а більшість технологічних революцій були ініційовані і профінансовані саме венчурними компаніями. Він підтримує галузі, які найдинамічніше розвиваються і забезпечують країні міжнародну конкурентоспроможність, створює умови для започаткування та розвитку нових галузей. Важливо, що з розвитком венчурного бізнесу неодмінно буде розв'язана проблема захисту прав інтелектуальної власності, що для України має надзвичайно велике значення [4].

Ми переконані, що для стимулювання пропозиції венчурного капіталу з боку держави потрібно забезпечити сталий розвиток та збільшення капіталу кредитно-банківської системи, страхового бізнесу, створення сприятливого податкового середовища. На регіональному рівні органам влади потрібно підтримувати венчурні компанії, що фінансують пріоритетні галузі, спростити процедуру формування венчурних фондів, сприяти динамічному розвитку регіональних фондових ринків, учасниками яких були б невеликі підприємства області, й чий акції могли б зацікавити представників венчурного бізнесу.

Упродовж десятків років економіка нашої країни розвивалася за рахунок екстенсивних чинників, які з часом вичерпалися. Тому виробництв й економіка в цілому мають розвиватися завдяки впровадженню нових технологій, техніки, нових методів господарювання та управління. Це зумовлено й необхідністю перебудови структури економіки, впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій, що, своєю чергою, потребує нових форм інноваційної діяльності, яка ще недостатньо розвивається в Україні та в її регіонах.

Із загостренням конкуренції на регіональному і національному ринках та прискоренням у зв'язку з цим науково-технічного й організаційного прогресу, для переважної більшості підприємств з метою забезпечення конкурентних переваг саме інноваційний розвиток має стати об'єктом підвищеної та повсякденної уваги. В сучасних умовах господарювання інноваційна діяльність є реальним потужним каталізатором розвитку економіки в цілому, а також підвищення ефективності та прогресивності діяльності підприємств. Інновації призводять до створення нових товарів, послуг, нових виробничих процесів та оновлення економіки в цілому. Це

означає, що інновації не обмежуються проблемами створення нової виробничої технології, а роблять свій внесок у вдосконалення організації роботи та умов праці.

Інновації як реакція на конкуренцію є динамічним елементом виробництва. Без інновацій подальший розвиток підприємств, економіки в цілому та суспільства обмежений, неможливе суттєве зростання продуктивності.

Рушієм інновацій служить конкуренція, а їх опорою – творчий підхід. Технологія є одним з основних факторів зростання продуктивності, але тільки цей фактор не робить підприємство чи економіку конкурентоспроможною. Навпаки, без ретельного вивчення та цілеспрямованого використання «людського фактора» застосування нових технологій приречене на невдачу. На жаль, поки що багато підприємств та організацій недооцінюють участь у перетвореннях працівників та необхідність їх навчання для забезпечення технологічних змін з погляду як економіки, так і безпеки праці [4].

Характерною особливістю інновацій в сучасних економічних умовах є те, що переважну більшість їх спрямовують у промисловість для комплексної механізації й автоматизації виробництва, впровадження нових технологічних процесів, освоєння нових видів продукції. Відповідно, інновації найбільше впливають на формування структури зайнятості саме у промисловості. Впровадження у виробництво інновацій передбачає забезпечення ефективної зайнятості. Для цього потрібно виважено формувати кадровий потенціал підприємства, особливо його якісні характеристики.

При механізації та автоматизації виробництва, як правило, збільшується потреба у працівниках високої кваліфікації, а на низькокваліфіковану робочу силу попит зменшується. Для того, щоб уникнути масових звільнень, необхідно здійснювати перепідготовку та перекваліфікацію працівників відповідно до потреб виробництва. Впровадження нових технологічних процесів та освоєння нових видів продукції, як правило, сприяє розширенню зайнятості [4].

Потенціал технології щодо стимулювання створення інноваційних товарів, послуг та процесів залишається високим. Це переконливо демонструють такі галузі, як інформаційні технології, біотехнології, зв'язок і фармацевтика. Реалізувати потенціал інновації часто-густо заважає концентрація тільки на технічному аспекті ідеї та нехтування її управлінням.

Широке впровадження інновацій у всі сфери економіки регіону – гарант його поступального розвитку.

Інвестиційно-інноваційна діяльність втрачає будь-який сенс, якщо на її результати не буде відповідного попиту, адже саме попит впливає на обсяги пропозиції товарів і послуг. Головним споживачем на ринку є населення, а рівень споживання залежить від рівня його доходів. Тому з боку держави необхідно вжити негайних заходів щодо підвищення доходів населення та стимулювання попиту на послуги і товари непродовольчої групи.

У царині інновацій Тернопільська область має кращі показники на тлі загальноукраїнських. Якщо порівнювати інноваційну активність підприємств, то у 2012 році вона склала загалом по Україні 17,4%, а у Тернопільській області – 22,3%. Важливо зазначити, що починаючи від 2006 року, коли інноваційна активність підприємств складала лише 8,3%, цей показник демонструє позитивну динаміку. При цьому, загальна сума витрат на інноваційну активність підприємств за вказаний період зросла у 12,6 рази (в цілому по Україні таке зростання становило лише 1,9 рази).

На перший погляд може показатися, що все добре: кількість підприємств, які займаються інноваційною діяльністю, зростає, обсяги фінансування інноваційної

діяльності – також, але якщо проаналізувати структуру джерел фінансування за 2006-2012 рр., то побачимо, що 98,9% – це власні кошти підприємств, 0,08% – кошти з державного бюджету, 0,3% – кошти іноземних інвесторів і 0,7% – інші джерела фінансування.

Вважаємо, що така ситуація не є нормальною, бо багато підприємств хочуть займатися інноваційними розробками та їх впровадженням, мають для цього необхідний кадровий та виробничий потенціал, але не мають достатніх фінансових ресурсів. Ми розуміємо, що у сучасних умовах не варто сподіватися на щедre фінансування інноваційної діяльності із державного бюджету, проте створювати умови для залучення коштів приватних та інституційних інвесторів – необхідно. Саме це може стати основою для забезпечення розвитку інноваційної складової сталого розвитку Тернопільської області.

Перші кроки у цьому напрямку вже зроблено. В 2011 році у Тернопільському національному технічному університеті імені Івана Пулюя відбулося урочисте відкриття Наукового парку «Інноваційно-інвестиційний кластер Тернопілля».

Науковий парк створено з метою розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності підприємств Тернопільської області, ефективного та раціонального використання наявного наукового потенціалу, матеріально-технічної бази вищої школи для комерціалізації результатів наукових досліджень в Україні та за її межами.

Діяльність наукового парку дозволить:

- ✓ покращити інвестиційний клімат області;
- ✓ реалізувати низку важливих наукових проектів в галузі інформаційних технологій, екології та енергозбереження;
- ✓ сприятиме впровадженню інноваційних наукомістких розробок у виробництво.

Під час відкриття наукового парку підписано ряд угод, зокрема: з міською радою м. Тернопіль, компанією «BISS» (Індія), «Trade Corporation» (ПАР), НДІ «Елвіт», ТОВ «ЕСКО Біо-Альтернатива» та Державним науково-технічним підприємством «Промінь» (Україна) [6].

Висновки. Враховуючи те, що можливості держави стосовно прямої фінансової підтримки підприємств явно обмежені, треба стимулювати інвестиційно-інноваційну активність та реалізацію ефективної інвестиційної політики як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Нині, кількість робочих місць значно зменшилася, знизився їх технічний рівень, інвестиції стають вирішальним джерелом оновлення підприємств. Тому потрібно насамперед стимулювати залучення інвестиційних надходжень в інноваційні проекти на всіх рівнях і за допомогою різних засобів.

Головним завданням держави у цьому напрямку є створення економічних, правових, соціальних, політичних передумов для залучення венчурних інвестицій у всі сфери життя країни.

А регіональні владні виконавчі структури мають безпосередньо шукати інвесторів, спрямовувати інвестиційні кошти у ті галузі, де вони найнеобхідніші. Це можна робити, знижуючи для інвесторів на певний період кількість і розміри місцевих податків та зборів, максимально спрощувати формальний бік реєстрації цих коштів, адже відомо, що вітчизняна бюрократична машина аж ніяк не сприяє інвестиційній активності, особливо з боку іноземних громадян.

У сучасних умовах основними потенційними інвесторами мають бути населення, трудові колективи, банки, іноземні фірми. Для того, щоб залучити їхні кошти, необхідно створити для цих інвесторів систему економічних і правових пріоритетів.

Література

1. Борлакова З. Ю., Дышекова А. В., Кремлева Э. А. *Научные основы инновационного развития экономики региона // Современные проблемы науки и образования.* – 2011. – № 6. – С. 25 – 28.
2. Данилов-Данильян В. И. *Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ) // Экономика и математические методы.* – 2003. – Т. 39. – № 2. – С. 123–135.
3. Тумина Т. А. *Инновационное развитие экономических систем: автореф. дисс. ... канд. экон. наук.* – Белгород, 2009. – 21 с.
4. Цісецький О. Є. *Вплив інвестицій на зайнятість населення // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ.* – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – Вип. 10. – С. 121–125.
5. *World Conservation Strategy.* IUCN - UNEP WWF, Gland, Switzerland. 1980. – P. 123.
6. Інтернет-ресурс. Режим доступу <http://www.mon.gov.ua/ua/news/archive-news/88/vidkrito-naukovij-park-innovatsijno-investitsijnij-klaster-ternopillya/>

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ НАСЕЛЕННЯ

Розкрито аспекти дослідження життєвого рівня населення регіону. Проаналізовано підходи до оцінки цього рівня на основі поєднання аналізу умов для підвищення життєвого рівня, наявних ресурсів та міри задоволення основних потреб населення.

The aspects of life standard research of population in a region are exposed. The ways are analysed concerning the estimation of this level based on the combination of analysis of terms for the increase of life standard, present resources and measure of satisfaction of basic population necessities.

Ключові слова: життєвий рівень, умови для підвищення життєвого рівня, ресурси домогосподарств, потреба, прогноз життєвого рівня.

Key words: life level, conditions of life rising, resources of households, the need, life level prognosis.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Однією з найгостріших соціально-економічних проблем, зумовлених трансформаційними процесами в економіці України, є низький рівень життя населення. Адаже з переходом до ринкових відносин виникла низка глибоких проблем, що призвели до соціального напруження в суспільстві. Зокрема, соціальні негаразди, поширення бідності, майнове розшарування, зростання безробіття – все це причини і складові зниження загального рівня життя населення. Його підвищення є головним завданням не тільки нашої країни, а й будь-якого іншого прогресивного суспільства.

В умовах зміни суспільних відносин і процесів, а також тенденцій старіння та депопуляції населення стає найдефіцитнішим ресурсом. Відповідно рівень і якість життя людей набувають дедалі більшої ваги при визначенні соціально-економічного розвитку як країни в цілому, так і конкретного регіону зокрема.

Пошук кращих шляхів суспільного розвитку актуалізує дослідницький інтерес до цієї проблематики. Потреба суспільства в здоровому і високоосвіченому новому поколінні, створенні повноцінних умов життя посилює практичну важливість завдань із збереження й поліпшення якісних характеристик життя населення.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Серед українських дослідників питаннями життєвого рівня населення нині займаються О. Богуцький, О. Власюк, Т. Заяць, Е. Лібанова, В. Мандибура, С. Пирожков, А. Ревенко, Ю. Сасенко, Л. Черенько та інші. Проте більшість досліджень присвячені окремим аспектам життєвого рівня або оцінкам на рівні країни та міжрегіональним порівнянням. При цьому мало уваги приділено дослідженням рівня життя населення окремих регіонів.

Проте вивчення такого багатопланового поняття як рівень життя досі потребує поглиблення теоретико-методологічної бази, адже саме визначення даного поняття нерідко відрізняється; актуальним є і питання розмежування понять “рівень” та “якість життя”.

Метою статті є виявлення підходів для визначення закономірностей формування життєвого рівня населення регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень життя – складне і багатопланове поняття, що об'єднує широкий спектр соціально-економічних відносин, пов'язаних зі станом та умовами життєдіяльності людини в суспільстві. Рівень життя населення впродовж тривалого часу залишається однією з основних соціально-економічних категорій, яка не лише характеризує матеріальний добробут окремої людини, а й визначає узагальнений результат діяльності економіки країни за певний період. Ця категорія не є новою, її тривалий час досліджували у зарубіжних та вітчизняних наукових колах. Суть рівня життя населення визначали відповідно до завдань досліджень, що значно вплинуло на відмінності у його тлумаченні та способах вимірювання [2, с. 9].

Проте низка аспектів проблеми оцінки рівня та способу життя населення потребують подальшого теоретичного обґрунтування. Серед таких слід назвати: розмежування понять “рівень”, “якість” та “спосіб” життя населення; розроблення методик оцінки рівня та способу життя населення регіонів; аналіз впливу способу на рівень життя населення.

Визначення рівня життя суттєво впливає на характер дослідження і залежить від того, що ми розуміємо під життєвими стандартами. Світова економічна наука набула у вивченні цієї проблеми значного досвіду. Термінологічна база вітчизняних і зарубіжних досліджень поряд із поняттям “рівень життя” охоплює такі категорії, як “матеріальне становище”, “матеріальний добробут”, “спосіб життя”, “стиль життя”, “якість життя”, “добробут”, “комфортність життя”. Країни перехідної економіки, дотримуючись спільної ідеології людського розвитку, пішли різними шляхами в аналізі проблеми рівня та якості життя, що пояснюється як особливістю розвитку соціально-економічних процесів, так і традиціями наукових досліджень.

Ідеї концепції якості життя були розвинуті в концепції людського розвитку. Основні положення останньої полягають у тому, що головною цінністю суспільного розвитку визнається людина, а не зростання національного багатства. Важливим і головним принципом концепції є не постійна допомога малозабезпеченим верствам та країнам, а стимулювання розвитку людського потенціалу, підвищення його ролі в суспільстві, розширення можливостей вибору способу життя з повною відповідальністю за ухвалені рішення. Тобто, пріоритетним стає добробут не країни чи регіону, а окремих людей, якість трудового потенціалу і його розвиток. Якість та рівень життя – поняття надзвичайно складні, інтегровані, які можна вивчати лише на міждисциплінарному рівні та зусиллями багатьох наук.

Водночас не можна заперечувати, що будь-які стратегії і плани розвитку країн та регіонів мають на меті лише одне – поліпшення якості життя населення. Різними залишаються тільки шляхи забезпечення цієї якості та високого рівня життя.

Сучасна регіональна економіка покликана роз'яснити, чому ж ми маємо такі відмінності в розвитку окремих регіонів країни, які складові в яких регіонах є вирішальними або пріоритетними у формуванні високого рівня життя населення.

При дослідженні та вирішенні різних соціально-економічних проблем використовують різні тлумачення рівня життя, й пов'язано це з тим, що поняття “рівень життя” є складним і багатограним.

Рівень життя – складна комплексна соціально-економічна категорія, що виражає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Він складається з багатьох компонентів. Це і розмір реальних доходів населення, і рівень споживання населенням матеріальних благ та послуг, і забезпеченість людей

упорядкованим житлом, і, нарешті, підвищення освіченості, ступінь розвитку медичного та культурно-побутового обслуговування громадян, стан природного середовища, в якому вони проживають [2, с. 67].

Особисті потреби є однією з вихідних категорій у процесі аналізу життєвого рівня, які вирізняють особистість від інших у плані фізичному, інтелектуальному та соціальному. Джерелом їх задоволення – доходи населення [3, с. 16].

В. О. Мандибуря рівень життя у широкому розумінні вважає "...сукупністю відносин та умов, що визначають життя, працю, побут й інтелектуально-культурний розвиток людей, характеризують досягнутий у суспільстві за певний проміжок часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення (не лише фізичних, а й соціальних, інтелектуальних, духовних), а також визначають та оцінюють реальні економічні джерела і соціально-правові гарантії забезпечення життєдіяльності населення" [4, с. 6]. На думку дослідника, ця категорія є відносною, оскільки залежить не тільки від рівня реальних доходів та споживання, а й від міри розвиненості потреб. Тобто, визнається динамічність рівня життя. Також зазначено, що рівень життя є багаторівневою категорією, має певну структуру, в якій виділяють три основних рівні: інтегрований, соціально-диференційований та особисто-персоніфікований.

Найзагальнішим визначенням може бути дефініція рівня та якості життя населення як поняття, що в порівняльній у просторі й часі формі відображає ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, охарактеризувати котре можна як за суб'єктивною самооцінкою населенням рівня задоволеності власним життям, так і за об'єктивними показниками відповідності умов життєдіяльності певним життєвим стандартам.

У сучасних умовах ринкової економіки питання вивчення життєвого рівня населення особливо активізувалось як з огляду на нинішню наявність загально низьких стандартів життя в країні з високим ступенем розшарування суспільства й значними масштабами бідності, так і з урахуванням зміни суспільних поглядів на проблему матеріального добробуту населення. Проблема низького життєвого рівня посилюється регіональною диференціацією за стандартами життя внаслідок нерівномірного розвитку регіонів та неоднакових стартових можливостей, що склалися ще до початку реформ.

Особливість дослідження рівня життя населення в Україні пояснюється неоднозначністю змін у соціально-економічному розвитку впродовж останніх років та неможливістю застосування старих методологічних підходів до дослідження, використовуваних за радянських часів, а також зарубіжних, які характеризують цінності суспільства з розвинутою ринковою економікою. На перший план сучасні проблеми збалансованого розвитку регіонів висувають завдання виміру реально досягнутого рівня життя населення регіонів з метою встановлення економічних закономірностей його формування. За наявності значної кількості наукових розробок стосовно окремих аспектів життєвого рівня нема комплексних досліджень, особливо щодо оцінок на регіональному рівні.

Сучасний етап досліджень потребує першочергового розроблення методико-методологічних підходів до комплексної оцінки та прогнозування життєвого рівня населення регіону, які враховували б загальні закономірності соціально-економічного розвитку країни та специфічні умови розвитку областей.

Рівень життя населення є показником, що не лише характеризує матеріальний добробут окремої особи, а й визначає узагальнений результат діяльності економіки країни за певний проміжок часу.

За сучасних умов розвитку України рівень життя доцільно трактувати як динамічну соціально-економічну категорію, що характеризує міру задоволення духовних і матеріальних потреб населення та їх постійний розвиток, є наслідком індивідуальних дій особи та впливу створених суспільних умов і позначається як на якісних характеристиках життєдіяльності окремої особи, так і на ступені державного розвитку.

Також за наявності значної кількості досліджень життєвого рівня населення в Україні нема методологічної бази для комплексної оцінки на регіональному рівні. Сьогодні створена методологічна база для міжрегіональних порівнянь складових життєвого рівня на основі індексів людського розвитку, але не розроблені підходи до аналізу закономірностей формування життєвого рівня в окремому регіоні.

При оцінці та прогнозуванні життєвого рівня населення варто використовувати системний підхід, відповідно до якого регіон є невід'ємною складовою країни, а життєвий рівень формується під впливом як загальнодержавних, так і регіональних чинників.

Методологічні підходи до дослідження життєвого рівня базовані на принципі комплексності й поєднують три аспекти: аналіз умов для підвищення життєвого рівня населення, оцінку наявних для цього ресурсів у населення та вимірювання ступеня задоволення основних потреб населення.

Наприклад, життєвий рівень населення Тернопільської області визначається не тільки умовами розвитку області, а й рівнем соціально-економічного розвитку країни. По-перше, окремі суспільні сфери (освітня, медична, культури та відпочинку) розвивається за рахунок перерозподілу бюджетних коштів. По-друге, рівень доходів і матеріального забезпечення населення залежить від успішного державного розвитку.

Наявні ресурси населення демонструють фактично досягнутий рівень матеріального забезпечення. Оцінювати такі ресурси доцільно у взаємозв'язку з аналізом напрямків витрачання, що служать індикаторами життєвого рівня. За умов стрімких динамічних зрушень такий підхід дає змогу простежити реальні зміни життєвого рівня населення регіону.

Особливістю дослідження є закладання цінностей суспільства з розвинутою ринковою економікою, рівня якого Україна прагне досягти в своєму розвитку. Основна цінність – людина з її потребами, і при цьому слід враховувати наступні аспекти:

– умови для підвищення життєвого рівня – дослідження має охоплювати показники, що характеризують як загальний розвиток регіону порівняно із середньо українським, так і розвиток окремих суспільних сфер, у яких задовольняють конкретні життєві потреби;

– ресурси для задоволення потреб населення – аналізують ресурси на рівні домогосподарств із одночасним вивченням напрямків їх витрачання, що дає змогу найповніше простежити тенденції змін життєвого рівня за динамічних зрушень. Враховують відмінності показників різних типів поселень;

– рівень задоволення потреб населення – у харчуванні, в товарах тривалого використання, в одержанні освіти, підтриманні здоров'я, забезпеченості житлом, що пояснюється першочерговістю цих потреб.

Економічне зростання створило певні передумови для збільшення реальних доходів громадян України та її регіонів, проте несуттєво позначилося на розвитку основних суспільних сфер, що формують регіональні й загальнодержавні умови для підвищення життєвого рівня населення.

За часів незалежності, наприклад, у Тернопільській області сфера охорони здоров'я зазнала суттєвого зменшення обсягів фінансування, що спричинило кризу в ній та негативно позначилося на якості послуг. Одним з основних завдань соціального та економічного розвитку області нині й на майбутнє залишається зміцнення здоров'я населення, здійснення ефективної демографічної політики, реалізація заходів щодо збільшення тривалості життя і трудової активності громадян. Стан сфери культури, мистецтв та відпочинку свідчить про її занепад, передусім різке погіршення становища в сільській місцевості. У 2011 р. послугами туристичних організацій для змістовного дозвілля скористалися тільки 18,2 тис. осіб, із них майже 7,0 тис. дітей, які подорожували територією області й за її межами [1, с. 224]. Дещо кращим є розвиток освітньої сфери. У 2011/12 навчальному році в області працювали 879 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчалися 113,0 тис. учнів. Серед змін у структурі загальноосвітніх навчальних закладів варто відзначити розширення мережі закладів нового типу – гімназій, ліцеїв, колегіумів, навчально-виховних комплексів. Також до позитивних змін слід віднести зменшення кількості учнів, які навчалися в другу зміну.

Кваліфікованих робітників у 2011/12 навчальному році готували 24 професійно-технічні заклади, в них здобували професію 12,6 тис. осіб.

У 20 вищих навчальних закладах усіх рівнів акредитації в 2011/12 навчальному році навчалось 49,7 тис. студентів, що на 9,5% менше, ніж у попередньому навчальному році. Майже з кожним роком збільшується кількість студентів, зарахованих до вищих навчальних закладів для навчання на платній основі. Зокрема, у 2011/12 навчальному році питома вага студентів, зарахованих до вищих навчальних закладів для навчання за рахунок фізичних та юридичних осіб, порівняно з попереднім роком зросла і становила 58% [1, с. 171].

Гострі проблеми назріли в житловій сфері. Так, на 1 січня 2012 р. житловий фонд області становив 25,5 млн. кв. м загальної площі, з якого 40,5% – житловий фонд міських поселень. Частка приватного житлового фонду в загальному його обсязі дорівнювала 97,5%, комунального – 1,5%, державного – 1,0%. На кожного жителя області припадало в середньому 23,1 кв. м загальної площі. Одному міському мешканцеві належало в середньому 21,7 кв. м загальної площі житла, на одного сільського – 24,3 кв. м. За станом на 1 січня 2012 р. 18,6 тис. сімей перебували на квартирному обліку для отримання житла і поліпшення житлових умов [1, с. 147]. Темпи введення нового житла не можуть задовольнити потреби населення, що спричиняє високу вартість житла та низьку його доступність.

Надзвичайно гострою є проблема поширення соціально-небезпечних хвороб, а саме: туберкульозу, венеричних, ВІЛ та СНІД, розладів психіки і поведінки внаслідок уживання психоактивних речовин. Тому соціальне середовище нині характерне надто високими рівнями згаданих хвороб, збільшенням смертності через нещасні випадки, отруєння і травми, високий рівень злочинності. Такий аналіз умов свідчить про кризовий стан розвитку більшості суспільних сфер. Суттєві зміни в цих сферах неможливі без довготривалого та комплексного реформування.

Складовою аналізу є вивчення ресурсів та витрат домогосподарств, що створюють матеріальну основу задоволення життєвих потреб населення. У Тернопільській області, за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, вони задовольняють свої потреби за рахунок ресурсів із різних джерел. Середньомісячні сукупні ресурси одного домогосподарства Тернопільщини у 2011 р. збільшилися на 18% порівняно з 2010 р. і становили 3651 грн. Сукупні доходи одного члена домогосподарства дорівнювали в середньому 1238 грн. за місяць [1, с.

91]. У структурі доходів переважала частка грошових, основними джерелами яких є оплата праці та пенсійні надходження. Традиційно вищі доходи в міській місцевості.

Рівень задоволення потреби в загальноосвітніх послугах залежить від їх якості, що зумовлюється насамперед кадровим потенціалом. Гострою залишається проблема забезпечення певними категоріями вчителів, не вистачає кадрів у сільській місцевості. Наслідком таких тенденцій є надмірне суміщення посад, робота персоналу в пенсійному віці.

Об'єктивну оцінку досягнутого життєвого рівня доцільно доповнити суб'єктивними дослідженнями. Доступність освіти та медицини залишається низькою. Більшість людей у сільській місцевості не бачать суттєвих змін у розвитку свого населеного пункту, а рівень задоволення їх потреб є нижчим, аніж у міського населення.

Таким чином, економічне зростання в країні та поліпшення макроекономічних показників у регіонах не забезпечили достатніх передумов для стійкого зростання життєвого рівня населення. Більшість суспільних сфер перебувають у кризовому стані й потребують рішень не тільки регіональних, а й загальнодержавних органів влади. Основні потреби населення задовольняються незадовільно. Усе це свідчить про низький життєвий рівень населення будь-якого регіону та невтішні перспективи його зростання порівняно із становищем загалом у країні.

Висновки. Аналіз досліджень життєвого рівня населення дає змогу сформулювати таке розуміння поняття: цей рівень – динамічна соціально-економічна категорія, що характеризує міру задоволення духовних і матеріальних потреб населення та їх постійний розвиток, а також відображається як на якісних характеристиках життєдіяльності окремої особи, так і на ступені державного розвитку.

Методологічні підходи дослідження життєвого рівня населення регіону мають базуватися на принципі комплексності та поєднувати три основні оцінки: загальнодержавні й регіональні умови для підвищення життєвого рівня; наявні ресурси домогосподарств; міру задоволення зростаючих потреб населення.

Література

1. *Діти, жінки та сім'я в області: статистичний збірник / Головне управління статистики у Тернопільській області.* – Тернопіль, 2012. – 310 с.
2. *Державна регіональна політика [Електронний ресурс]:* http://search.ligazakon.ua/l_nav_doc2.nsf/vWWWGroupParam1/topical_text!OpenDocument&id=OL060177&vkey=1170.
3. *Рівень життя населення України [Електронний ресурс]:* http://www.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/06-3.pdf.
4. *Рівень життя населення України / За ред. Л. М. Черенько.* – Київ: Консультант, 2006. – 428 с.
5. *Соціальні індикатори рівня життя населення: статистичний збірник / Головне управління статистики у Тернопільській області.* – Тернопіль, 2011. – 207 с.

ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Обґрунтовано необхідність формування і реалізації регіональної соціальної політики збереження та розвитку економічно активного населення та запропоновано основні її напрямки в Тернопільській області.

The necessity of the formulation and implementation of regional social policy of preservation and development of the economically active population and suggests its main direction in the Ternopol region.

Ключові слова: соціальна політика, регіональна соціальна політика, економічно активне населення.

Key words: social policy, regional social policy, the economically active population.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Диференціація соціально-економічного розвитку регіонів держави зумовлює необхідність застосування регіонального підходу до формування заходів, що покликанні зберегти та розвинути наявний трудовий потенціал. Адже саме трудовий потенціал в умовах глобалізації економіки постає основним конкурентним чинником, кількісним виразником якого є економічно активне населення. Сучасні умови кризових явищ в економіці створюють обставини, що спричиняють необхідність підвищення ефективності соціальних заходів щодо створення умов для збереження існуючого економічно активного населення та розвитку його якісних характеристик. Регіональний підхід передбачає формування заходів соціальної політики спрямованої на збереження та розвиток економічно активного населення на рівні окремого регіону чи територіальної громади. Тільки таким чином можна ефективно вирішувати існуючі соціальні проблеми, враховуючи пріоритетність їх вирішення в умовах дефіциту фінансових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у яких започатковано розв'язання проблеми. Теоретичну основу сучасних досліджень регіональної соціальної політики у контексті збереження і розвитку економічно активного населення становлять наукові праці О. Амоші, С. Бандура, О. Грішньої, А. Колота, І. Курило, Е. Лібанової, В. Лич, О. Новікової, В. Онікієнка, Л. Семів, О. Стефанишин, Л. Шаульської, та інших [1; 2; 3; 5; 6; 9; 10]. Однак сучасні процеси збереження та розвитку економічно активного населення на регіональному рівні вимагають поглибленого дослідження.

Цілі статті. У статті Мета статті полягає в розробленні та теоретичному обґрунтуванні методичних підходів і практичних рекомендацій щодо збереження й розвитку економічно активного населення на основі формування та реалізації ефективної регіональної соціальної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із визначальних напрямків розвитку соціальної політики треба вважати розвиток процесу її регіоналізації.

Регіональна соціальна політика є діяльністю держави задля досягнення найсприятливіших умов соціально-економічного становища і розвитку окремих територій. Вона має враховувати економічні, культурні, соціальні, історичні особливості регіону. Суть регіональної соціальної політики зводиться до формування

ефективних соціальних заходів держави в регіоні, зумовлених економічним, соціальним, демографічним, екологічним потенціалом регіону і спрямованих на досягнення загальнодержавних соціальних стандартів життя людини.

Основними причинами вироблення регіональної соціальної політики є економічна диференціація розвитку регіонів країни, наявність різних тенденцій демографічного розвитку, наявність у регіонах різних культурно-моральних, освітніх традицій. В окремих регіонах нашої держави залежно від рівня розвитку продуктивних сил сформувалися неоднакові можливості реалізації соціальної політики та різні завдання, що вона має вирішувати. Тому при виробленні соціальної політики, що ефективно розв'язувала б соціальні проблеми в окремому регіоні, потрібно враховувати економічний потенціал регіону, віково-статевий склад населення, частку працездатного населення в загальній чисельності населення, рівень зайнятості населення та рівень безробіття, освітньо-кваліфікаційний рівень громадян, які проживають на даній території, сучасний стан функціонування установ соціальної інфраструктури та інші.

Збереження існуючої кількості економічно активного населення та його відповідного якісного рівня, розвитку відповідно до потреб національної економіки є завданням державної соціальної політики.

Збереження трудового потенціалу держави – це комплекс соціально-економічних заходів спрямованих на подолання та попередження виникнення в майбутньому існуючих негативних тенденцій природного, міграційного, соціального та економічного руху економічно активного населення з метою створення передумов для розвитку якісних характеристик економічно активного населення. Держава як основний суб'єкт соціальної політики має створити такі соціально-економічні передумови функціонування економічно активного населення, що унеможливили б виникненню негативних тенденцій його розвитку. Можливість збереження кількості економічно активного населення обмежена чисельністю населення, яке вступає в економічно активний вік. Збереження якісних параметрів економічно активного населення передбачає створення умов, що запобігали б втраті набутої кваліфікації, вмінь і навичок, належному функціонуванню сфери охорони здоров'я. В умовах зменшення приросту населення працездатного віку економічно активне населення суспільства можна зберегти за рахунок залучення до суспільно-корисної праці інвалідів у працездатному віці та осіб пенсійного віку за умови створення належних стимулів до праці. Збереження економічно активного населення – це заходи покликані на зниження смертності населення в працездатному віці, зниження випадків настання інвалідності зайнятого населення внаслідок нещасних випадків на виробництві.

Розвиток економічно активного населення – це комплекс соціально-економічних заходів спрямованих на відновлення втрачених та формування якісних характеристик, його раціонального розподілу та ефективного використання. Адже, вплинути в короткотерміновій перспективі на процес збільшення чисельності економічно активного населення – важко. Розвиток якісних характеристик економічно активного населення передбачає створення таких соціально-економічних умов за яких можливе використання резервів його розвитку, спрямованих на підвищення рівня професійної кваліфікації населення, при необхідності перекваліфікації, створення умов для розвитку інноваційного виробництва, що забезпечило б ефективне використання творчого потенціалу економічно активного населення та інше.

Регіональна соціальна політика збереження та розвитку економічно активного населення має враховувати особливості її реалізації:

- соціально-економічні;
- організаційно-правові;
- демографічні;
- природнокліматичні.

Під соціально-економічними особливостями реалізації регіональної соціальної політики слід розуміти сучасний стан розвитку виробничо-господарського комплексу, соціальної інфраструктури регіону, наявну соціальну структуру населення, котре проживає на даній території (кількість осіб, які потребує активного соціального захисту з боку держави). Регіон із високим ступенем розвитку має змогу, залучити значно більше фінансових і матеріальних ресурсів для оптимізації регіональної соціальної політики. Залежно від розвитку економіки регіону формується і обсяг бюджетних надходжень, що можуть бути спрямовані у соціальну сферу.

Відмінності в соціально-економічному рівні розвитку регіонів, наявність різних соціально-економічних можливостей для реалізації соціальної політики зумовлюють її регіональний характер. Вироблення регіональної соціальної політики місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування дає змогу, оптимально визначити пріоритетні напрямки її здійснення і матеріально-ресурсне забезпечення її виконання.

Організаційно-правовими особливостями є сформована законодавчо-нормативна база, що регулює питання функціонування місцевого самоврядування, управління закладами соціальної інфраструктури, бюджетної системи. Формування та реалізація регіональної соціальної політики на даному етапі розвитку держави ускладнене високою централізацією владних повноважень і фінансових ресурсів. Управління закладами соціальної інфраструктури здійснюється органами державної влади. Місцеве самоврядування, яке й повинно формувати та реалізовувати регіональну соціальну політику повинно бути забезпечене відповідними фінансовими ресурсами, що формуються за рахунок надходжень місцевих податків і зборів.

Демографічними особливостями є відмінність віково-статева структур населення різних регіонів та тенденцій природного та міграційного руху. Розробка заходів регіональної соціальної політики потребує врахування регіональних відмінностей у цих тенденціях з метою забезпечення збереження і розвитку економічно активного населення.

Природнокліматичні особливості регіону також є дуже важливими при виробленні шляхів подолання негативних тенденцій збереження і розвитку економічно активного населення. Адже їх аналіз дає можливість визначити передумови для розвитку регіональної економічної політики результати якої позитивно вплинуть на процес збереження і розвитку економічно активного населення.

Із викладеного випливає, що збереження та розвиток економічно активного населення регіону необхідно здійснювати заходами *регіональної соціальної політики*, здатними забезпечити позитивну динаміку зміни кількісних і якісних характеристик трудового потенціалу окремого регіону й країни в цілому.

Регіональна соціальна політика збереження та розвитку економічно активного населення є складовою регіональної соціальної політики та внутрішньої політики держави в цілому і становить, комплекс соціально-економічних заходів, які проводять державні органи влади та органи місцевого самоврядування, що спрямовані на

забезпечення формування якісних і кількісних характеристик економічно активного населення відповідно до потреб економіки регіону та країни в цілому.

Метою регіональної соціальної політики збереження і розвитку економічно активного населення є забезпечення процесів його збереження і розвитку шляхом створення відповідних організаційно-правових і соціально-економічних передумов для вирішення існуючих проблем та розробки і реалізації відповідних регіональних соціальних програм.

Головним завданням регіональної соціальної політики збереження і розвитку економічно активного населення є досягнення та забезпечення певного рівня і способу життя населення та якісних характеристик трудового потенціалу з урахуванням регіональних особливостей розвитку даного регіону. Разом із тим регіональна соціальна політика збереження та розвитку економічно активного населення має бути спрямована на вирішення наступних завдань:

- посилення динаміки соціального розвитку регіону шляхом ефективного використання економічно активного населення;
- забезпечення стійкого зростання реальних доходів і поліпшення умов життя населення регіону;
- зниження надмірного розриву в рівнях соціально-економічного розвитку між регіонами країни, забезпечення рівних умов життя і праці на всій території країни;
- поліпшення тенденцій демографічного розвитку;
- нарощення освітньо-кваліфікаційного потенціалу;
- підвищення регульованості міграційних процесів;
- розвиток регіональних ринків праці;
- підтримка малого підприємництва, як основи стабільної економіки;
- забезпечення стандартів умов праці та її охорони на виробництві;
- підвищення ролі соціального діалогу у соціально трудових відносинах.

Соціальний розвиток території має ґрунтуватися, насамперед, на ефективнішому використанні природно-ресурсного, економічного, фінансового, соціального і кадрового потенціалів даної території. Основне завдання держави при цьому – створення правових, податкових та фінансових умов для стимулювання саме такого розвитку, за якого території не були б дотаційними.

Головними напрямками здійснення соціальної політики на мезорівні з метою збереження і розвитку економічно активного населення є:

- підвищення рівня доходів за допомогою різних форм компенсації від підвищення цін, насамперед шляхом індексації доходів;
- допомога найбіднішим сім'ям;
- допомога у зв'язку з безробіттям;
- політика соціального страхування, встановлення мінімальної заробітної плати для працівників;
- розвиток освіти, охорони здоров'я, доквілля передусім за рахунок держави;
- набуття громадянами кваліфікації, гарантування зайнятості відповідно до законодавства (збереження робочих місць, дотримання тривалості робочого дня, своєчасна виплата заробітної плати, надання оплачуваних відпусток, створення профспілок) та інших [7, с. 35; 8, с. 5; 10, с. 15–18].

Предметом регіональної соціальної політики збереження і розвитку економічно активного населення, як і соціальної політики держави загалом, є: соціальні аспекти життя людини та суспільства; соціальні відносини з приводу забезпечення соціальних гарантій, прав та соціального захисту громадян, які проживають в окремому регіоні. Основними *суб'єктами* регіональної соціальної політики збереження і розвитку

економічно активного населення є регіональні органи державної влади та органи місцевого самоврядування, керівні органи об'єднань роботодавців, роботодавці, керівні органи профспілкових об'єднань працівників, найманні працівники [4, с. 421].

Об'єктами регіональної соціальної політики збереження і розвитку економічно активного населення є окремі категорії та групи економічно активного населення, котрі проживають на даній території і відрізняються за характером, методами й обсягами соціального захисту.

Тобто, об'єктом відповідної регіональної соціальної політики є економічно активне населення регіону. Збереження і розвиток економічно активного населення має чіткі регіональні особливості, що зумовлюють власне регіональну соціальну політику, яка полягає в реалізації соціальних заходів у регіонах і має на меті сприяти оптимізації відтворення економічно активного населення.

На сучасному етапі розвитку продуктивних сил економічно активного населення характерний наступними тенденціями розвитку кількісних та якісних параметрів:

1) негативним природним приростом населення виник в основному через високий рівень смертності населення, особливо в працездатного віці, низькою тривалістю життя, наявністю значної регіональної диференціації в показниках рівня смертності, що зумовлює необхідність регіональних підходів для їх подолання;

2) позитивною динамікою механічного приросту населення, наслідком якої є збільшення чисельності економічно активного населення, проте занепокоєння викликає сформовані тенденції внутрішньої міграції, наслідком яких є зниження кількості носіїв трудового потенціалу в депресивних регіонах;

3) негативними тенденціями розвитку ринку праці, зокрема його регіональних відмінностей. Це свідчать про необхідність активної соціальної політики держави в окремих регіонах, в яких зафіксовані вкрай негативні показники рівня зайнятості та безробіття населення;

4) ростом дефіциту кваліфікованих кадрів в галузях матеріального виробництва, що в основному спричинено регіональною невідповідністю попиту і пропозиції на робочу силу та невідповідність отриманого фаху працівника з необхідним на ринку праці.

Особливостями соціальної політики збереження та розвитку економічно активного населення на регіональному рівні є:

– стан функціонування регіонального ринку праці і тенденції його розвитку;

– наявна віково-статева структура населення й особливості демографічної ситуації;

– внутрішні чинники розвитку продуктивних сил регіону, що впливають на формування регіонального ринку праці та економічного потенціалу регіону, які в свою чергу зумовлює формування і реалізацію регіональної соціальної політики;

– відмінностей в соціально-економічному розвитку регіонів, та відповідно, наявність соціальних проблем, розв'язання яких є пріоритетним для кожного регіону в рамках регіональної соціальної політики збереження та розвитку економічно активного населення;

– відмінностей у розвитку та ефективності функціонування систем охорони здоров'я, освіти та культури, як елементів соціальної інфраструктури, що мають значний вплив на процес збереження та розвитку економічно активного населення;

– рівень розвитку системи соціально-трудова відносин в регіоні та організаційно-правові основи формування та реалізації даної політики.

У Тернопільській області характерні наступні соціальні проблеми, які потребують пріоритетного розв'язання в рамках регіональної соціальної політики: низькі доходи громадян, високий рівень безробіття, незадовільний стан здоров'я населення регіону, асиметрія професійної підготовки кадрів, недостатній розвиток системи соціально-трудова відносин, низька увага до підвищення рівня професійної кваліфікації з боку роботодавців. Наведені соціальні проблеми негативно впливають на збереження та розвиток економічно активного населення регіону.

З метою створення передумов формування та реалізації регіональної соціальної політики збереження і розвитку економічно активного населення необхідно:

- завершити реформу місцевого самоврядування, в частині розширення прав місцевого самоврядування у визначенні напрямків регіональної соціальної політики;

- забезпечити фінансову та управлінську самостійність місцевого самоврядування, що забезпечить необхідними ресурсами реалізацію регіональної соціальної політики збереження та розвитку економічно активного населення та посилить його відповідальність за ефективність економічної політики, яка є основним джерелом фінансових ресурсів, що спрямовуються на заходи регіональної соціальної політики;

- механізм бюджетного стимулювання, реалізація якого передбачатиме надання з боку місцевих органів влади і самоврядування фіскальних пільг в обмін на залучення власних фінансових, матеріальних, людських ресурсів підприємств для реалізації заходів регіональної соціальної політики;

- збільшити кількість днів, за які у разі тимчасової втрати працездатності виплачуються лікарняні за рахунок роботодавця, що сприятиме посиленню відповідальності останніх за стан здоров'я своїх працівників;

- запровадити обов'язкове державне медичне страхування на основі диспансеризації всіх застрахованих і сплати страхових внесків для страхування малозабезпечених громадян, інвалідів, пенсіонерів, дітей віком до 15 років та інших категорій громадян, основну частку доходів яких становлять соціальні допомоги та виплати за рахунок держави;

- посилити співпрацю між працедавцями та навчальними закладами з приводу підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців, з метою подолання асиметрії професійної підготовки кадрів;

- ввести в дію Закону України «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю», що економічно стимулюватиме працедавців приймати на роботу випускників навчальних закладів;

- здійснювати профілактичні заходи з метою зміцнення здоров'я населення;

- підвищити доступність медичних послуг для сільських жителів шляхом створення у їх населених пунктах фармацевтичних установ і медпунктів та забезпечити останніх необхідним обладнанням;

- активізувати участь у формуванні регіональної соціальної політики всіх сторін соціально-трудова відносин на регіональному рівні;

- посилити контроль за виконанням законодавства з питань оплати праці, забезпечення гідних умов праці, створення сприятливих інвестиційних умов для подальшого економічного та соціального розвитку регіону;

- утверджувати систему соціального партнерства як основи соціально-трудова відносин.

Розв'язання проблем збереження і розвитку економічно активного населення повинно бути комплексним та послідовним. Як інструмент реалізації регіональної

соціальної політики необхідно розробляти регіональні соціальні програми збереження і розвитку економічно активного населення.

Література

1. Амоша О. Потреби й тенденції соціального розвитку українського суспільства / О. Амоша // *Економіка України та шляхи її подальшого реформування : матеріали Всеукраїнської наради економістів, 14–15 вересня 1995 р.* – К. : Генеза, 1996. – С. 271–273
2. Бандур С. Сучасна регіональна соціально-економічна політика держави : теорія, методологія, практика / С. Бандур, Т. Заяць, І. Терон. – К. : РВПС України НАН України – ТОВ «Принтер Експрес», 2002. – 250 с.
3. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2001. – 254 с.
4. *Економічна енциклопедія : у трьох томах.* / редкол. : ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002., с. 421
5. Колот А. Генезис соціальної політики під впливом глобалізації та лібералізації економічних відносин / А. Колот // *Україна: аспекти праці.* – 2008. – № 1. – С. 3–11
6. Лібанова Е. М. Соціальні аспекти економічного зростання в Україні // *Україна на порозі XXI століття: уроки реформ та стратегія розвитку* – К.: НТУУ КПІ, 2008. - С. 64–78
7. Скуратівський В. Соціальна політика / В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 360 с.
8. *Социальная политика* / под общ. ред. Н. А. Волгина. – М. : РАГС, 2003. – 736 с.
9. Стефанишин О. В. Людський потенціал економіки України : монографія / О. В. Стефанишин. – Львів : Вид-во. Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 315 с.
10. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України : монографія / Л. В. Шаульська. – Донецьк : Ін-т економіки промисловості НАН України, 2005. – 502 с.

ВІТАЄМО ЮВІЛЯРА

27 квітня 2013 року виповнилося 60 років від дня народження завідувача кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, доктора географічних наук, професора **Ольги Володимирівни ЗАСТАВЕЦЬКОЇ**.

Вона, відомий учений-географ, педагог, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка і член Українського географічного товариства, народилася у с. Купчинці Козівського району Тернопільської області в родині агронома. Навчалася в Купчинецькій середній школі, яку закінчила із золотою медаллю в 1970 році. Того ж року вступила до Львівського державного університету імені Івана Франка. Тут навчалася на географічному факультеті, який закінчила з відзнакою у 1975 році. Після закінчення університету працювала вчителем географії в Купчинецькій середній школі Козівського району.

Із 1977 до 1981 року Ольга Володимирівна Заставецька успішно навчалася в аспірантурі при Київському педагогічному інституті імені М. Драгоманова, займалася проблемами економічної та соціальної географії. Під керівництвом академіка М. Паламарчука написала кандидатську дисертацію «Економіко-географічні проблеми комплексного економічного розвитку території (на прикладі Тернопільської області)», яку захистила у 1982 році.

Від 1981 року О. В. Заставецька працює асистентом, старшим викладачем у Тернопільському педагогічному інституті, а з 1987 року – доцентом кафедри географії України, де читає курси «Економічна та соціальна географія України», «Математичні методи в географії», «Історія географічних досліджень в Україні». Є автором багатьох статей у тритомній «Географічній енциклопедії України» та чотиритомному «Тернопільському енциклопедичному словнику».

У 1998 році О. В. Заставецька успішно захистила докторську дисертацію «Теоретико-методологічні основи дослідження обласного соціально-економічного комплексу».

Ольга Володимирівна є автором монографій «Тернопільська область: географічні основи комплексного економічного і соціального розвитку» (1994 р.), «Комплексний економічний і соціальний розвиток території: теоретичні і методичні

основи дослідження» (1997), «Соціальний розвиток промисловості регіону» (2011); співавтором підручників та посібників для учнів середніх шкіл «Основи екологічних знань» (1995), «Географія Тернопільської області» (1995), «Географія Хмельницької області» (1995), «Географія Закарпатської області» (1996), «Збірник задач з фізичної географії» (1996), «Географія України», 8 клас та «Географія України», 9 клас (2000), «Рідний край. Тернопільщина» (2000), «Довідник школяра» (2000), посібників для студентів «Географія населення України» (2005, 2010), «Економічна і соціальна географія України» (2002, 2011).

За підручником О. Заставецької, написаним у співавторстві з І. Дітчуком, – «Фізична географія України» для 8 класу (2010) навчаються учні всієї України.

Професор О. В. Заставецька є автором понад 150 наукових праць, а також головним редактором всеукраїнського науково-теоретичного часопису «Історія української географії», членом редколегії наукових періодичних видань «Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія». Зі сторінок цих видань науковці, вчителі, студенти черпають інформацію про окремі особистості, про наукові школи, наукові напрямки, що значно збагачує сучасних дослідників, дає змогу побачити об'єктивну картину української географічної науки.

Під керівництвом доктора географічних наук, професора О. В. Заставецької здійснюють дослідження науковці не тільки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, а й інших регіонів України. Уже захищено 13 кандидатських дисертацій. Вона – член двох спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій (Львівський національний університет імені Івана Франка та Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), рецензент багатьох наукових праць, опонент дисертацій.

За участю О. В. Заставецької у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка проведено низку міжнародних і всеукраїнських конференцій, регіональних семінарів та науково-практичних конференцій з питань регіонального географічного краєзнавства, туризму, історії географічної науки.

Ювілярку, шановну Ольгу Володимирівну, щиросердечно вітають її друзі, послідовники та учні. Хай доля щедро дарує відомій у всій Україні й за її кордонами нашій землячці ще багато років плідної праці, творчого натхнення й невичерпної енергії для здійснення задуманого й омріяного, а впевненість у собі стане запорукою подальших успіхів, додасть наснаги до написання нових сторінок географічної науки.

*Колектив кафедри управління персоналом і регіональної економіки
Тернопільського національного економічного університету*

СВІТЛИЙ ПАМ'ЯТІ КОЛЕГ

17 лютого 2013 року в Києві відійшов у вічність
ОНІКІЄНКО Володимир Васильович,
доктор економічних наук, професор, Заслужений
діяч науки і техніки України, головний науковий
співробітник Інституту демографії та соціальних
досліджень НАН України

Народився В. В. Онікієнко 17 квітня 1923 році в м. Краснодарі. Під час Другої світової війни брав безпосередню участь у бойових діях, за мужність і героїзм нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни I ступеня і Богдана Хмельницького III ступеня, медаллю «За відвагу» та багатьма іншими відзнаками.

У 1949 р. В. Онікієнко закінчив Воронежський державний університет, а в 1952-му захистив кандидатську дисертацію в Інституті географії Академії наук СРСР. До 1961 р. працював на педагогічній роботі в Чернівецькому державному (нині національному _пр. Ю. Федьковича) університеті на посаді завідувача кафедри економічної географії. З ініціативи й за активної участі В. В. Онікієнка у цьому ВНЗ була створена проблемна науково-дослідна лабораторія, яку він очолив і яка займалася дослідженнями проблем розвитку продуктивних сил та сфери прикладання праці Карпатських областей України.

У 1961 р. В. В. Онікієнко очолив створений за його пропозицією у системі НДІ Держплану перший в Україні відділ трудових ресурсів, який започаткував систематичні дослідження проблем формування і використання трудових ресурсів, а згодом став базою створення у РВПС України НАН України відділу «Регіональних проблем зайнятості і ринку праці». Безпосередньо В. В. Онікієнко і його підлеглі розробили методологічні і методичні засади комплексного дослідження регіонально-галузевих проблем зайнятості і використання трудового потенціалу, дослідили причини, напрями та обсяги потоків міграцій, розробили баланси трудових ресурсів 365 міст України та варіантні територіальні демографічні прогнози з використанням ЕОМ. Професорові В. В. Онікієнку належить ідея керівництва і розроблення разом з його учнями методико-методологічної бази регіональних комплексних соціально-економічних програм підвищення ефективності використання трудових ресурсів „Праця”, що стала прообразом Державної та регіональних Програм зайнятості населення, які почали розроблятися з 1991 року.

Працюючи у 1991–1997 рр. заступником директора з наукової роботи НЦЗРП НАН України і Мінпраці України, В. В. Онікієнко _прямував наукову діяльність

колективу та численних учнів на формування відповідної законодавчо-нормативної бази й розроблення методологічних і методичних засад формування ринку праці, зайнятості та соціального захисту населення.

Саме Володимир Васильович став засновником провідної в Україні наукової школи з проблем народонаселення, зайнятості та соціально орієнтованого ринку праці, яка широко відома у нашій країні й за її межами. В. В. Онікієнко є автором понад 230 наукових праць, у тому числі 14 монографій, присвячених регіональним проблемам розвитку продуктивних сил; відтворення, територіальної організації й прогнозування населення і трудових ресурсів; зайнятості та рівня життя населення; методології і методики оцінки, прогнозування та регулювання ринку праці.

Значну увагу професор В. В. Онікієнко приділяв підготовці наукових кадрів. Під його науковим керівництвом 24 аспіранти захистили кандидатські дисертації. Він підготував 12 докторів економічних наук, серед яких відомі вчені Е. М. Лібанова, В. П. Онищенко, С. І. Бандур, М. В. Шаленко, І. Л. Петрова, Г. І. Купалова, О. А. Грیشнова, І. С. Кравченко та інші.

Активну участь Володимир Васильович брав у науково-громадському житті. Він бів відповідальним редактором міжвідомчого наукового збірника «Зайнятість і ринок праці» НАН України і Міністерства праці та соціальної політики України, заступником голови редакційної колегії науково-економічного та соціально-політичного журналу «Демографія та соціальна економіка» ІДСД НАН України, членом редакційних колегій наукових журналів «Соціальний захист» Міністерства праці та соціальної політики України і «Український соціум: соціологія, політика, економіка», а також членом спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук при Раді по вивченню продуктивних сил України НАН України та при Інституті демографії і соціальних досліджень НАН України.

За значний вклад у розвиток економічної науки, підготовку наукових кадрів для розбудови державності України в 1993 р. В. В. Онікієнку було присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». За вагомий особистий внесок в розвиток науки, організацію та впровадження у практику наукових засад з проблем народонаселення, економіки праці, соціальної економіки і політики професор В. В. Онікієнко нагороджений державним орденом України «За заслуги» III ступеня, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України та Почесною грамотою Міністерства праці та соціальної політики України з врученням відповідних пам'ятних знаків.

*Світла пам'ять вченого і громадського діяча,
наставника молоді назавжди залишиться в наших серцях*

НАШІ АВТОРИ

<i>Бабій Петро</i>	к. е. н., доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій Тернопільського національного економічного університету
<i>Бабій Степан</i>	старший викладач кафедри математичних методів і моделей Тернопільського національного економічного університету
<i>Баб'як Галина</i>	к. г. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Бакуліна Наталія</i>	викладач кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Грицина Ольга</i>	студентка Тернопільського національного економічного університету
<i>Дусановський Степан</i>	д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки організації і планування в АПК Тернопільського національного економічного університету
<i>Дяків Ольга</i>	к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Запорожан Лариса</i>	к. г. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Ілляш Ірина</i>	к. г. н., викладач кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Карп Ірина</i>	к. е. н., доцент кафедри економічної теорії Тернопільського національного економічного університету
<i>Коцелко Світлана</i>	викладач кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Коцур Андрій</i>	к. е. н., ст. викладач кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Кошіль Анатолій</i>	к. г. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Качан Євген</i>	к. е. н., професор, завідувач кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Надвиничний Сергій</i>	к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Пинда Ростислав</i>	доцент кафедри менеджменту і маркетингу Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету

<i>Прохоровська Світлана</i>	к.е.н., викладач кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету, аспірант
<i>Пушкар Зоряна</i>	к. г. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Пушкар Богдан</i>	викладач Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка
<i>Садовник Олег</i>	к. г. н., доцент кафедри соціальної та економічної географії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка
<i>Слівінська Наталія</i>	к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Ткач Дмитро</i>	к. г. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Файфура Василь</i>	к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Феш Мирослава</i>	к. е. н., доцент, Українська академія друкарства
<i>Цісецький Орест</i>	к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Шушпанов Дмитро</i>	к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Шушпанов Павло</i>	к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Штокало Ярослав</i>	к. г. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету

**РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

Науковий журнал

Випуск 18, 2013 рік

Підписано до друку 05.06.2013 р. Формат 84x108 ¹/₁₆

Папір офсетний. Друк офсетний.

Умовно-друк. арк. 10.00

Тираж 300.

Видавництво ТНЕУ "Економічна думка"
46004, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11.